

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1978.
május

VIII. évfolyam,
5. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petrovics Kálmán
Pozsár László
Sáta Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sáta Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllősi Vörös Margit
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 8-tól 12 óráig

Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZENET

1978. MAJUS — VIII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

TARTALOM

- 283 FEHÉR FERENC: Naplórészlet. Szoboszlói emlék; Levél egy írói est után; Furcsa éj; Eladó (versek)
287 UTASI MARIA: Epiphania; Még egyszer a halálban delelő Nagy Lászlónak; Simonfa (versek)

KEZFOGASOK

Zombori költők verseiből — Molcer Mátyás fordításai

- 288 DAVID KECMAN DAKO: Tenger
290 MILENKO POPIĆ: Emlékezés
290 PREDRAG BOGDANOVIC—CI: Igazítsuk meg a mutatókat
290 VELIMIR SUBOTIC: A folyók és én

ÖRÖKSÉG

- 291 MARIJA CINDORI mr.: Szerbhorvát témák Jókai Mór műveiben — Orosz Ibolya fordítása
297 HERCEG JÁNOS: Ütközben (helytörténeti jegyzetek 7.)

ÉGTAJ

A JK SZ XI. kongresszusa jegyében

- 301 KISS ISTVÁN—Dr. MILENKO PALIC: Csantavér munkásmozgalimának története 1919-től 1921-ig
311 RATIBOR GRUJIC: A dolgozók öngazgatási döntéshozatala a társultmunka-szervezetekben — Valihora István fordítása
322 BALINT ISTVÁN: A szakszervezet a szocialista öngazgatás politikai rendszerében

ALKOTÓMŰHELY

- 325 LÉVAY ENDRE: Ikarosz szárnyán a Nap felé (emléksorok Baranyi Károly halálára)
328 BESZÉDES VALÉRIA: Ortutay Gyula (1910—1978)
329 HERCEG JÁNOS: Debreczeni József (1905—1978)

OLVASÓNAPLÓ

- 330 JUHASZ GÉZA: A választás dilemmájáról egy történelmi korszak keretében
(Burány Nándor: Kamanci Balázs)
- 337 SZÜCS IMRE: A teremtő, új világ felé
(El nem taposható csillagok)
- 338 FEHER FERENC: Fehéren izzó versek
(Ács Károly: Ének füstje, füst éneke)
- 339 POMOGÁTS BÉLA: Önvizsgálat és önismeret
(Németh László: Homályból homályba)
- 341 DÉR ZOLTÁN: A szolgálat műfaja
(Pomogáts Béla: Radnóti Miklós)
- 345 VÖLGYI ENDRE: Találkozás az eszme-barikádokon
(Madžarska lirika 20. stoletja; Endre Ady: Kri in zlato)
- 346 KATONA IMRE: Magyarország néprajzi felfedezése
(Tálas István: Kiskunság)

EGY KIS IGAZÍTÁS

Másolatom nincs, nem tudom ellenőrizni, hol csúszott be hiba, de minden bizonnyal kéziratomban én írtam el. Erthető okokból nyomdai levonatot nem láthattam, így maradhatott benne. Az Üzenet márciusi számában Bori Imre *Szövegértelmezések* című könyvéről írt ismertetésemben a 214. lapon nem a *kettőspontot* akartam stilsztáink figyelmébe ajánlani, hanem a *pontosvesszőt*. Ő a központosítás mostohagyereke, amelyet pedig a világosabb fogalmazás végett sokszor kellene — hol vessző, hol pont helyett — használnunk, hiszen éppen e kettőből összetett szerepe (pont is, vessző is) erre teszi alkalmassá. Hosszú felsorolásokban az egyneműek elkülönítésére; többszörös vonatkozó mondatokban a mellékmondatot kapcsoló névmások előtt, jelezve, hogy a névmás még mindig a főmondat alanyára utal; többszörösen összetett mondatban, ha az összetett mondat két vagy több egységét erősebben el akarjuk különíteni egymástól stb. Ahogyan a helyesírási szabályzat 372. és 373. pontja ajánlja, de ahogyan íróink maguknak, olvasóiknak is hátrányára, sajnos, többnyire mellőzik.

PÉTER László

NAPLÓRÉSZLET

Újvidék, 1955. ápr. 4.

Olvasom a Csillag márciusi számát, az egyetlen kapcsolat a most folyó mai magyar irodalommal. Illyés Gyula nevét ritkán látom benne. Lukács György érdekel, Nandival egyformán becsüljük és különösen nagyra tartjuk. Persze keveset olvastunk tőle, én magam az *Írástudók felelősségét*, az *Irodalom és demokráciát*, a realistákról (Balzac, Zola, Stendhal) szóló tanulmányait (horvátul), s az újabb kori német irodalom történetét is őrzöm könyveim között, de még nem rágtam át magam rajta... A háromszáz dináros kiadásnak, ennek az újabb naplóírási próbálkozásnak a Nagy Lajos Csillagban közzétett naplórészlete az oka: őt követem. Akad mindig följegyezni való, s talán sikerül fokozatosan leszoknom arról, hogy másnak, a „nagy” irodalmi nyilvánosságnak írom naplómát is, s ennek megfelelően fogalmazok. *Nevadai ballada* c. versemet egy hajnalban írtam, nemrég. Az atom-rém nem kísért különösebben, pedig valamikor gyerekkoromban a képzelet elragadott s tudtam félni. Einstein relativitás-elmélete óta 50 esztendő múlt el, s olyan keveset tudunk róla, mint a tyúk az ábécéről. József Attila 11-én lenne 50 éves. Vajon Balatonszárszó hány meggyötört, magára hagyatott költőéletet bír még el? Az irányított irodalmi élet jege mégis, lassan enged, Simon I. *Favágó* c. verse, Jobbágy Károly meditatívái egy felboncolt hulla felett friss élményeim az alig ismert mai magyar költészetből. Másfél flekkes „színes” írást készítettem a tegnapi topolyai, illetve kishegyesi kirándulásról. Tarka gyermekműsor. Hálás kispajtasok. A harmincezer fölfedezetlen kis magyar olvasónk problémája egyre kísért: miért nem írok inkább nekik, mint az ún. felnőtt pár száznak! A Pionírújság tanácsában afféle szokványos beszámolót vártak tőlem, ehelyett hét gépelt oldalon, *Költészet és játék* címmel, fejtegetést írtam, s ezt persze nem tudták mire vélni. Sáfrányank megmutattam a Zágráb cukrászdában a *Mák bácsai emlékezetét*, legújabb 2—3 versemmel együtt. No meg a Bicskás Bírálóhoz intézett békítő levelemet is odaadtam neki, elolvasni. Elküldtem ugyanazt a 7 Napnak, de hát ezt a pogány halottsiratót szó szerint veheti a mi olvasónk, s Németh Pistának újabb privát kellemetlenséget, Németh néniéknek pedig egy pár kishegyesi részvétnyilvánítást szerezhetek vele. Nem is Pistát sirattam benne, hanem a sorsunkat. Mert Pista élete ott, Kishegyesen, a mi jelképes életünk. Vár a lektorálni való Ifjúság-kézirat. Csak hadd várjon. Ma égből pottyant pénzt kaptam: a bolmáni tizedik évfordulóra közöltek a rádióban a *Bácskai szimfóniából*. (Milyen nagyképu címet adtam neki!) Azért a pályadíjnyertes versért kapott tiszteletdíjaimat valamelyik topolyai kis hadiárvának küldözgetném, ha nem kellene házbért fizetnem. Iskoláztathatnám, mondjuk, B. Verka valamelyik gyerekeit. Az apjuk is Bolmánnál esett el. Negyvenkilenc szeptemberében, amikor ide lejöttem, többször is megfordult ilyenmi az agyamban. Akkor a Miletics utcában, az Ifjúság Szava szerkesztőségében asztallapon és fürdőkádban vettem magamnak ágyat. Persze a fürdőszobában most is limlomot tartok, mert nincs fa, vizet melegíteni. Mégiscsak lektorálni kell. S azután írni a rádióiskola-műsort a Németh Pista elbeszéléseiről. Pista helyzete még rosszabb.

Újvidék. 1955. ápr. 5.

Édesapám a család élő lelkiismerete, három katonafiának otthoni jó Mikes Kelemenje, mindennapi tudósítója lett. Most déli fél egy, őszi esőfüggöny, szitáló szomorúság. Az üres és kihalt klubban, ahol sakk- és kártyapartin kívül csak semmitmondó kis panaszkodásokat hall az em-

ber újságíróktól, zenészekről, énekesektől, kora délelőtt Bálint György harmincötben kiadott, *Idő rabságában* c. könyvét olvastam. A név eddig nem sokat mondhatott nekünk, fiataloknak. A könyvre Nandi talált rá az egyik antikváriumban, s leguberálta érte a 20 dinárt, mert halotta — talán B. Szabótól —, hogy Radnótinak barátja, kortársa volt. Márpedig Radnóti a legizgatóbb fölfedezés volt számunkra. Hemingway könyvébe is beleolvastam (*Imati i nemati*). Franciául kellene tanulnunk. A kenyérkereset mellett győzném-e össze az egyetemet? Sok üres fecsegés körülöttünk. Egyébként: 20 dinárt sem adott a rádió a bolmáni évfordulón beolvasott vers soráért. Nem szóltam miatta. Szégyelltem volna magam a bolmáni kis árvák helyett. X. sokkal átlagosabban ír, semmint gondoltam volna. Nem hiszem, hogy a szerb fordítás okozza ezt az érzésemet. A fölfújít nevek nyomorítják józan ítélőképességünket. Meg kell fosztani minden írói munkásságot, életművet attól az előítéllettel teli máztól, amit a „nagy névvel” ken rá a mindég sekélyes és ostoba, hajbókoló közfelfogás. Egy írógép kellene már. A terasz vas-hálóján ragyogó esőgyöngyök ülnek. A szomszédban valaki a kályhaajtót csapkodja.

Újvidék, 1955. ápr. 6. Hajnali fél öt.

Léptek hangzanak lent a Futaki úton. Munkába mennek emberek, lovak, inasok, asszonyok, majd nyolc után ébrednek az új emeletes lakóházakban a többiek, ahol a házbér mint egy portás havifizetése. Tegnap jártam egy igazgatói irodában: elfér benne egy mammut íróasztal, melyet a gazdája alig használ, de nem fér el benne egy egészen kicsi, fiatal házaspár; ők annál jobban elférnek rendezetlen lakásviszonyaink margóján... Verebek civakodnak a kaszárnya előtti fán, a hangok még jobban felcsapnak, mert mindig hangosabbak a későn ébredők.

SZOBOSZLÓI EMLÉK

*Épp azon tűnődöztem,
Eluard kötetét simogatva,
Ott, a kirakatban,
Hogy lám, ezt már nem
Magyarazza majd akkurátosan
Veres Péter, aki Balmazújváros földje helyett
Ott porlad Móricz mellett a Kerepesi temetőben;
Csupán odaképzelt neve igazolja ott, fönt
A hajdúszoboszlói könyvesbolt homlokzatán,
Hogy itt járt s végleg sohase ment el —
Így nyitottam be a boltba,
De majdnem visszasodort
A kendős-csizmás szoboszlói kisdiakok
Épp távozó csapata,
S már csak a fiatal tanítónő
Seregszemlét végző hangja hatolt be hozzánk:
„A szemeteket akarom látni!”*

*Tétován ennyit szóltam:
„Az évfordulóra megjelent egy olcsó
Összes Petőfi, ötvenezer kötetben...”
— Most vitték el az utolsót,
Világosított fel az ugyancsak fiatal
Elárusítónő.*

Hajdúszoboszló, 1973. jan. 23.

LEVÉL EGY ÍRÓI EST UTÁN

Agyamban felrajzottak gyerekkorom meséi:
a hű pór, az alázatos szolganép, amint
a földesúr retyerutyáját várja,
s az bevonul hintáján.

Olyan szép megrendezett volt az érkezésünk:
a fűjtató gőzparipa a szájátókra prüszkölt
s mi kimerően huppantunk a bácskai rögre
(ázott volt, naphosszat bakancsok tépték előttünk).
Cipőnket őriztük s jó estét köszöntünk;
leereszkedett az ifjúi hang dörmögőre, mélyre,
a városi kéz nyakkendőt igazított —
a komor, megilletődött várakozókra pedig
rásípitott a rekedtes női trilla,
a honorált énekesnő.

Így érkeztünk meg, barátom, kubikos faludba,
mi, új népi írók,
s szégyelltem, hogy parasztnak születtem,
s közöttük én is ott vagyok.
A felolvasást lakoma előzte
(mert hisz az volt: csirkepaprikás,
istenadta borral),
mintha az ígét nem befogadni —
hirdetni sem lehetne korgó gyomorral...
Az emelvény, a sok letört krizantém
illattalanul merevült meg,

— — — — —
aztán megfagyott a láng is a rőt falon,
mert feldörgött Imre bátyánk hangja;
süvöltött és ítelt ott minden herdaságot:
„Paraszt vagyok!”, kezdte a versét...
Nagy, dacos álla megremegett a kintől,
ahogy rongy cipőjében visszalépett közénk,
s tekintetét csak a faluelnök szigorú szeme verte
vissza.
A virágok és a csokrok, amit gondos tanító nénik
hozattak (kislánykezeccskék tépték őket a kertben),
mind megfakultak, ahogy kezünkbe vettük.
Csak én sejtettem, hogy aztán
hajnali vonatindulásig
nyomorúságunk gyászoljuk
a savanyú kocsmaborral,
s halottsápadt arcunkat
üres kezünkbe mért temetjük...

Újvidék, 1950. dec. 1.

FURCSA ÉJ

Udvarunkra hullt a Hold
sápadt félkaréja.
Varjú módra károgott
háztetőn a héja.

Kopasz csirke csirregett
álmos ólja mélyén.
Láttam lidércfényeket
lent a rezgő rétnél.

Mondják, embert öltek ott
— átkozott a pénze! —
és hogy sokszor sír a holt
csörgő csontzenére...

Elindultam: meglesem,
amit sohse láttam.
Míg mentem a kerteken,
borsódzott a hátam.

Felhők között járt a Hold
halvány félkaréja,
és utánam vijjogott
sürgetőn a héja.

Hangja húsba hasgatott,
mintha kés lett volna.
Tizenkettőt kongatott
falunk ferde tornya...

Sejtelmesen sírt a sás,
szinte szívre szállón,
s akkor jött a vén Kaszás
végig a kaszálón.

Nagy kaszája villogott
félélmetes fénnel.
Lassan felém ballagott,
egybefolyt az éjjel.

Újra héja vijjogott,
s én a földre rogytam.
Hallottam, hogy hátamon
csontos ujjá koppan.

„Tudhat sokat — bölcs az ész,
ámde jár az óra;
lesújt ez a rossz acél
szépre, rosszra, jóra...”

„Lelketekben láng a hit.
Egyszer semmivé lesz,
hisz belében ott lakik
lányom, az enyészet...”

„Hiúságból áll a föld.
Önzetlen csak Kháron.
Hús hazája itt e völgy,
szállit szabott áron...”

„Nézz föl, éppen itt evez
hallgatag hajósom.
Hogyha kéred, vízre vesz,
egyet kell csak szólnom...”

— — — — —

Ébredésem furcsa volt
lent az ágyam mellett.
Felhő között járt a Hold,
gyufát gyújtnom kellett.

Szük szobája szögletén,
nyizge nyoszolyáján
ingem varrta jó szülém —
Holt sápadt a vállán...

Topolya, 1948. aug. 11.

ELADÓ

ez a kistestvérke hiján tovább nem örökölhető
kihült gyerekcipő
melyet levetett
a megmaradás gyerekcipőjében járó nemzet
s idetette a debreceni zsidógő bővlijai közé
magányos öregszüle lába elé
januári didergő madárka-ravatal
s mégsem vesszük le kalapunkat
ahogy mellette elhaladunk

Hajdúszoboszló, 1973. jan. 25.

UTASI MÁRIA

EPIPHANIA

Fölhozlak imé
a sötétség verméből.
A szellemi ember
önrendelkezési joga
ítéljen, döntsön:
a legnagyobb,
amit átélhetsz itt,
maga a titokzatos.
Ennek bölcsőjénél
térdel élet
és halál.
Innen lombosodik
a művészet is.
S majd ha
a próbatétel idején
a világ drámájába
ivódik mindaz,
amit csak
szeretetből cselekszik,
fel nő és megéri
az ember.

MÉG EGYSZER A HALÁLBAN DELELŐ NAGY LÁSZLÓNAK

Súlyos sirás;
Köveket mozdító.
Gyantás csöppek
fényes liturgiája
ama libanoni cédruson.
S a homályban im:
mélytűző a csönd.

SIMONFA

ami elmúl, leszakad rólunk

Az ajtóban
Nyurga kamasz.
Csillagok követe,
a hajnal állt.
Ajándékot hozott
messzi zúzmarás
éjen át,
ében gyöngyfűzéért:
az új nap kezdetét.

KÉZFOGÁSOK

ZOMBORI KÖLTŐK VERSEIBŐL

DAVID KECMAN DAKO

TENGER

1

*Miért a sok utazás
Nincs titkos feledés*

2

*Elöttem sirály ül
Nem fél az érintéstől
A kő mélyén önmagadban
Megnyitod a csillagmenedéket
A kagylóknak*

Azokat bátor fiúk szedik

*A holt kozmoszban
Hatalmas barkák
A fövényen
Elringatott kagylók*

3

*Dagály a lehetséges válasz pillanatában
Meghozza a sok homályosság okát*

4

*A kő visszatér hozzád
Azzá válsz ami vagy
Meghajlott világ
Kék altatóval*

5

*Há elalszom rajtad
Ártatlan korallok
Vidékét álmodom*

*Forró vér erezetei
Csak hadjáratomnak vésetett
S belém ömlik
Álmában az anya mosolyog
Benne vagyok
Hóka kezem a homloka előtt
Lepkéket fogdos*

6

*Íme a pillanat amikor elég erős vagyok,
hogy elgondoljam: a minden mögöttünk
nem éri meg az öregedést. Ha
átugrattam volna szárnyas csodalóval, megállna*

*melletted felmerülve s ködös láthatár-szemmel
mindegy lett volna. Zaj a zaj után, körengés,
a part folyik a forrás felé.
Talpad mellett az üres kagylóban
még zajod sincs,
mindjárt megérkezik a busz.*

7

*Ebből, mondják, szivacs lesz,
az ott tábla- és edénytörlő, érted.
Valóban — megjátszom magam —, érdekes nagyon.*

*Visszatéritek minél mélyebbre a lehető
lélegzetvisszatartástól. Különben is, kinek gyónjak
különös nekirugaszkodásaimról, visszatérésünk
tervezett. Az egyenlőség jele a gyűrű nyomában.*

8

*Te is csapda vagy
Lelepleződünk foglyul ejtve
Az algák sejtelmes jelbeszédével*

9

*Csúcspont a tavaszi fajdkakas tollában
Minden tűnésünk befejezett*

A fűszál saját árnyát keresi

10

A hang ügyetlenül elárul bennünket

*Ugyanaz a lendülete a göngyölt izomnak
Ugyanaz a fehér hab sarkunkban
Tűnő titkos gyöngéd érintés
Határtalanság az ajkak között
Föld—levegő levegő—föld*

*Mi ez a párhuzamos óraütésekhez
és a lehető kezdethez képest*

*Ha megszólalunk valamennyien őseink nyelvén
Idegenek vagyunk ismerd el embrió a nyárson*

11

*A távol mélyéből fölmerül a hajó
Kinyitjuk a szánk és a vízbe ugrunk
A magány szúrja talpunk*

*Az ember röptének 1976. évében augusztus
[18-án, 19-én és 20-án*

MILENKO POPIĆ

EMLEKEZÉS

Hogyan magyarázom a visszatérést
ha nincs közeli kapu
ha az udvarban nem nyílnak az őszirózsák
ha a szerelem nem pirkad fel
ha a nap valótilanul természetes
ha minden omlás a méh része
messzire irányítva
az éhség rothadt s fanyar mélyére

Ósi hársak sohase lássátok
megtagadnátok büszkeségetek illatát
Beborítottam kérgetek
és nőttem képzelt képekben
a jogositatlan magány kimerítéséig

Most fülleltség és csönd van
a régi vidéken lassan elhaladnak az emberek
ápolom őket tekintetemmel
elviszik magukban emlékezetem
mintha örökké benne éltek volna

VELIMIR SUBOTIĆ

PREDRAG BOGDANOVIĆ-CI

A FOLYÓK ÉS ÉN

IGAZÍTSUK MEG A MUTATÓKAT

Ébressz fel bajtárs
a szememből kilopták a folyót

A hasadékba lökték
álmokkal örvény vigasztal

Igazítsuk meg a mutatókat
amíg az idő megkerül bennünket

Pusztasíkság bántja a szemet
az arcokról emberek csöpögnek.

A folyóknak beszélek a hídról
A búcsúesten:
Az ember szintén folyó
És szintén hömpölyög valamerre...

Morajlik a folyó, zúg,
És semmit sem akar mondani.
Az ember, tudom, Jó Folyó,
De néha— szomorúan elfolyik!

Hadd zúgjon egyformán!
Egyformán éljen és haljon!
Ha már emberből fakadtál —
Emberbe is ömölj!

Prága, 1974. március 28.

MOLCER Mátyás fordításai

MARIJA CINDORI *mr.*

SZERBHORVÁT TÉMÁK JÓKAI MÓR MŰVEIBEN

Vizsgálódásunk során, melynek célja Jókai Mór regényeinek elemzése a szerbhorvát témák szempontjából, szem előtt tartottuk az irodalom háttárain kívül eső elemeket, melyek egyes irodalmi munkáinak megírásában a magyar prózairodalom bárdjának alapul, forrásanyagul szolgáltak. Jókai alkotóműhelyében ezek az elemek művészi átalakuláson esnek át, gyakorlati szerepet kapva épülnek be irodalmi munkáinak szerkezetébe és meseszövésebe. Ha azonban ezeket az elemeket az irodalmi-művészi szövegösszefüggéstől elválasztva, azaz külön tanulmányozzuk (és engedjessék meg ez a módszer), némileg „rekonstruálhatjuk” a szerző ismereteit a délszláv népekről, e népek történelméről és kultúrájáról. Érdeklődésünk pergőtüzében mindenekelőtt azok a hősök állnak, kiket a szerző szerb vagy horvát származásának képzelt el, továbbá a vidék, színhely ecsetelésére vonatkozó részletek, valamint a nyelvi és folklórmotívumok, melyek a jellemzés kellékeiként bukkannak fel. Vizsgálódásunk külön, csöppet sem hanyagolható területét a szerbhorvát népköltészet motívumai képezik, melyek, mint látni fogjuk, Jókai művészi prózájában aránylag gyakran fellelhetők, sőt egyes regényeiben ezek alkotják a meseszöves vezérfonalát.

Már Jókai korai, 1842 és 1848 között írt munkáiban fellelhető a szerbhorvát témák nyoma.

Az 1845-ben megjelent *Marcé Záré* című novella munkásságának e kezdeti szakaszából való. Egyesek szerint az elbeszélést Victor Hugo *Izlandi Han* című regénye ihlette,¹ megírásához pedig minden bizonnyal valamilyen, a délszláv népek életével és történelmével foglalkozó munkát használt forrásanyagul. A romantikus fordulatokban, festői leírásokban dús cselekmény színhelyét az író részben a horvát tengerpart vidékeire, részben a Fruskagora lankáira helyezi. A történet idejét csak mellékesen említi — a XII. század derekán játszódik. A vidékre, környezetre, néhány részlet utal. Köztük különösen a következők érdekesek: Jókai egy helyen arról ír, hogy a völgyekben szétszórta kőtömbök nyugszanak, melyek egyikén-másikán vésett gót betűs szöveg olvasható; az események alapján a novellából az derül ki, hogy a Fruskagora a Velebit hegységtől mindössze egyórányi járásra van; a Fruskagorával kapcsolatban részletes leírást ad egy boltozati és talajcseppkőben bővelkedő barlangról.

Az említett részletet, aligha kell hangsúlyoznunk, az író képzelőerejének szülőttei és olyan általános ismeretekről tanúskodnak, melyek távol állnak a valóságtól. Jókai tehát, aki egyébként mindig aprólékos gonddal kezelte azokat a részleteket, melyek segítségével hőseit jellemezte, szokásokat vagy korokat érzékeltetett, itt történelmi és földrajzi hibákat vét. Mert, mint tudjuk, a XII. században tengerpartunk mentén aligha találkozhatott bárhol is gót betűs írással. Érdekességként emlíjtük, hogy Jókai 1849—1898. között kiadott összegyűjtött műveiben ez az elbeszélés némi módosítással látott napvilágot. Az említett részletben a gót betűk helyett cirillbetűket említ,² ami a szerző részéről nem volt valami szerencsés beavatkozás.

A novella megírásának idején Jókai még nem alkotott magának teljes képet a délszláv népek művelődéstörténetéről. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem voltak ilyen jellegű ismeretei. Csak az a kérdés, milyen forrásból merítette ezeket az ismereteket.

Az elbeszélés születésének idejében a magyar irodalom már fordításban ismerte a szerb népköltészetet, és létre jött már a „szerbus maniere”. Sőt, szép számú mű is született ebben a „modorban”. Jókai nyilván ismerte ezeket a fordításokat és a szerb verselés modorában íródott munkákat. Erről tanúskodnak művészi és publicisztikai munkásságának bizonyos részletei is.

Egy, 1848 júniusában íródott publicisztikai munkájában — hogy neveltségessé tegye a magyar seregnek az országhatár déli részén elszenvedett vereségéről szóló híreket — Jókai a szerb népköltés modorában travesztál. Íme a részlet:

„Az ütközet odalenn komolyan foly, de semmi bizonyost nem tudunk részleteiről. Annyi hír jár felénk, hogy mint a vers mondja:

Ha a Duna, Tisza mind tinta volna,
Ha vármegye mind diák volna,
Mégsem tudná azt megírnia,
Mit össze nem hazudnak a városba.”⁷³

Ügyesebb, tökéletesebb tízszótagos epikai versépítéssel a prózaíró egyik későbbi művében találkozunk, de a példában szereplő részlet is arról tanúskodik, hogy Jókai elsajátította a szerb népdalkötés módszerét és szatirikus szerepben éppen ott alkalmazta, ahol Magyarország déli határaitól beszélt.

Munkásságának első szakaszában olykor olyan részletekkel él, melyek a szerb vagy horvát emberekre, az általuk lakta vidékekre, kultúrára vonatkoznak, de alkalmazásuk a véletlenszerű benyomást kelti, s hogy mégis belekerültek egy-egy műbe, az inkább az írónak a rendkívüli, egzotikus, szellemes iránti vonzódásából fakad. A délszláv vonatkozású elemek művészi átalakításában, esztétika és funkcionális megfogalmazásában Jókait képzelete és a rögtönzés vezeti.

A prózaíró későbbi, különösen pedig a hetvenes-nyolcvanas években íródott munkáit vizsgálva bizonyos különbségeket észlelünk a kölcsönvett szerbhorvát témák alkalmazásának módjában, jellegében, terjedelmében egyaránt. Egyes, jórészt véletlenszerűen választott részletek a későbbi művekben már egész bekezdésekké, sőt néhány regényében külön fejezetekké duzzadnak, művészi megformálásukban pedig már módszerességről árulkodnak. Egyre több epizód szereplő és főhős, táj és esemény bukkann fel onnan, a Száván és a Dunán túlról.

Hogy egyre gyakrabban és terjedelmesebben élt ezekkel a szerbhorvát eredetű visszavezethető motívumokkal, nyilván annak tudható be, hogy Jókai mind nagyobb érdeklődéssel fordult népeink felé. Járt Újvidéken, a szerémségi Karlócan, bizonyos ideig tartózkodott a Kvarner-öbölben és Fiumében, s ennél fogva közelebbről is megismerhette az itt élő népet, vidéket, ami még jobban szította érdeklődését a hagyományok, szokások iránt.

Érdekes azonban, hogy a látottak, személyes tapasztalatok alapján csak kevés esetben formált meg egy-egy motívumot. A felhasznált forrásművek továbbra is szinte kizárólag irodalmi eredetűek.

A XIX. század folyamán aránylag szép számú magyar, német és angol nyelven írt munka látott napvilágot a szerb népről és életéről. A század második felében a magyar lapokban, folyóiratokban terjedelmes cikkek, útleírások jelentek meg, sőt néhány könyv is, mint például Urházy György útleírása, az 1854-ben kiadott *Keleti képek*, Acs Károlyé *Magyar, német és szerb beszélgetések otthon és úton* címmel stb.

Az említett források mellett Jókai élénk érdeklődéssel fordul a szerb népköltés, különösen pedig az epikai költészet, továbbá a legendák és anekdoták felé. Erről tanúskodnak munkái is, melyek közül néhányra itt szeretnénk kitérni.

Kezdjük Jókai ismert regényével, *Az arany emberrel*.

A kötet 1872-ben jelent meg, szerbhorvát nyelvre 1885—1886-ban ültették át.

A regény cselekménye a Kazán-szorosból indul. A regényíró festői tájleírásokat ad, új kifejezéseket alkot, fantasztikus képekkel teszi meg-

kapóvá a leírtakat. A szoros ábrázolásában, egyik főhősének elbeszélésén keresztül, improvizált legendát sző Kraljević Markóról és Miliciáról, aki Hasan-aga elől menekülve a szoros szirtjei között talál meg menedéket. Egy sas táplálja őket s így sikerül megmenekülniük az ellenségtől.⁴ A táj ecsetelését szolgáló részben Jókai említi a harminchat tornyú Smederevót és a Dráva szorosát is.

Mint ismeretes, Jókai a Kazán-szoros leírását a harmincas évek egyik magyar folyóiratában megjelent útleírás alapján alkotja meg. Bene Ferenc művére, a *Dunán Pesttől Orsováig*⁵ című útleírására gondolunk. Összehasonlítva Bene Ferenc munkáját és a nagy prózaíró említett alkotásának idevonatkozó részét, sok azonos részlettel találkozunk. A regény szerzője tehát ismét irodalmi forrásból merített. Érdekes, hogy a kötet megjelenését követően Jókai egy hajóját alkalmával látta a Kazán-szorosot. Amikor útjáról hazaérve megkérték, írja meg, milyen is a szoros valójában, röviden csak ennyit válaszolt: „Nem tehetem, mert láttam.”

Kutatásunk szempontjából *Az arany ember* másik, már említett részlete, a Kraljević Marko legendája is igen érdekes. Irodalmi munkásságában Jókai Mór több mint 450 dalt szőtt alkotásaiba, többet, mint bármelyik magyar prózaíró.⁶ Ebben a hatalmas népköltészeti anyagban jelentős helyet foglal el a szerb népköltészet is. Ami *Az arany ember*ben olvasható legendát illeti, annak fő érdekessége, hogy a szerb népköltészetben Kraljević Marko nevét aligha hozzák kapcsolatba Milicával. Kézenfekvő hát a kérdés, honnan eredhet a szerb népi eposz e két hősné párosítása? Valószínűleg pusztá véletlenségről van szó — azaz a legendát azok alapján kompilálta, amiket a szerb népi epika terméséből hallomásból ismert és abból, amit fordításban olvasott. A motívumok ilyenfajta kölcsönvételére magyarázatul el kell mondanunk, hogy az író már gyermekkorában nagyon sok ilyen történetet hallhatott a szülői házban, s valószínűleg már akkor megjegyzett egy-egy szerb eredetű mesét, történetet, megjegyezte néhány elbeszélés vagy epikai költemény tartalmát. Jókaiék komáromi házában ugyanis — édesapja ügyvéd volt — sok és sokfajta ember fordult meg, így szerbek is, főleg kereskedők, tőlük hallhatott a gyermek Jókai a legnépszerűbb hősokról, vagy legalábbis a nevükről.

A másik regény, melyre szintén fel szeretnénk hívni a figyelmet, az *Egy játékos, aki nyer*. Nyomatásban 1882-ben látott napvilágot, szerbhorvát nyelvre nem fordították le.

A regény cselekménye jórészt Kraljevicán a Frankopánok kastélyában, továbbá Senjben és Fiumében, a többi esemény pedig Párizsban játszódik le. A főhős, Deli Marko (Kraljević Marko „európasított” alakja!) furcsa ötvözete a párizsi szerencsejátékosnak és az uszkokok vezérének. Az író külön fejezetben — a fejezet címe *Guzlica* — romantikus leírást ad a senji uszkokokról és elmeséli, mily módon születik és terjed a hősköltemény. Az öreg guzlicás ábrázolását Jókai arra is felhasználja, hogy átadjon olvasójának egy Kraljević Markóról szóló hőskölteményt — mégpedig magyarul, tiszteletben tartva a hagyományos tiszszótagos verselési formát. A hősköltemény 159 soros és föltételezhetőleg maga Jókai írta. A hőskölteményhez egyes motívumokat a *Kraljević Marko halála* című szerb eredetiből (egyesek pedig a Korvin Mátyás halálához fűződő legendákból) kölcsönzött, mely magyarul Székács szerb népdalokat tartalmazó gyűjteményében is megjelent 1836-ban, de abban az időben már német nyelven is olvasható volt. Igaz, a kölcsönvett motívumokat Jókai a nyugati lovagregények stílusában dolgozza fel, de amit alkotott, még így is funkcionálisan illeszkedik a regény szerkezetébe, témáját és motívumait tekintve pedig a regény kiindulópontjával szolgál.

A mód, ahogyan a hőskölteményt megírta, nemcsak arról tanúskodik, hogy jól ismerte a Kraljević Markóról szóló népköltészeti termékeket, hanem arról is, hogy jártas volt az epikai költészet stílusában. Gyakran él epikai formulákkal, állandó szókapcsolatokkal, ismétlésekkel, fokozással, hiperbolával, azaz mindazzal, ami a szerb epikai költészetre jellemző. Epikai költeményével tehát méltóan adózott a „szerbus maniere-nek”.

A mű megírásához szolgáló forrásmű után kutatva ismét azt kell megállapítanunk, hogy ez az anyag irodalmi eredetű. Ha ugyanis összehasonlítjuk az öreg guzlicásról szóló leírást Urházy György *Keleti képek* című útleírásának megfelelő részletével, akkor meglepő hasonlóságot fedezhetünk fel. Urházy, úgy látszik nemcsak munkáin keresztül, de mint személyiség is nagy hatással volt Jókaira. A magyarokat és a szerbet megismertette egymás kulturális értékeivel. Ezt a munkáját nagy odaadással végezte. Tudása, a délszláv népek hagyományaira vonatkozó ismeretanyaga dicséretre méltó s megkerülhetetlen, ha a kor irodalmáról beszélünk.

Urházy szoros kapcsolatban állt a Szerb Maticával, az ötvenes és hatvanas években számos könyvet ajándékozott a Matica könyvtárnak. E kötetek között található néhány olyan munka is, mely a szerb nép életével, történetével foglalkozik. Ilyen például Denton műve, a *Die Christen in der Türkei* vagy a *Serbien und die Serbien*. Urházy tehát ismerte ezeket a műveket, s feltételezhető, hogy azokat Jókainak is elolvasásra ajánlotta.

Urházy jelentőségét azért említjük, mert amit Jókai a délszláv népek életéről megírt, népköltéséből felhasználta, sohasem mutatnak túl azon a határon, melynek Urházy adott munkáiban keretet. A hasonlóság nyilván egyéb okokkal is magyarázható. Mindkét író mely ugyanis a magyar értelmiségnek ahhoz a rétegéhez tartozik, mely a Dunán és Száván túli délszláv népek életét inkább a külső jelekből ismerte és sohasem volt abban a helyzetben, hogy teljesen azonosuljon azzal a világgal, melynek talaján a népköltészet született. Még Urházy is, aki pedig 1854 elején huzamosabb időt szerbiai utazással töltött, útleírásában az ottani népekről és szokásokról — ahogy ő maga mondja (amiben talán kételkedhetünk is) — egyfajta „könyvből szerzett ismeretek” szemszögéből ír. Mi hozzátennénk: inkább „nemesi távolságból”.

A fentiekkel kapcsolatban még egy érdekes megfigyelés kínálkozik. Jókai ugyanis sajátos módon élte át a szerb népköltészet szellemét. Hanyagolja bennük a népi, eredeti, ősi, jelleget és a hőskölteményeket, népdalokat műveiben romantikus-szентimentális patinával vonja be. Így például Kraljević Markót felruhazza mindazokkal a tulajdonságokkal, melyeket az eredeti költemények tulajdonítanak neki, de korszerű jellemvonásokkal rajzolja meg alakját, úgy mutatja be mint európai diplomatát, aki népe általános jólétéért feláldozza magát.

Másik, számunkra izgalmas regénye a *Rab Ráby*, mely 1879-ben jelent meg nyomtatásban. Témáját Ráby Mátyás 1797-ben írt munkájából, „az osztrák és a magyar hatalom törvénytelenégeiről és rémtetteiről” szóló műből meríti. Jókai aránylag szigorúan tartja magát a korabeli íráshoz, ami az eredeti műből átvett tényanyagot illeti. A regény cselekményének színhelye Szentendre és Bécs. Jókai nagy gonddal írja meg a szentendriei életét, hatásosan ecsetelve szegénységüket. A szüret igen impresszív ábrázolásába beleszövi a szentendriei és az őket sanyargató hatóságok viszonyának egész skáláját. Az epizód szereplők között néhány szerb polgár és egy pravoszláv pap is szerepel. Feladatuk a mű szerkezetében és meseszövéseben teljessé tenni a regény cselekményét, vagy közvetve hangsúlyozni a főhős jellemvonásait. A regényben egyébként megjelenik a szerbhorvát irodalomban honos hajducica motívuma is.

A regény már első olvasásra fölkelti bennünk az összehasonlítás gondolatát Jakov Ignjatović azon irodalmi munkáival, melyekben Szentendréről, az ottani emberekről, életről ír. Ha föltételeznék, hogy jól ismerte a szentendriei életét, izgalmas lenne összehasonlítani a két prózairó szemléletmódját. Ha azonban figyelmesebben áttanulmányozzuk Jókai regényét, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy alig ismerte a szentenrei állapotokat. A valóságot, a helység társadalmi-politikai anatómiáját, amelyről viszont Ignjatović, akár az *Emlékiratokban*, akár többi művében nagy hozzáértéssel beszél. Meglepő, hogy a *Rab Ráby* szerzője kizárólag irodalmi forrásból merített. (Lehet, hogy csak a vidék, hely-

ség leírása született saját élményei alapján!) A Jókai festette Szentendre szociális és politikai freskója csak a Ráby-féle forrásmű „korszerűsített” változata, melyet az író képzelete színezett ki.

Ha mégis némi hasonlóságok után kutatnának, a szerb realista próza képviselőjének alkotásaiban és a magyar romantikus próza nagy alakjának regényében, nagyon érdekes kapcsolatokat fedezhetnénk fel. Ignjatović regénye, az 1875-ben kiadott *Vasa Rašpekt* Jókai *Rab Rábyja* előtt íródott. Mégis, a két mű főhőse között igen sok a hasonlóság. Hasonlóságra bukkanunk továbbá a cselekmény folyamatában, a regény építésében és motivációs rendszerében is. Mindkét mű írója Vasa Rašpekt és Rab Ráby személyével szembeállítja egy lány jellemét, aki mindkét regényében az erkölcsi tisztaság, hűség, áldozatkészség megtestesítője. A két főhőst hasonlóan kezelték el a magyar és a szerb regényíró: ugyanolyan buktatókkal találják magukat szemben, hasonló helyzetekbe kerülnek és hasonló módon reagálnak.

Ez a nagyfokú egybevagóság nyilván abból fakad, hogy Ignjatović ismerte Jókai irodalmi módszerét. A részletek felhasználásának ilyen módja, az elemek és a motívumok beépítésének módszere a magyar prózaíró korábbi regényeiben is fellelhető. Valószínűleg olyan irodalmi „kölcsonkérésről” van szó, mely véletlenül mindkét műben összpontosul. A két regény közötti hasonlóság nem az irodalmi elemek tudatos, előre megfontolt kölcsönvételéből származik. Pusztán arról lehet szó, hogy Ignjatović olyan regénybeli elemeket használt fel, melyek a magyar prózában már régebben is léteztek. Pontosabb következtésekre Jókai és Ignjatović prózája kapcsán csak részletesebb elemzés alapján juthatnánk, célunk ezúttal azonban mindössze annyi volt, hogy rámutassunk a kínálcsozható lehetőségekre.

Jókai Mór délszláv elemeket tartalmazó regényei közé tartozik a *Három márványfej* is. Cselekménye Dubrovnikban játszódik le, a tenger menti sziklák közötti kolostorban. A történelmi tények sokaságával emlékeztet Illyicumra. A szerző számtalan történelmi személyiséget említ, mint például Komnenit, Kulin-bánt, Kanavelovic költőt (Canavelli), Dusan cárt és másokat. Terjedelmesen beszél a bogumilok életéről, egyes szokásaikról, és említi Koledo istennőt (!) is, leírja a karácsonyi bójtót, legtöbb részlettel azonban az esküvői szokásokat eseteli, ahol olyan szavakat használ, mint a „svat”, „stari svat”. Gyakran egész mondatokat vesz át a szerbhorvátból — magyar helyesírással. Jól tájékozott ember módjára beszél a Dubrovnikai Köztársaságról — a Consiglio Grande-ről és a Consiglio dei Dieci-ről.

A regénynek egy igen érdekes sajátossága is van. Hogy védelmezze magát a kritikusok esetleges kedvezőtlen értékelésétől, Jókai már a regény szerkezetébe beleszővi leszámolását — a kritikussal. Ebben a roppant ügyesen vezetett vitában a kritikus a romantikus és különös elemekről beszél, realista szemszögből, a szerző pedig stílusának, szerkesztésmódjának védelmében azokra a szerzőkre, útleírókra és művekre hivatkozik, melyek igazolják a felhasznált adatok helyességét. Ebben a párbeszédben Jókai a következő neveket említi: Minuccio Minucci, Padre Paolo, Valvassor, De la Houssaye (ők a bogumilokról írtak), továbbá Schulenburg *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien* c. művére. Gardener Wilkinson angol útleíróra, Abbate Albert Fortisra stb. (A neveket úgy tüntettük fel, ahogyan Jókai műveiben szerepelnek.)

Aligha kell külön hangsúlyoznunk, milyen óriási feladat áll a majdani kutató előtt, aki e források áttanulmányozására vállalkozik. Amennyiben akad ilyen, bizonyosan választ kapunk tőmérdek olyan kérdésre, mely a délszláv motívumok és témák kapcsán Jókai többi művében merül fel.

Az eddigi felsorolt alkotások mellett Jókai más műveibe is beépített szerbhorvát témákat, motívumokat. E tekintetben gazdag alkotói hagyatéka szinte parttalan kutatási terület.

A szerbhorvát témák és motívumok után kutatva, Jókai jegyzetfüzetéről is szólnunk kell. A nagy prózaíró összegyűjtött műveinek kiadá-

sa tette számunkra is hozzáférhetővé őket? A 26 notesz, azaz látszólag „értéktelen irodalom” mindennapi használatra született és bővelkedik érdekes adatokban. Ezekben a füzetekben találkozhatunk Antonije Hadžić, Svetozar Miletić, Zmaj Jovan Jovanović névvel, különböző kifejezésekkel, szavakkal, melyekhez magyarázatokat fűzött és éppen kutatásunk tárgyköréhez tartoznak. Olvasás, beszélgetés közben Jókai fogalmakat jegyez fel (igaz, nem túl sokat), főleg olyanokat, melyek a szerb néphagyományokra, helységnevekre vagy a vidékre jellemző természeti jelenségekre, földrajzra vonatkoznak. Ezek a rövid és szűkszavú jegyzetek műveiben tekintélyes helyet kapnak.

Példaként a hetes számmal jelölt jegyzetfüzetből említünk egy részletet. Mint ismeretes, ebben található az az anyag, melyből később megszületett *A jövő század regénye*. A bejegyzések az 1858—1872-es közötti évekből valók. (Itt olvasható egyébként Jókai ünnepi beszédének vázlatja is, melyet 1861-ben Újvidéken mondott el a Sava Tekelija születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen.) A 49. oldalon bejegyzés található: „dodole (dodol játékok) — koszorúval díszített meztelen lány tánca.” Ez a bejegyzés később a regényben szakasszá, regényszerű jelenetté nőtt.⁸

Jókainak a monarchiában élő szerbokról és a Száván, Dunán túli délszlávokról szerzett ismeretei a negyvenes évektől számítva alkotói munkássága végéig bizonyos fejlődésen mentek át. Később keletkezett műveiben már ritkábban „vét” bizonyos tények helytállóságát illetően.

A magyar prózaírás nagyjának a szerbhorvát motívumok forrásanyagául főleg irodalmi művek szolgáltak és a szerb népköltészet, melyből pedig központi szerep Kraljević Marko alakjának jut.

Ismereteinek gyarapodása mellett állandósul, sőt fokozódik a szerb nép iránti érdeklődése. Igaz, ez az ismeretanyag nagy irodalmi-művészi és társadalmi-politikai tevékenységének hátterében mindig jelen van, s csak egy-egy művében szinte váratlanul csillan fel. Munkáiban ezeknek a délszláv témáknak, motívumoknak nem tulajdoníthatunk túl nagy vagy döntő szerepet — úgy kell őket vizsgálni, mint tengernyi más tényező egy részét. Egyedül Kraljević Marko legendája vált vezérfonallá egy Jókai-műben, az *Egy játékos, aki nyer* címűben, Dubrovnik történetének egy fejezete pedig a *Három márványfej*hez adott témát.

OROSZ Ibolya fordítása

JEGYZETEK

- I
1. Jókai Mór: *Elbeszélések (1842—1848)*. Kritikai kiadás. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 1971. I. 594.
2. Uo. 555.
3. Jókai Mór: *Cikkek és beszédek*. Kritikai kiadás. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 1965. II. 234.
4. Jókai Mór: *Az arany ember*. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 1964. 18—19.
5. Uo. 342.
6. Gulyás István: *Jókai és a népdalok*. Etnographia, 1925. 146—148.
7. Jókai Mór: *Följegyzések I—II*. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 1967.
8. Uo. I. 310.

⁸Részlet a *Jókai Mór és a szerb irodalom a XIX. század második felében* című tanulmányból.

ÜTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (7.)

A múzeumnak nevezett zombori gyűjtemény sokáig nem volt múzeum. Bács-Bodrog vármegye történelmi társulata kezdetben az írott emlékeket nagyobb becsben tartotta. Az, hogy volt-e Bácsban önálló püspökség, izgalmasabb kérdésnek látszott, mint maga a bácsi vár, ahol országgyűléseket tartottak, s amelynek tornyából Dózsa György alvezéré, Lőrinc papot taszították le égő fályaként a mélységbe. S a romantikus, feltételekre épült történetírás naivitásai ugyancsak megmutatkoztak még időnként, hogy hamis vágányra tereljék a kutatómunkát. Balla Pál, az úvidéki képviselő azzal vélt jó szolgálatot tenni magyarságnak és történetírásnak egyaránt, hogy még emlékezni vélt arra az időre, amikor a nép Sóvárnak nevezte Szlankament, Titelt pedig Tételnek.

A fiatal Dudás Gyula emelte fel bátran a szavát az efféle kártékony dilettantizmussal szemben, aminthogy Rohonyi Gyulával, a másik potentáttal és Váradi Gyula püspökkel sem átalott kemény vitába szállni a római sáncok kérdésében. Ő volt a legképzettebb történész, aki az újabb kori kutatásokat is számon tartotta. Kár, hogy máig sem tisztázódott nézeteltérése a társulattal, de nagyon valószínű, hogy abban inkább személyi okok játszottak közre.

A tárgyi bizonyítékok anyagát, amiből a múzeum létrejött, nem a Dudáshoz hasonló történészek gyűjtötték. Itt mutatkozott meg a mozgalom igazi jelentősége, hogy falun élő emberekkel tudta a helyszínen a régmúlt idők tárgyi emlékeit felkutatni. És micsoda szenvedély lett belőle! Ahol csak egyszer is római urna cserepét fordította ki az ekevas, vagy honfoglaláskori lovassír kengyelvasát hozta felszínre, az egész falu lázban élt. Voltak falvak, ahol Attila sírját keresték, a legtöbb helyen azonban mégiscsak a kincskeresés csodája fűtötte a kutatási szenvedélyt.

Mert kezdetben természetesen az őskori emlékek iránt érdeklődött a társulat. Műkedvelő régészek és numizmatikusok túrták fel a földet, s így kerültek elő olyan ritka leletek, amelyeket az európai archeológia is nagy becsben tart. Zentáról, Gombosról, Szondról, s egyáltalán a vármegye egész területéről. Régészeti térképet dolgoztak ki, megszerkesztették a vármegye archeológiai kataszterét, az összefüggéseket a leletek csoportosításával már a társulatra bízva. Ezért voltak fontosak a társulati ülések, ahol a beérkezett leletet megvitatták, s miután a kormeghatározás sikerült, a múzeumba szállították.

Már amikor erre való helyiséget kapott a társulat.

Mert több mint három éven át nem volt múzeuma. A gyűjteményeket a tagok őrizték és a titkár, aki abban az időben Margalits Ede volt. Iskoláknak is kiadtak egyes tárgyakat szemléltető oktatás céljából, míg aztán Margalits az 1885-ben megtartott közgyűlésen be nem jelentette: „A megyei történelmi társulat életében egy nevezetes fordulópont következett be: legközelebb saját helyiséget kérend a megye székházában gyűjteményei, múzeuma számára. De nem elég, hogy múzeumi helyisége legyen, kell, hogy az lassanként be is töltsék gyűjteményeinkkel. E múzeumban testet nyer a szellemi alapon nyugvó egyesület és a valóságban élő, látható lények, megyei tényezők sorába lép.”

Falusi jegyzők és írnokok hordták szorgalmasan az anyagot. Gyönyörű gabonatarató urnák, olajkorsók és agyagmécsesek, zsinórdíszítésű tálak kerültek a múzeumba, amely kezdetben csak két szobából állt a megyeháza második emeletén.

Az ékszeres és régi pénzes leg többjét Frey Imre ékszerész, a társulat egyik legszorgalmasabb tagja hozta be. Mert a paraszt csak a csontvázat jelentette be a község házában, buzgón hányva magára a keresztet, meg a cserépdarabokat vitte be, a fémtárgyakkal maga jött be Zomborba.

— Mennyit adna érte? — kérdezte Frey mestert, miután az aranyfibulát vagy karperecet elébe tette. S az ékszerész, a későbbi híres nu-

mizmatikus, dr. Frey Imre apja nem volt kicsinyes. A tört arany napi árát adta a szerencsés megtalálónak, pedig csak egy bizonyos százalék illette volna meg, hogy aztán ő maga ragyogó arccal húzza elő a mellyezsebéből a társulat legközelebbi ülésén.

*

Ötvenhat évig volt a múzeum a megyeháza délnyugati tornya latt. Állami ünnepek vagy megyegyűlések idején, ha kitzették a tornyokra a zászlókat — a piros-fehér-zöld mellé a megye kék fehér lobogóját is —, kizárta a palotaőr a nehéz vasajtót, hogy ne kelljen még egyszer felmennie és kiszellőztetett egy kicsit. Mert az altiszti szolgálat órá tartozott. Még talán Schmausz Endre ruházta rá, aki főispánsága mellett a társulatnak is elnöke volt. Mert a hajdúkat naponta váltogatták, meg este hazamentek, csak kettő állt őrt a kapu jobb és bal oldalán, inkább dísznek és a hagyományoknak eleget téve. A palotaőr azonban bennlakott, a másik udvar földszintjén, s mindenkor megtalálható volt.

Jöttek a vidéki és budapesti urak, a régész Rómer Flóris, illetve Gohl Ödön, a híres numizmatikus, később Tömörkény, aki hegyesen ágaskodó papírszipkából szívta a szivart, s akinek a tiszteletére bárány-paprikást rendelt vacsorára a Matzitz-féle vendéglőben Gubitza Kálmán. Szemben volt az a vendéglő, a Sztapári út sarkán, s mikor hetet harangoztak a barátoknál, asztalra kellett tenni a bográcsot. És előfordult, hogy még vacsora után is eszébe jutott valami a szegedi kultúrpalota igazgatójának, egy avar kori kaláris, vagy a kelta sírt akarta még egyszer szemrevételezni, s akkor néha éjfélig is elszivarozgatott a csontvázak között és hallgatta a monostorszegi tanító minden részletre kiterjedő tájékoztatását.

Mert főleg csontvázak, római és későbbi agyagedények voltak láthatók a barnára pácolt polcokon, néprajzi tárgynak még sehol híre hamva se volt. Az etnográfia, új tudomány lévén, még nem jutott el Bácskába. Elsőnek Cziráky Gyula kezdett foglalkozni vele, a gombosi káplán, de kezdetben ő is ásátásokat végzett kötelezőnek érezvén az elején kezdeni a dolgot, s a rómaiak útját követni az Ister árterületében. Munka közben/jutott eszébe nemcsak a föld alatt kutakodni, hanem a föld fölött is körülnézni egy kicsit. Így lett ő az első leírója népnek, tájnak, lakóháznak és ősi hagyománynak ezen a vidéken. Talán Kálmány Lajostól, a Szeged környéki káplántól is ösztönzést kapva.

A társulat öt pontból álló programjából, melyet még Margalits Ede állított össze, hiányzott a néprajzi gyűjtés munkája és feldolgozása. A második pontot, a régiséggyűjteményt kellett kiegészíteni és világosabbá tenni, mert az eredetileg így hangozott: „Ez osztályban helyet foglalnak vallási, katonai, polgári régiségek, tárgyak, melyek az elmúlt idők művelődési állapotait tanulságos világításba helyezik és elsősorban a megye területén kerültek felszínre...” Így jutottak a múzeumba céhládák és egyleti zászlók, az aradi vértanú, Schweidel József történeteskája és csontfedeles imakönyve, az utolsó zombori bakter koppantóval ellátott alabárdja, hogy miután elkiáltotta: Éjfél után őt az óra, el is oltassa a belvárosi utcák petróleumlámpáit. A rengeteg helytörténeti szempontból érdekes dolog mellett azonban sok volt az oda nem való tárgy is. Egy szoborkompozíció például, ijesztő gorgófejekkel, minden művészi érték nélkül, amelynek alkotója azonban a megyeháza tornya alatt látta legbiztosabb helyen a művét. És nem volt senki, aki felajánlását elutasította volna.

Ennek a munkaprogramnak voltak kétségtelenül sebezhető pontjai a hatáskört illetőleg. Mert okmányt, pecsétet, címert és kéziratot is gyűjtésre érdemesnek talált, holott erre a levéltár minden bizonnyal alkalmasabb volt. S amikor „bármely könyv, hírlap, röpirat vagy egyéb nyomtatvány, mely e megye területén jelent meg, vagy megyénk valamely szülötte által bárhol másutt lett kiadva”, e program szerint a múzeumot illette meg, a városi könyvtár is hatásköri sérelem panaszával élhetett volna. De nem élt ezzel a jogával. Inkább megvárta a tiszteletpéldányo-

kat, amelyet a zombori szerzők legtöbbje meg is küldött, hadd olvassák a földiek a könyvét, ha már megvenni nem akarják.

*

A történelmi társulatot nem érdekelte a körülötte zajló élet, mert minden érdeklődését lekötötte a múlt. Közben, mint említettük már, kitört az első világháború, az iskolákból kórházak lettek, s ezeregy dolog figyelmeztette a vezetőséget, hogy a mindennapi élet is megköveteli a magáét.

Például 1917-ben megjelentek a rekvirálók a múzeumban. Mert akkor már Bácskában is kukoricakenyeret evett a nép, azt is jegyre kapta, gyengén mérve, miközben a termelőnek azért fehér béli, foszlós kalács is jutott hébe-korba az asztalára. A nép hangosan méltatlankodott, és mivel a hatóság semmitől sem félt úgy, mint a lázongástól, a népharagtól, a gabonát rekviráló közegeket szorgalmas munkára ösztönözte. Így jutottak el azok, merő túlbuzgóságból a múzeumba.

„Jövendő nemzedékek majdani álmétkodására jegyezzük fel ezt a látogatást külön — szólt az évkönyv jelentése —, mert a múzeumőri statisztikába ez belefoglalva nincsen és nem lesz; az ott feljegyzett vizitek múzeumunk tisztességének bizonyítékai, ellenben a rekvirálók inváziója úgyszólván ellenkező jelentőségű. A zaklatott lakosság férelme, a nép sarcolására, katonai segédlettel, államilag szervezett rekviráló bizottság múzeumunkba is befordult, hogy ott elrejtett gabona, liszt és zsír-nemű után kutasson. A statáriális eljárás felett gyűjteményeink képe néma elszörnyedést mutatott. Szíves olvasóink megnyugtatóására sietünk azonban megjegyezni, hogy alaptalan gyanúba vett szekrényeinket, kőkori kantárainkat, kelta urnáinkat, bronzkori üstjeinket, sőt még az őstelepeknek eredeti rendeltetésük szerint épp magtartó edényeit sem érte semmi legkisebb megszegyenülés. A rekvirálásnak kellett elkövetkeznie, hogy kíméletlen gyanújával még a mi avar csontváztízünk ezeréves álmát is megháborgassa az ő üveges sírszekrényében.”

A tojások vizsgálatáról nem esik szó a jelentésben. Pedig az írott hűsvéti tojások gyűjteménye, amely ma is egyedülálló a maga nemében ezen a vidéken, akkor már csaknem teljes volt. 1917-ben mindössze két darabot ajándékozott a múzeumnak Lackner Emília úrnő. Mert akkor már tojás sem igen volt.

Az alapot ehhez a gyűjteményhez a falusi tanítók teremtették, akik mint említettük, egyébként is legszorgalmasabb munkatársai voltak a társulatnak. A rovásírás nyomait keresve jutottak el az ugyancsak beszédes, sok mindent kifejező hűsvéti tojáshoz. Az egy-egy írott tojás rajzához fűződő magyarázatot teljesen talán még ma sem fejtették meg az etnográfusok, hogy azonban ez a gyűjtemény mutat leginkább — különbségeket elhatárolva és hatásokat átvéve — az itt élő nemzetiségek népi múltjára, kétségtelen. Keresztúron Kuzmiák Sándor szedte össze tanítványaival a ruszinokra jellemző darabokat, míg Holzmann Ignác a németekét, Gubitz Kálmán a sokácokét, Cziráky Gyula a magyarokét, Bellosics Bálint pedig a bunyevácokét gyűjtötte be. A szerb daraboknak nincs gazdája. Ha csak nem Ljubomir Županski szerezte őket, aki Szivac környékét képviselte a társulatban.

A néprajz viszonylag fiatal tudomány volt, s a Közép-Bácskát bekalandozó Herman Ottó figyelme sem terjedt ki mindenre. A halászati készségek begyűjtéséhez viszont mindenképpen az ő hatása volt a példamutató. Ezeknél azonban hiányzott a nemzetiségi jelleg, minthogy a halászok a lápos, ingoványos, mocsaras Bácskaságban a vizekhez alkalmazkodva csinálták az ehhez való szerszámot. Csak talán a ladik formájában volt különbség. De hát a szerbek sajkáikkal éppoly könnyen siklottak a vizen, mint lélekvesztőikkel a magyarok, és Péter, a halászok védszentje aligha tett különbséget közöttük.

*

A kilencszázötven évek végére teljesen átalakult a történelmi társulat struktúrája. Addigra egymás után haltak meg a társulat történetíró tagjai, viszont előtérbe került a régészet, a néprajz és a numizmatika.

Grosschmidt Gábor járt a halottak élén, a Szepességből fiatalon idekerült jogász, aki huszonhárom éves korában már megyei aljegyző lett, aztán bíró, majd úrbéli alispán. Első munkáját németül írta az abszolutizmus idején, 1850-ben, s hogy elkobozták, azt röpiratának címe is érthetővé teszi: Oesterreich-Ungarn und die Woiwodina, von einem saxen-magyaren.

Aztán több mint három évtizeden át semmit sem írt, nyilván a közügyek foglalták le, hogy hetvenedik évén túl ő legyen a társulat Évkönyvének legszorgalmasabb munkatársa, s egy időben a szerkesztője. Nem volt elmélyedő természet, de nagy műveltsége és hatalmas élmény-anyaga mindig érdekes írásokban jutott kifejezésre. Rochefoucauld-tól kezdve őstörténeti tanulmányokon át a történelmi Vajdaság államjogi kérdésének tárgyalásáig mindenről írt. A felvilágosodás szellemének megfelelően természetesen, s azzal a nemzeti érzülettel, amely akkor a megyei világot annyira áthatotta. Amikor meghalt, mindössze tízévi igen termékeny irodalmi munkássága után, a fiatal Dudás Gyula búcsúztatta.

A másik nagy öreg, Iványi István tíz évvel élte túl, s így az Évkönyv állandó anyaga, a történeti tanulmány kevesebb, de változatosabb lett. Mert Iványi szívós szorgalmát, amivel Bácska helytörténeti múltját megírta, senkivel se lehetett pótolni. Az idegenből idekerült, németből magyarrá lett tanárnál nagyobb szerelmese nem volt a Bácskának.

Se Grosschmidtnek, sem Iványinak azonban nem nagy szerepe volt a múzeum tárgyainak gyarapításában. Erre a munkára mozgósították az első világháború éveiben az iskolákat. Aztán az ipartestületeket, mivel céhládát és szerszámot ugyancsak etnográfiai tárgynak tekintettek. Sokszor az is volt. Megjelentek a mézesbábos ducok, élükön a vágató huszárral, csizmadiadikicsek, pintérek és bognárok vonókésai kerültek a polcokra, s lassan azok a tárgyak is, amelyek a falusi iparosok műhelyéből jutottak el a múzeumba. Tulipánnal kivarrt sztapári subában állt az egyik baba, kacskaringós bajuszt festve persze a szája fölé, míg szemben vele a gombosi hajadon szerénykedett szemérmesen a keményített szoknyák egész harangvirágában, teljes lakodalmi díszben, kicsipkézett gyöngyös pártával a fején a sokác menyasszony.

— Jól lenne — vetette fel zavartan köhintve a fiatal dr. Frey Imre, mert csupa megyei notabilitás ülte körül a kerek asztalt —, jó lenne, ha az iskolai tanulók a behozott tárgyakhoz fűződő legendákkal és hiedelmeket is elmondatnák az ajándékozókka. Így még a húsvéti tojásra írt üzenetet és vallomást sem értjük, pedig Herman Ottó szerint ezen tárgynak elküldése éppen ilyen célt szolgált a nép körében.

— Az efféle közlések a tanulók részéről nem megbízhatók — vetette ellene valaki. — És badarságot terjeszteni oktalanság volna.

Dr. Frey Imre tudta, hogy Herman Ottó nevével rontotta el a dolgot. Mert akármilyen nagy tudós és országos híró politikus volt a magyar etnográfia első embere, Bácskában igen tartózkodóan viselkedett vele szemben. Nem felejtették el, hogy Doroszlón lepkefogó hálójával szalagált a fűtcán, s csúfolódó gyerekek követték nagy csoportban a szakállas embert, míg az előljárók néma megbotránkozással csóválták a fejüket.

De a történészek felfogása is benne volt az elutasításban, s a lábjegyzetek túlzott tisztelete, miközben a háború ellenére is mind több és több volt a modern múzeológus, úgyhogy a gyűjtemények tudományos feldolgozása halaszthatatlan feladatnak tűnt.

Herceg János kiváló írónk *Embersor* című művéért — értékeinek elismeréséül — Híd-díjat kapott. Kitüntetett írónk folyóiratunknak első száma óta állandó munkatársa: sikerét vele együtt ünnepeljük.

A JKSZ XI. KONGRESSZUSA JEGYÉBEN

KISS ISTVÁN—Dr. MILENKO PALIĆ

CSANTAVÉR MUNKÁSMOZGALMÁNAK TÖRTÉNETE 1919-TŐL 1921-IG

A DEMARKÁCIÓS VONAL MEGJELÖLÉSE, AZ ELSŐ SZERB KATONÁK ÉRKEZÉSE ÉS AZ ÚJVIDÉKI TÖRTÉNELMI HATÁROZAT

Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború végén széthullott és romjain Közép-Európában új nemzeti államok alakultak ki.

A Károlyi-féle kormány kétségbeesett kísérlete, hogy a soknemzeti-ségű Magyarország területi egységét megmentse, sikertelenné és tarthatatlanná vált.

Hiába érkezik a magyar küldöttség vezetésével Belgrádba. Párnapos tárgyalás után 1918. november 13-án kénytelen aláírni a keleti antant-haderő főparancsnoka előtt a fegyverszüneti egyezmény feltételeit. Az egyezmény demarkációs vonalul Beszterce, Maros, Szabadka, Baja, Dráva vonalát jelöli meg.¹

A fegyverszüneti tárgyalásokkal párhuzamosan a szerb királyi csapatok átkelnek a Száván és a Dunán és a megjelölt demarkációs vonalig nyomulnak előre. Topolyára és Szabadkára november 13-án² érkeztek az első szerb katonai egységek. Két nappal később Szabadkán megalakul a városi katonai parancsnokság. Csantavérre egy szakasz katonát küldenek a rend fenntartása érdekében, majd felosztják a helyi nemzetőrséget kétheti működése után.³

A monarchia széthullása és a szerb csapatok megérkezése idején Vajdaságban a szerb, horvát (bunyevác), ruszin és szlovák polgári politikusok élénk tevékenységet fejtettek ki annak érdekében, hogy végleg megszakítsák államjogi kapcsolataikat Magyarországgal és csatlakozzanak a Szerb Királysághoz.

A délszláv lakta városokban és községekben megalakult nemzeti tanácsok közül különösen ki kell emelni az Újvidéki Szerb Nemzeti Bizottság szerepét ebben az időszakban. A Nagy Népi Gyűlés 1918. november 25-én Újvidéken határozatot hozott Bánát, Bácska és Baranya Magyarországtól való örökös elszakadásáról.⁴

Aleksandar régens 1918. december 1-én Belgrádban kihirdette a Szerb Királyság és a Szlovén-Horvát-Szerb Állam egyesülését. Ezzel megalakult a Karađorđević család irányításával a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.

A tőkés Jugoszlávia és Magyarország végleges határvonalát az 1919-es párizsi és az 1920 júniusában aláírt trianoni békeszerződések erősítették meg.⁵ 1918 novemberétől 1920. június 4-ig a demarkációs vonal fennállása, közelsége, a Károlyi-kormány újabb kísérletezései, a Magyar Tanácsköztársaság 133 napos története, a közigazgatás újrászervezése és a szerb hadsereg jelenléte kihatással volt Csantavér további politikai-gazdasági fejlődésére és munkásmozgalmának irányvonalára.

KINEVEZIK AZ ÚJ KÖZSÉGI KÉPVISELŐ-TESTÜLETET

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején 1918. január 22-én⁶ alakult új képviselő-testület működött a főispán 11328/1918. számú rendeletével fel-függesztették.

Az előjáróság kényszerhelyzetben Sinkovits Péter községi bíró irányításával tanácsülési határozatokkal oldja meg a sürgős kérdéseket. A jegyzői teendőket Pál István töltötte be.⁷

Az új képviselő-testület összetételét ne választások útján határozzák meg, hanem Kosta Bugarski főispán 1919. március 15-i átírata alapján. A húsz tagból álló képviselő-testület összetétele: plébános 1, ügyvéd 1, tanító 1, malomtulajdonos 1, kisiparos 4 és földtulajdonos 12. A felfüggesztett képviselő-testületből nyolcan szerepelnek ismét, és nagyon meglepő, hogy Dávid Sándor volt községi bíró az új rendszerben is bizalmat kapott.⁸

Az alakuló gyűlésre 1919. március 29-én került sor rendkívül feszült légkörben. Sinkovits Péter községi bíró üdvözlő szavai után Takács Gáspár plébános emelkedett szólásra és a következőket mondotta:

„Engem egyházi főhatóságom lekipásztornak küldött ebbe a községbe, hivatásom és feladatomból tehát nem a község politikai ügyeinek intézése, hanem híveim és egyházam lelki és anyagi ügyeinek gondozása és ápolása.

Miután azonban a közállapotok a legutóbb lezajlott forradalmi események és szerb megszállás folytán nemcsak községünkben, de az egész vármegyében is úgy alakultak, hogy ma már senki ott, ahová őt az Isten állította és rendelte, annak szemlélése elől fejét nem dughatja a homokba, mert különben élethivatásának eredményesen megfelelni sem volna képes: a magam részéről úgy érzem, hogy községem érdekében és a közlakosság rendes napi életének biztosítása és megóvása szempontjából azt a megbízatást, hogy mint népbizottsági tag — a felosztlatott képviselő-testület helyett községem érdekében eljárjak és cselekedjek nemcsak jogom, de kötelességem is elfogadni. Kötelességem azonban megbízatásomat elfogadni nemcsak ezen szempontok által vezérelve, hanem a tegnapelőtt éjjel 1919. március 27 napján a községben lefolyt események tanúságai miatt is. Köztudomású ugyanis, hogy a megszálló szerb katonaságnak csütörtökön a kora hajnali órákban történt kivonulása után a község vezetősége a lakosság józan és higgadtabb elemeinek bevonásával kora reggeltől késő estig csak azon igyekezett, hogy a közcsend és közrend fenntartása biztosíttassék és megóvassék, és hogy a novemberi sajnálatos események megisméltése elkerültessek. Tudjuk azonban viszont mindnyájan azt is, hogy egy sajnálatos félreértés folytán még ez a legjobb igyekezet is félremagyaráztatott és a községre nézve csaknem a leggyászosabb eredménnyel végződött. A község vezetősége: papja, tanítói, jegyzője és bírái a vizsgálatra kiküldött és tüzéséggel is felszerelve volt szerb katonaság által éjjel 11 óráig a község-házban formálisan letartóztatva voltak és csak tiszta igazságunk mentette meg őket a komolyabb következményektől. Homokba dugni a fejét a napi események szemlélése elől és mégis felelőssé tétetni, felelősséget viselni: a józan észsel ellenkező cselekedet volna és épp azért újból kijelentem, hogy megbízatásunkat elvállalni a jelen szomorú napokban nemcsak jogunk, de egyenesen erkölcsi kötelességünk is.

Mert jól megjegyzendő mindannyiunk által: amint jegyző, bíró és az egész előjáróság nem jökedvükből és önkaratukból ülnek most helyeiken és nem keresték kinevezetésüket, éppen úgy nem önkaratunkból vagyunk most mi sem itt és nem kereste egyikünk se megbízatását.”⁹

„Dávid Sándor volt községi bíró felszólal és hivatkozva arra, hogy miután a háború nehéz napjaiban az ő hivatalos működését sokan szándékosan félreértették, úton-útfélen rágalmazták: szilárd és megmásíthatatlan elhatározása, hogy megbízatását nem fogadja el, mert nem akar többé közdolgok intézésében részt venni”.¹⁰

Az egyes kinevezett képviselők felszólalásai után véghatározatban leszögezik, hogy a megbízatást az ilyen zavaros helyzetben is vállalni kell. Megállapítják azonban, hogy miután a kinevezettekben a község lakosságának egy rétege nincs képviselve, megbízatásuk elfogadását, működésük megkezdését ahhoz kötik, ha a népbizottság szegényebb néposztályából is kiegészítetik és ha Dávid Sándor helye is betöltetik.

Dávid Sándor helyét kéri Földi Józseffel betöltetni, a népbizottságot pedig a következőkkel kiegészíteni: Gimes Péter, Szabó Lukács, Pálity Lajos, Bakos Antal és Betyák András lakosokkal.¹¹

Napirenden szerepelt az első ülésen a 48 vagyontalan hadirokkant és hadiözvegy veteményeskert kérdése is az 1919. évre. Határozatilag ki mondják, hogy a régi „epreskert” helyén egy kvadrátot kapnak bérletbe, „de utasítatik az előjáróság, hogy azt előbb jobb módú gazdákkal szántassák fel”.¹²

Takács Gáspár népbizottsági tag felhívja a népbizottság és különösen az előjáróság figyelmét a községben uralkodó lakásínségre, feltárja annak okait és figyelmeztet mindenkit annak esetleges komolyabb következményeire, ha a bajok idejében nem orvosoltatnak. Többek hozzászólása után meghozta egyhangúlag a következő véghatározatot: „Utasítatik az előjáróság, hogy a községben uralkodó lakásínséget a legéberebb figyelemmel kísérje, az ellentéteket igyekezzék lehetőleg saját hatáskörében békés úton kiegyenlíteni, ha pedig az valamelyik érdekeltnél nem sikerülne, vegye azok névsorát jegyzékbe és a népbizottságból Pálity Lajos, Dér István és Veréb Antal bevonásával egy bizottságot alakítson, melynek segítségével bírálja el azután a lakáskereső és háztulajdonosok igényeinek jogos vagy jogtalan voltát.”¹³

1919-ben a képviselő-testület összesen még tíz közgyűlést tartott. Jellemző, hogy augusztus végéig szinte állandó idegeskedéssel találkozunk.

Az alispán parancsoló rendeletére például 29 háztelket osztanak ki teljesen díjtalanul, vagy meghatározott összeg ellenében. De hol, és miért? A Düllő végén és a Vásártér találkozásánál, Makóban és a vasútállomás környéki hasznavehetetlen és vízényos területen. Amennyiben három év alatt nem építették fel viskóikat, elvesztették további jogaikat. Aláhúzzák azonban, hogy: „Jóvá kell hagyni a telkek kiosztását, a mindennapi élet normális és nyugodt menetének biztosítása érdekében.”¹⁴

A napról napra fokozódó elviselhetetlen drágaság, a nehéz megélhetési viszonyok és a rendkívüli közállapotok arra kényszerítették a képviselő-testületet, hogy egyéb kérdésekkel is foglalkozzanak.

Igy többek között a községi szegény- és rokkantalap javára elrendelik, hogy a táncmulatságok, színelőadások és cirkuszi mutatványok megtartása után, a szervezők kötelesek 75—150 koronát fizetni. Megállapítják, hogy a szegények és a rokkantak segélyezésének pár napos elodázása is helyrehozhatatlan károsodással járna a községre nézve.¹⁵

A bevezetett újításnak az volt a célja, hogy a különböző kulturális és egyéb szórakozási lehetőségeket korlátozzák a faluban és mindenáron biztosítsák a közlakosság nyugalmát és közrendjét. A nagy mezőgazdasági munkák idején csak kivételes esetekben és meghatározott köröknek adtak engedélyt.

A község háztartása talán annyira szegény lett volna, hogy a legégetőbb kérdések egyikét csak cirkuszi mutatványokból befolyt összegekből kellett és lehetett fedezni? Nem!

A helyzet tisztázása érdekében tudnunk kell, hogy az előjáróság az 1920. évre a szegényalapból mindössze 28 személyt látott el havonként 25-től 50, míg a rokkantalapból mindössze 10 személyt 30-tól 50 koronával.¹⁶

Mit lehetett kapni abban az időben ezért a segélyért és támogatásért havonta? Milyenek voltak az árak egy-egy közszükségleti cikknek? A hatóságai ármegállapítás és esetleges betartása esetén:¹⁷ kenyér (kilogrammonként) 8, borjúhús 20, zsír 34, szalonna 30, vaj 44, strapacipó párja 450, férfipapucs 200, bor (literje) 14 korona.

1919 augusztusától azonban már teljesen új szelek fújtak. A ma-
lomotulajdonosok, gabona-, textil- és vegyeskereskedők, valamint a gaz-
dák határozottan és félelem nélkül kártérítési igényekkel lépnek fel
a közösséggel szemben. Követelik a helyi Nemzeti Tanács által kiosztott
105 métermázsa búza, liszt és a szerb királyi csapatok ellátására kiutalt
élelem és egyéb felszerelés jogos megtérítését. A rendkívüli közállapo-
tokra való tekintettel a helyi burzsoázia ezt a kérdést majd egy évig
nem merte feszegetni és a község vezetősége elé terjeszteti fájalmát.

Október 24-én is a községi előljáráóság hiába hozza meg határo-
zatát, hogy az ellátatlanok számára a gazdák földbirtokuk nagysága
alapján kötelesek ellenszolgáltatások ellenében és díjtalanul meghatá-
rozott mennyiségű búzát beszolgáltatni.¹⁸

A földbirtokok nagysága alapján	Megtérítéssel	Díjtalanul
10-től 30 holdig	50 kg	
30-tól 50 holdig	150 kg	
50-től 80 holdig	300 kg	100 kg
80-tól 100 holdig	500 kg	200 kg
100 holdon felül	800 kg	300 kg

A képviselő-testület 5 hónappal később (1920. március 25.) ismét
napirendre tűzi a határozat végrehajtását.¹⁹ Megállapítják, hogy a gaz-
dák kétharmad része eleget tett a határozatnak, míg egyharmaduk több-
szöri felszólítás ellenére sem hajlandó kötelezettségét teljesíteni. A kar-
hatalom beavatkozásának gondolatát azonban elvetik. Téhát a szimbo-
likus búzamenyiség beszolgáltatását sem pénzért, de különösen in-
gyen, egyesek egyáltalán nem hajlandók végrehajtani az ellátatlanok
és a nyomorgók számára.

A fokozódó felbátorodást és ellentámadást a helyi burzsoázia ré-
széről abban kell keresni, hogy a szomszédságban a Magyar Tanácsköz-
társaság bukása után nagyban dühöng a Horthy vezette fehérterror és
a nagyszerb burzsoázia is mindjobban megerősíti hatalmi pozícióit ezen
a területen.

A JOGFOSZTOTTAK TÁMOGATJÁK A MAGYAR TANÁCSKÖZTARSASÁGOT

Az első világháború befejezése után Csantavéren a munkásmozgá-
lom új lendületet kap. Az egyik központja az ipartestület keretében mű-
ködő önképzőkör²⁰ volt. Az időközben vidéken dolgozó ipari munkások
és mesterlegények eszmeileg elég erősek és tapasztaltak voltak ahhoz,
hogy kezükben tartsák az események irányítását.

A földmunkások²¹ továbbra is a faluvégi Gucci-féle alacsony és
nádfedeles kiskocsmában szervezkedtek. A Nagy Októberi Szocialista
Forradalom hatását magukkal hozták a fronton harcoló katonák és a volt
hadifoglyok.

Karpel János géplakatos, a kotori matrózlázadás egyik vezéregyé-
nisége²² arra törekedett 1918 végén és 1919 elején, hogy a Helyi Szak-
szervezeti Tanácson²³ és a Magyarországi Földmunkások Országos Szö-
vetsége csoportján keresztül tömörítse az iparoslegényeket és a nagy-
számú földmunkásságot.

Attól függetlenül, hogy 1918 novemberében meghúzták a demarká-
ciós vonalat (Csantavér katonai zónához tartozott), továbbra is fenntar-
tották a kapcsolatot a magyarországi munkásmozgalommal. Karpel Já-
nos, Blau Imre, Blau Vilmos, Liscsevity Antal, Huszár Mihály és a töb-
biek titokban többször átlépik a demarkációs vonalat és belépnek a
Kommunisták Magyarországi Pártjába. Liscsevity Antal még ma is őrzi
párttagsági könyvecskéjét.²⁴

Nem a véletlen szüleménye sem az 1919. március 27-i lázongás a fa-
luban.²⁵

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után hat napra a faluban tartózkodó szerb katonák kora hajnalban eltávoztak. Erre Csantavér egész munkásosztálya megmozdult és eltette Kun Bélák hatalomra jutását.

A helyzet rendkívül feszültté vált.²⁶ Az eljáróság és a 18 főből álló karhatalom azonban ura akart lenni a helyzetnek. Nem akart egy újabb novemberi eseménynek szemtanúja lenni.

Azonnal értesítették a zentai helyőrséget. A gyorsított menetelésben érkező gyalogság tűzérősséggel volt megerősítve. Az ágyúkat a mai Szőlő-sor végén állították fel, hogy ha kell, tűz alá vegyék a falut. A megjelenő katonaság nyomására a forradalmi hangulat lassan lecsendesedett.

A nemzetközi szolidaritás szellemében többen illegálisan átszöknek a határon és jelentkeznek a Vörös Hadseregbe. Legtöbben a kiskunhalasi Bácskai Vörös Ezredbe kerültek, míg Karpel Mezőhegyesen népbiztos lett.²⁷

A Tanácsköztársaság augusztus elsejei bukása után megkezdődik a Horthy Miklós által vezetett fehérterror. Az ellenforradalom véresen leszámol azokkal, akik támogatták a munkásállamot.

Karpel és társai az események viharában kénytelenek átszökni a demarkációs vonalon és visszatérni Csantavérre. Varga Sándor cipész-mester is ezért keresett menedéket Jugoszláviában 1920. április 15-én, Jozskin Illés, valamint Turán Pál szülei is.²⁸

BEKAPCSOLÓDUNK A JUGOSZLÁV HALADÓ MUNKÁSMOZGALOMBA

A Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt 1919 áprilisában Belgrádban tartotta alakuló kongresszusát. Az 1920-ban Vukováron megtartott második kongresszusán felvette a Jugoszláv Kommunista Párt elnevezését. A Jugoszláv Földmunkások Szövetsége 1920. február 15-én alakult meg Újvidéken.²⁹

A párt és a szakszervezet egymás után alakítja meg helyi szervezeteit Vajdaságban, amelyek jelentős sikereket érnek el a munkásosztály szervezésében.

Az 1919 második feléből és 1920 elejéről ránk maradt okmányok határozottan nem bizonyítják, hogy a csantavériek szervezeten mikor kapcsolódtak be a jugoszláv haladó munkásmozgalom történetébe. Valószínű, hogy a végleges elszakadás a budapesti központtól a hosszú hónapok eredménye és erjedése volt. Ezt az állítást Horváth András visszaemlékezése is alátámasztja.

Az új kapcsolatok keresése és kiépítése a Magyar Tanácsköztársaság bukása és Karpel János visszatérése után kezdődhetett el. A bizonyos fokú tévovázás és kezdeti szervezetlenség azonban nem jelentheti azt, hogy a csantavéri munkásosztály osztályharca teljesen megszűnt. Ebben az időszakban többször megjelennek a környékbeli párt és szakszervezeti vezetők a faluban annak érdekében, hogy újraszervezzék a földmunkásokat és iparoslegényeket.³⁰

A párt és a szakszervezeti mozgalom erősödésére utal a községi eljáróság 1920. márciusi tanácsülési határozata is. A nagy lakásínség-re hivatkozva az ipartestület és az önképzőkör vezetőségével közlik, hogy 1920. május 1-től nem tartózkodhatnak a Kurek-féle házban.³¹

Ez a döntés végeredményben azt jelentette, hogy a helybeli munkás-ságot egyik gyülekezési helyétől fosztották meg. Mondhatjuk azt is, hogy bezárták a csantavéri munkásság nem hivatalos otthonát.

Az eljáróság nagyon jól tudta, hogy az ipartestületben kommunista szervezkedés folyik Karpel irányításával. Az újra erősödő munkásmozgalmat azonban mindenáron idejében meg kell akadályozni és vezetőit ellenőrzés alatt kell tartani.

A helyi burzsoázia reszketett május 1. vészes közeledésétől is. Az eljáróság támogatásával széles körű óvintézkedést foganatosítottak, hogy ne kerüljön sor semmiféle kilengésre. A legszigorúbban betiltották a nemzetközi proletárünnep megtartását.

A fenti eseményeket a községi képviselő-testület 1921. február 20-án megtartott ülése támasztja alá.³²

„Todor Gavanski községi jegyző jelenti, hogy a képviselő-testület kebeléből kiküldött bizottság megállapította, hogy a május elsejére, a rend fenntartására felfogadott öröknek képviselő-testületi határozat nélkül kifizetett 5938,50 korona. Kéri ezen kifizetett összeg utólagos jóváhagyását, mint olyant, amely előrelátható nem volt, mert ezen örök kirendelése a főszozolgabíróság rendelete alapján történt.”

A hatósági óvintézkedés ellenére az iparoslegények és a földmunkások a Bartusz- és a Guzzi-féle kocsmában jöttek össze. Május 1. megünneplése azonban csendes keretek között zajlott le.³³

Az egyre erősödő forradalmi munkásmozgalom akcióképességére azonban kihatással voltak a szabadkai események is. 1920 áprilisától augusztusig bezárták a munkásotthont. A munkásszakszervezetek betiltása, a kommunisták üldözése megakadályozta a kapcsolatok további kiépitését és erősítését.³⁴

1920 szeptemberétől ismét fellendül a munkásmozgalom a városban és ez magával ragadja a környékbeli településeket. Erre az időszakra esik Csantavéren a JKP helyi szervezetének végleges megalakulása is.

A fiatal pártszervezet politikai aktivitása és a munkásosztály szervezése kitűnő eredményeket mutatott fel az alkotmányozó képviselőházi választások előtti időszakban és után.

A Radnički list 1920. október 14-i száma arról számol be, hogy a JKP irányításával hatalmas nyilvános népgyűlést tartottak Csantavéren.³⁵ A népgyűlésen több mint 1500-an jelentek meg és nagy figyelemmel hallgatták a szónokokat. Felszólalt Samy János és Nagy István, a Szabadkai Szakszervezeti Tanács elnöke és titkára.³⁶ 1920. október 17-én Szabadkán az újraszervezett JKP helyi pártbizottságának titkára Samy János lett, míg Nagy István a bizottság tagja.³⁷ A közösségben megjelent aktivisták tehát vezetőszerpet játszottak a város és Észak-Bécska munkásmozgalomának irányításában és szervezésében.

A JKP sikeres választási hadjárata mellett „megalakították a fém-munkások szakszervezeti csoportját, és határozatot hoztak, hogy a leg-rövidebb időn belül megalakítják a földmunkások szakszervezetét is”.³⁸

A képviselő-testület 1920. november 11-i ülésén a szervezett földmunkások szóbeli kérvénye szerepel napirenden. Lukács Gyula aljegyző jelenti, hogy a földmunkások tiztagú küldöttsége azzal a kéréssel fordult a képviselő-testülethez, hogy az összejövetelek megtartása és az irodai munka elvégzése érdekében, a község egy megfelelő helységet biztosítson számukra.³⁹

Az elutasító döntést azzal indokolják meg, hogy a községnek nincs ilyen helysége.

A fémmunkások szakszervezeti csoportja nevében Karpel János 1920. december 14-én az előljáráshoz fordul hasonló ügyben. Ez a szakszervezet is elutasító választ kapott.⁴⁰

A két szakszervezet helység igényei 1920 novemberében és decemberében határozottan azt bizonyítja, hogy most már szervezett formában folyik Csantavéren a szakszervezeti mozgalom. A szervezeti kérdések mellett ebben az időszakban központi helyet kapott a november 28-án sorra kerülő alkotmányozó képviselőházi választások.

Az 1920. szeptember 3-i választási törvény — a nagyszerb burzsoázia érdekeit véde — majdnem teljes egészében megfosztotta Csantavér polgárait választójoguktól. Csak azok szavazhattak november 28-án, akiknek a vezetéknevük „ić”-tyel végződött és hogyha a férfiak betöltötték 21. életévüket.⁴¹

Karpel János és Liscsevity Antal párttagok irányításával széleskörű agitációt fejtek ki a rendkívül kevés számú választójoggal bíró polgárok körében. Csantavér a szabadkai választókerülethez tartozott és szavazóhelyül Pacsért jelölték meg.⁴²

A burzsoázia nem ült öibe tett kézzel. Mindenáron arra törekedett, hogy időben letörje a veszélyes kommunista hadjáratot. Erre utal Milo-

rad Drašković belügyminiszter 1920. november 3-án keltezett távirata is, amelyet Szabadkára küldött.⁴³

Különösen fokozódott a terror a november 14-én megtartott szabadkai és sándori kommunista gyűlések után, amelyeken többek között Filip Filipović a JKP titkára is felszólalt. Mindennaposak lettek a letartóztatások és üldöztetések.⁴⁴

November 18-án a csantavéri aljegyző letartóztatta az összes szak szervezeti vezetőket és betiltotta további tevékenységüket.⁴⁵

Az egyre fokozódó üldözés azonban egy pillanatra sem ingatta meg a kommunista pártba vetett hitet.

Liscsevity Antal visszaemlékezése alapján 110-en mentek szekéren Pacsérra. Az alapos és szervezett agitációnak az eredményeképpen a csantavérieriek 53%-a a kommunisták jelöltjére adta le szavazatát. A szavazóhelyen levő bizottság dühöngött és szitkozódott, mert egyáltalán nem számított arra, hogy a szomszédos faluból érkezők ennyire egyszerűek.

Ez a választási siker azt bizonyítja, hogy a fiatal párt szervezet erős, szervezett, és a tömegekben kifejtett aktivitása csak dicséretet érdemelhet.

Az első nyilvános országos választásokon a JKP megmutatta erejét és ez egyáltalán nem tetszett a tőkéseknek. Ezért azonnal döntő és kemény támadást indított a nyíltan működő párt ellen. A Minisztertanács 1920. december 29-én meghozza az Obznana elnevezésű rendeletét, amelyvel „az alkotmány meghozataláig betilt minden kommunista és egyéb bomlasztó propagandát, beszünteti szervezeteiket...”

A rendelet meghozatala komoly csapás volt a csantavéri párt- és szakszervezetre. Végeredményben ez azt jelentette, hogy betiltották nyílt működésüket. A hatóság nem engedélyezi tovább a Gucci-féle kocsmában és más helyeken a nyilvános összejöveteleket. Marxista könyveket, folyóiratokat, röpcédulákat, munkásújságokat és a teljes irattárat lefoglalják. Állandó zaklatások, fenyegetések, ütlegetések és bebörtönzések jellemzik az 1921. esztendőt is.⁴⁶

Mezei János visszaemlékezése alapján 1921 januárjában—februárjában 23 elvtársat tartóztattak le és Topolyán egyhónapi börtönbüntetésre ítélték őket.

Ebben az időszakban érkeznek a fehérgárdisták is a faluba. Állandóan figyelmeltetik a hatóságot, hogy: „Nálunk is így kezdődött! Vigyázatok! Ne engedjétek szervezkedésüket, mert bajok lesznek!” A községtől 24 000 korona gyorssegélyt kérnek. Pénzt ugyan nem kapnak, hanem gyűjtési akciót szerveznek számukra.⁴⁷

A dühöngő fehérterror ellensúlyozására az ifjúkommunisták egy csoportja vörösterrorral válaszolt. 1921 júniusában sikertelen merényletet követtek el Aleksandar helytartó ellen, majd júliusban megölték Milorad Drašković volt belügyminisztert.⁴⁸

A hazai burzsoázia, hogy megerősítse politikai pozícióit a vidovdani alkotmány meghozatala után (1921. június 28.), augusztusban meghozta a hírhedt államvédelmi törvényt. A tőkés Jugoszláviában ennek a törvénynek alapján ítélték el a titokban működő kommunistákat.⁴⁹

Csantavéren ebben az időszakban újabb brutális leszámolásra került sor. Végképp meg kellett félemlíteni a kommunistákat és az agilisabb szakszervezeti vezetőket.

Jovan Grujić őrmester irányításával folyt a szakszerű munka 1921 nyarán. Az idézéseket kényszerhelyzetben, a kisbírók szorgalmasan hordták a címzetteknek. A behívottak ismert gyanús személyek voltak. Egy más után sorakoztak fel a község házában levő rendőri szobától a mai tűzoltó-laktanya főkapujáig.

A rendőri szobában az őrmester állandóan kérdezte és üvöltözte: „Miért iratkoztatok be a kommunista szervezetbe? Szocialista forradalmat akartatok? Miért nem mentek oda, ahol földet osztanak számotokra? Ti akarjátok a békés világot felfordítani? Nem volt jogotok szervezkedésre!”

A beidézettek közül kb. 70—80-at embertelenül megbotoztak, meg-rugdostak és felpofoztak. A gumibotból vagy a bikacsókból huszonötöt kaptak. Hogyha eltévesztették a számolást, akkor újból kezdték a túl-buzgó rendőrök. Többen a súlyos testi sérülések miatt pár hónap vagy év után meghaltak.

Egyesek azonban nem vették figyelembe az idézéssel járó kötele-zettséget. Aki csak tehette, napokon és heteken át a Csík-ér kétoldalán haladó nádasban vagy a kukoricásban kerestek ideiglenes menedéket.⁵⁰

Karpel János, a helyi munkásmozgalom vezéregyénisége és szellemi irányítója sem várta meg újabb letartóztatását, felelősségre vonását és ezért Szabadkára szökik. Pár nap után Mezei András éjnek idején titok-ban a városba jön és arról értesíti, hogy az előjáróság és a karhatalom körözést rendelt el ellene. Minden pillanatban fenn áll a veszély, hogy letartóztatják és elítélik.⁵¹

Karpel Szabadkáról Zimonyba távozik, majd Indjiján bekapcsolódik a munkásmozgalomba. Menyasszonya, Kiss Ilona, pár hét után utána-megy.⁵²

1922-ben rövid időre rokoni látogatásra érkeznek a faluba. Azonban nem hagyták őket nyugton és minden lépésüket figyelték. Horthyék is állandóan körözték a népbiztost. Felelősségre akartak vonni a Magyar Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységéért és a helybeli gazdák is szívből gyűlölték. Ilyen helyzetben azonnal letartóztatták és a rendőr-szobába kerül. Rövid topolyai tartózkodása után átadták a magyar ható-ságnak és Budapesten hónapokig a Marco utcai fogházban sánylődött. Időközben felesége a jugoszláv haladó mozdonyvezetők segítségével Ma-gyarszagra szökött.⁵³

A Szovjetunió, a fogságba került magyar katonatisztek ellenében kicserélték őket. A második világháború után Kiss Lajos szabó arról értesült, hogy János, kiemelkedő tisztséget töltött be a tengerésznél, de eddig még nem tért haza. Valószínű, hogy a háborúban veszette életét.

Csantavér 1919-től 1921-ig terjedő munkásmozgalmi történetét a ké-sőbbi hivatalos jelentések, levelek és visszaemlékezések egészítik ki.

Todor Gavanski közlési jegyző 1923. július 10—12-én jelentést küld a belügyi szerveknek a JKP helyi szervezetének volt vezetőségéről és tagságáról.⁵⁴ A vezetőség összetétele: 1. Karpel János, géplakatos (elnök), 2. Anitics Lénárd, géplakatos (titkár), 3. Huszár Mihály, borbély (pénz-tárnok), 4. Horváth András, asztalos, 5. Vajkai Boldizsár, papucsos, 6. Gucunski Ljubomir, kereskedő, 7. Szalkai Károly (az ellenőrző bizottság tagjai), 8. Vastagh Mihály, munkás, 9. Szedlár Antal, munkás, 10. Szirák Mihály, szobafestő, 11. Bakurek Ferenc, asztalos, 12. Ivkovity Mihály, gép-lakatos, 13. Petó Mihály, pék, 14. Szmolenszki Gábor, géplakatos, 15. Kiss Csepegi Mihály, géplakatos, 16. Jurcsek István, géplakatos, 17. Turzai Kálmán, géplakatos, 18. Muci József, géplakatos, 19. Tóth Kálmán, bá-dogos, 20. Zélity Ferenc, szabó, 21. Petrovity Antal, géplakatos, 22. Lis-csevity Antal, cipész, 23. Gregus Ferenc, cipész, 24. Firitz Antal, cipész, 25. Híres József, cipész, 26. Híres Péter, kereskedő, 27. Firitz Zakariás, papucsos, 28. Vörös János, papucsos, 29. Gandis László, cipész, 30. Kiss Dadara Péter, papucsos, 31. Híres János, munkás, 32. Gubis Ferenc, cipész (bizalmiak).

Gavanski a vezetőség névsorában csak az iparoslegényeket és a munkásokat sorakoztatja fel, míg a tagság névsorában a földmunkásokat. Meglepő, hogy egyetlenegy földmunkás sem került a vezetőségbe. A to-vábbiakban Vörös János és Firitz Antal például határozottan kijelen-tették, hogy ők csak a szakszervezetnek voltak a tagjai.

Már a fenti tényekből leszögezhetjük, hogy az iparoslegények név-sorában éles határt nem húzhatunk olyan irányban, hogy pontosan kik tartoznak a párthoz, illetve a szakszervezethez.

A tagság névsora is bizonyos felülvizsgálatot igényel. A jegyző 258 párttagot említ a földmunkások között. Hogyha a felsoroltak számát vesszük alapul, akkor kétségtelenül szép létsámozatot kapunk.

Abban az esetben, hogyha itt is a párttagok és a szakszervezeti tagok közös névsorával találkozunk, akkor a jegyző nem végzett lelkiismeretes munkát. Talán beleunt volna a hosszú névsor felterjesztésébe?

Mezei János, Anitics Ferenc, Kecsenovity Péter, Hajagos Boldizsár, Csörgő Bóni, Vörös Mihály, Szuturovity Márkó, Januskó Péter és a többiek visszaemlékezése alapján Csantavéren a földmunkások szakszervezetének kb. 1200 tagja volt.

Domány János, a csantavéri sokgyermekes napszámos család sarja, 1924-ben Zentáról Szabadkára küldött levelében többek között a következőket említi: „Csantavéren a múltban a pártnak, pontosabban a földmunkások szakszervezetének kb. 1200 tagja volt”. Domány itt az 1919–20-as évek időszakára gondolt.⁵⁵

A földmunkások szakszervezetének is külön vezetősége volt. A visszaemlékezés alapján a következő:⁵⁶ 1. Mezei András (elnök), 2. Mezei János (titkár), 3. Törtei Pál (pénztárnok), 4. Tóth Bagi Antal, 5. Barna Antal, 6. Barsi Mihály, 7. Kecsenovity Péter, 8. Szalóki József, 9. Bózsik Ferenc, 10. Huszár Benedek, 11. Szuturovity Márkó, 12. Palkovity János, 13. Bodza József, 14. Kóltity Pál, 15. Nagy Torma Ernő, 16. László István, 17. László Gáspár (tagok).

Az Obznana és az Államvédelmi Törvény meghozatala után a régi Jugoszláviában lezáródik Csantavér munkásmozgalmának első szakasza. Ezek után az események után teljesen új feltételek mellett folyik a falu munkásosztályának további osztályharca.

FORRASMŰVEK, OKMÁNYOK ÉS VISSZAEMLEKEZÉSEK

1. *Magyarország története*. II. kötet. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1967, 291–292.
2. Bács-Topolyai Hírlap, 1918. november 17. 3. — Milan Dubajić: *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918—1921. godine*. Gradski muzej, Subotica, 1966, 21.
3. Anitics Péter visszaemlékezése.
4. *Vojvodina — znamenosti i lepote*. Književne novine, Beograd, 1968, 310–312.
5. Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918—1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapesti, 1966, 51, 93–97.
6. Csantavér község képviselő-testületének alakuló közgyűlése. 1918. január 22. VI. főkönyv, 276–277.
7. Csantavér község előjáróságának tanácsülései. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1918–19. 1–5.
8. Csantavér község népbizottságának alakuló közgyűlése. 1918. március 29. VI. főkönyv, 324.
9. Uo. 325–326.
10. Uo. 326.
11. Uo. 327.
12. Uo.
13. Uo. 327–328.
14. Csantavér község képviselő-testületének közgyűlése. 1919. június 7. VI. főkönyv, 342–344.
15. Csantavér község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése. 1919. augusztus 30. VI. főkönyv, 361–363.
16. Csantavér község előjáróságának tanácsülése. 1919. december 27. Tanácsülési jegyzőkönyv, 7–8.
17. Csantavér község ármegállapító bizottságának ülése. 1920. február 9. Tanácsülési jegyzőkönyv, 14–16.
18. Csantavér község előjáróságának tanácsülése. 1919. október 24. Tanácsülési jegyzőkönyv, 4–5.
19. Csantavér község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése. 1920. március 25. VI. főkönyv, 410–411.
20. Liscsevity Antal, Firitz Antal, Gandis László és Vörös János visszaemlékezése.
21. Szocialista Forradalom Múzeuma, Újvidék; levéltári és dokumentációs osztály, 20551.
22. Kiss Lajos, Koletár István és Anitics Lénárd visszaemlékezése.
23. Szocialista Forradalom Múzeuma, Újvidék; levéltári és dokumentációs osztály, 20551.

24. Horváth András, Müller József és Liscsevity Antal visszaemlékezése.
25. Csantavér község népbizottságának alakuló közgyűlése. 1919. március 29. VI. főkönyv, 325—326.
26. Uo.
27. Mészáros Sándor: *A Tanácsköztársaság és a vajdaságiak*, Forum Könyvkiadó, 1974. 61—73. — Anitics Ferenc, Vörös Mihály, Januskó Péter, Liscsevity Antal és Kiss Lajos visszaemlékezése.
28. Csantavér község előljárósága, 622/1933. bizalmas; Turán Pál visszaemlékezése.
29. Pero Morača—Dr Dušan Bilandžić—Dr Stanislav Stojanović: *Istorija saveza komunističke Jugoslavije*. Kratak pregled. Rad, Beograd, 1977, 16, 21—23. — Danilo Kecić: *Oszttályharcok Vajdaságban 1918—1941*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970, 322.
30. Mezei János, Fleisz István, Szuturovity Márkó, Kecsenovity Péter és Vörös Mihály visszaemlékezése.
31. Csantavér község előljáróságának tanácsulése. 1920. március 28. Tanácsulési jegyzőkönyv, 23.
32. Csantavér község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése. 1921. február 20. VI. főkönyv, 477.
33. Anitics Lénárd, Liscsevity Antal, Vörös János és Horváth András visszaemlékezése.
34. Bácskai Hírlap, 1920. április 11. 3. — Narod, 1920. augusztus 4. 2.
35. Radnički list, 1920. október 14. 4.
36. Történelmi Levéltár, Szabadka; a polgármesteri hivatal anyaga, XIX/292/1920/17520.
37. Milan Dubajić: *Radnički pokret u Subotici od kraja 1918—1921. godine*. Gradski muzej, Subotica, 1966. 99.
38. Radnički list, 1920. október 14. 4.
39. Csantavér község képviselő-testületének közgyűlése. 1920. november 11. VI. főkönyv, 463.
40. Csantavér község előljáróságának tanácsulése. 1920. december 14. Tanácsulési jegyzőkönyv, 30.
41. Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1967. 145—152.
42. Liscsevity Antal visszaemlékezése.
43. Történelmi Levéltár, Szabadka; a polgármesteri hivatal anyaga, 1547/1920., másolat.
44. Jugoszlávia Levéltára, belügyminisztérium. 1920. Rendezetlen anyag.
45. Radničke novine, 1920. november 23. 1.
46. Mezei János, Anitics Lénárd és Horváth András visszaemlékezése.
47. Csantavér község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése, 1921. március 6. VI. főkönyv, 481. — Fleisz István és Vörös Mihály visszaemlékezése.
48. Danilo Kecić: *Oszttályharcok Vajdaságban 1918—1941*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970. 58.
49. Uo.
50. Mezei János, Horváth András, Liscsevity Antal, Januskó Péter és Anitics Lénárd visszaemlékezése.
51. Mezei János visszaemlékezése.
52. Kiss Lajos és Koletár István visszaemlékezése.
53. Uo.
54. Jugoszlávia Levéltára, Belügyminisztérium. 1923. Rendezetlen anyag.
55. Történelmi Levéltár, Szabadka. K — 508/1927.
56. Mezei János, Fleisz István, Anitics Péter Kecsenovity Péter, Mecserik Márton és Vastagh Vince visszaemlékezése.

A DOLGOZÓK ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATALA A TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEKBE

Az emberi munka társadalmisításának folyamatai az emberi társadalom történelmében még sohasem voltak ennyire jelen, mint ma, s ez azt bizonyítja, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok szocialista alapon való fejlődésének szélesebb társadalmi-történelmi értelme és osztályjellege van. A munka társítása tehát objektíven elsősorban technogazdasági tényezőktől függ, s nem lehet feltartóztatni. A társadalmi gazdasági viszonyoknak a szocializmusban, a kommunizmusba vezető átmeneti időszakban azonban lényeges haladást kell elérniük a dolgozók bérmunkájától a társult munka felé, továbbá fokozniuk kell a dolgozók, a munkaerő és az élő munka hordozóinak ellenőrzését a munkahelyen és az egész társadalmi töke felett. Az e cél megvalósításán fáradozó haladó erők tevékenységétől függ a szocializmus megvalósulásának üteme minden egyes országban, annak nemzetközi, politikai és más jellegű hovatartozására való tekintet nélkül.

A szocializmus fejlődésének eltérő útjai, valamint a különféle országok haladó társadalmi erői által eltérő módon végzett tevékenység, új tapasztalatokkal gazdagítják az embernek a társadalom társadalmi-gazdasági és politikai folyamataiban betöltött szerepéről szóló marxista tanokat. Lehetséges azonban, hogy a különböző országokban a tudatos társadalmi erők eltérő hatást gyakorolnak a szocializmus társadalmi lényege megvalósításának gyorsaságára és irányvételére, tekintettel arra, hogy a haladó társadalmi erők tevékenysége nem mentesíthető azoktól a társadalmi-gazdasági és politikai feltételektől, amelyek között folynak.

Jugoszlávia munkásosztálya és pártja, a Jugoszláv Kommunista Szövetség állásfoglalása e tekintetben világos és félreérthetetlen. A termelőeszközök feletti társadalmi tulajdonon alapuló szocialista öngazgatás az utunk, amelyet 1950-ben megjelöltünk, és amelyet fejlesztettünk szocialista fejlődésünk minden szakaszában. A szocialista öngazgatású fejlődés folyamatában társadalmunk anyagi és szubjektív erői alkalmassá válnak arra, hogy fokozatosan úrrá legyenek a tulajdonjogokon alapuló monopolizmus felett, s ezt az 1974-es alkotmány intézményesen úgy szabályozta, hogy védelmezni kell a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdont, a társadalmi tulajdon olyan formáját, amelyben megvalósul és fejlődik a szocialista öngazgatás.

A szocialista forradalom a Kommunista Szövetséggel és a munkásosztállyal idejekorán felvetette a kérdéseket és feleletet keresett azokra hazánk rendkívül összetett társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének feltételei közepe. Az új alkotmány meghozatalával testet öltött fejlődésünk egyik szakasza, amely az 1968-as és 1971-es alkotmányfüggelékek elfogadásával kezdődik, és amelyet eszmei-politikai szempontból megerősített a JKSZ X. kongresszusa.

Ma már megérték a társadalmi-gazdasági és politikai feltételek arra, hogy a rendszeralkotó törvények egész sorával életre hívjuk az alkotmányos rendelkezéseket, hogy a KSZ vezette szervezett szocialista erők tudatos tevékenységével egyengessük a társadalmi fejlődés útjait, olyan értelemben, amely elveti a sablont, mely szerint elengedhetetlenül szükség van a társadalmi tulajdonon alapuló monopolra, továbbá elveti a törekvéseket, melyek szerint a szakmai-igazgatási gépezetnek és az államnak kell rendelkeznie a társadalmi eszközökkel.

Az új alkotmány és a társult munkáról szóló törvény biztosítják a döntő gazdasági és politikai hatalom átruházását a társultmunka-alapszervezetek dolgozóira, s ezzel végérvényesen megszűnik, illetve minimalisra csökken a társadalmi tulajdonban levő eszközök használata és igazgatása feletti bármilyen tulajdonjogon alapuló monopólium létrejöttének lehetősége.

A rendszeralkotó törvényeknek nagy társadalmi és politikai jelentőségük van, mert azokkal életre hívják az alkotmányos rendelkezéseket és intézményesen, új alapokon szabályozzák a társadalmi viszonyokat a társadalmi-gazdasági és politikai rendszerben. A társult munkáról szóló rendszeralkotó törvény elsősorban a társult munka szükségleteinek kifejezője és a vezető és irányadó társadalmi-politikai erő, a Kommunista Szövetség által vezetett társadalmunk szervezett szubjektív erői tudatos tevékenységének eredménye és beilleszkedik a szocialista forradalom és hazánk szocialista öngazgatású rendszerének folyamatos fejlődésébe.

Az alkotmányos elvek és a társult munkáról szóló törvény életre hívásának célja: kiterjeszteni a dolgozók igazgatását az egész társadalmi újratermelésre; megerősíteni a jövedelem és a munka, valamint az eszközök jövedelmi alapokon való társításának társadalmi jellegét; megszilárdítani a dolgozók gazdasági és politikai ellenőrzését munkájuk minden eredményének állapota és alakulása felett; lehetővé tenni a munka szerinti javadalmazást; fokozni a felelősséget a társult munkában és szélesebb értelemben; tovább bővíteni a termelésben és a társadalmi tevékenységben dolgozók közötti szabad munkacserét; lehetővé tenni a küldöttrendszer oly módon történő fejlődését, hogy a munkásosztály döntő szerephez jusson; és fokozni a nemzetek és nemzetiségek felelősségét saját fejlődésük és az általános fejlődés iránt. A társult munkáról szóló törvény lényegében véve olyan fegyver a munkásosztály kezében, amely a jelenlegi feltételek között tényleges változásokat tesz lehetővé a társadalomban, amelyek véghezviteléhez a törvény egymagában nem elegendő. Az új, az alkotmányos elveken nyugvó viszonyokért folyó harc ezúttal nem az úgynevezett felsőbb szinten, a vezetőségekben és az államapparátusban folyik, hanem minden tmsz-ban és dolgozói közösségben — a társadalom minden sejtjében. A legszélesebb síkon csak a törvény által felkínált megoldások alkotó módon való alkalmazása szavatolhatja azt, hogy a konkrét környezetben véget vetnek az elavult viszonyoknak és magatartásnak, s hogy a gyakorlat többé nem tér el az alkotmányban lefektetett elvektől. A társult munkáról szóló törvény meghozatalának útja az az út, amelyen csak a mélyreható alkotmányos változások jutottak érvényre politikai és társadalmi építésünk során, s így ez a törvény méltán nevezhető a társult munka kódexének.

Különleges jelentőségűek azok a változások is, amelyek a munkásosztály hatalomgyakorlási módjaira és formáira vonatkoznak mind az alapvető társadalmi sejtekben — a tmsz-okban és a dolgozói közösségekben —, mind pedig a társadalmi-politikai rendszerben. A dolgozók demokratikus döntéshozatalának új formái jelentős mértékben változtattak a jelenlegi helyzeten, amire ez a tanulmány is külön rámutat.

A DOLGOZÓK ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATALÁNAK ÚJ FORMÁI ÉS MÓDJAI

A szocialista öngazgatású demokratikus viszonyok különféle formáinak fejlesztésével megvalósul a dolgozók közvetlen döntéshozatala életük és munkájuk lényegbevágó kérdéseiben. Ezzel megszilárdul a dolgozók döntő szerepe a társult munkában és megvalósul a társadalmi-politikai állásfoglalás, mely szerint a dolgozókat döntéshozatali és igazgatási funkcióikban (ami az osztályérdek lényege szerint a munka és az igazgatás egyesítését jelenti) senki sem helyettesítheti.

A JSZSZK alkotmánya¹ ebből kiindulva hangsúlyozza, hogy az alapvető és más tmsz-ban a dolgozók öngazgatása — más szervezetbeli dolgozókkal gyakorolva — az egyenrangúság és a kölcsönös felelősség alapján valósul meg DÖNTÉSHOZATAL ÚTJÁN: a) a dolgozói gyűléseken; b) referendumon; c) személyes véleménynyilvánítás egyéb formái; d) a határozatok végrehajtásának ellenőrzése útján; e) a társult munka szervezete különféle szervei és szolgálatai munkájának ellenőrzésével.

1. A JSZSZK alkotmánya, 98. szakasz.

A társult munkáról szóló törvény² az alkotmánnyal összhangban szabályozza és taglalja a dolgozók döntéshozatalának kérdéseit. A társult munkabeli dolgozók öngazgatásának megvalósításával kapcsolatos viszonyok szabályzásakor a kiindulópont az öngazgatás oszthatatlansága, s ezzel eleve ki van zárva a dolgozók döntéshozatalának szűkebb, illetve szélesebb, közvetett és közvetlen, valamint a személyes és képviseleti formákra való mesterséges felosztása, s egyúttal véget vet egyes eddigi dilemmának a dolgozók véleménynyilvánításával kapcsolatban a döntéshozatal folyamatában, amikor az öngazgatási döntéshozatal közvetlenre, illetve közvetettre osztották fel. Ezt akkor olyképpen tolmácsolták, hogy a dolgozók döntéshozatala a munkástanácsban, a bank vagy a biztosítóintézet közgyűlésében, valamint a gazdaság és a társadalmi szolgálatok más társulásaiban, a társadalmi-politikai és az öngazgatási érdekközösségekben — a küldöttök döntéshozatala — közvetett (képviseleti forma), mert a dolgozók sem személyesen nyilvánítanak véleményt.

Ez és az ehhez hasonló tolmácsolás a dolgozók küldöttrendszeren alapuló döntéshozatalát háttérbe szorították és képviseleti demokráciának nevezték ki, gyakorlatban viszont a társult munka szervezeteiben kezdetét vette a dolgozók gyűlésein való véleménynyilvánítás, amely úgyszólván egyetlen olyan döntéshozatali forma volt, amelyen megvitattak, tájékoztattak és határoztak minden lehető kérdéstről — tehát operatív, ügyviteli és egyéb mindennapos kérdésekről, természetesen a dolgozók és a tmsz munkájának és életének legjelentősebb kérdései mellett. Nem kevés példa van arra, hogy a dolgozók gyűléseit a munkaidő alatt, vagy végén hívják össze, hogy „megoldjanak valamilyen kérdést” (amelyről a dolgozók csak a gyűlésen szereznek tudomást), avagy hogy „valamivel kapcsolatban” tájékoztassák őket.

A dolgozók tájékoztatását eléggé gyatrán szervezték meg, s emiatt néhol megtörtént, hogy az apróleltár vásárlásáról többet vitatkoztak, mint a zárszámadáról, amelyet állítólag minden szinten megvitattak és kellő mértékben megvizsgáltak. Sok döntés, vita nélkül született meg, mert „minden világos”, mert „egyedül csak így lehetséges”, „ennek így kell lennie”, „ha nem így döntenek, akkor bezárhatják a kaput” stb. Az ilyen viszonyok lehetőséget nyújtottak arra, hogy technobürokrata manipulálás folyhasson a dolgozókkal, mégpedig az egész kollektívával. Ilyesmire — nem minden ok nélkül — az utóbbi időben rámutattak a társadalmi-politikai szervezetekben és a kollektívák munkájában.

A dolgozók döntéshozatala útján a társultmunka-szervezetekben lehetővé kell tenni elsősorban, hogy a dolgozók öngazgatási formában kifejezésre juttathassák véleményüket, s hogy eközben minél nagyobb hatékonyságot érjenek el. Az igazgatás közvetlenségének lényegét az öngazgatási viszonyok rendszerében, amely az alkotmány alapján jön létre, nem megvalósulásának formája határozza meg, hanem a dolgozóknak a döntéshozatalra való alkotmányos joga, amelyet nem lehet átruházni semmilyen, a dolgotól függetlenné vált szervre. Ebben az irányban folytatni kell az útkeresést és az új megoldások felkutatását, hogy érvényesüljön a dolgozók elidegeníthetetlen alkotmányos joga, ahelyett, hogy a döntéshozatal egyes formáit és módszereit a legjobbaknak, egyetlen lehetségesnek, legfennköltebbnek nyilvánítsák, s ezzel gátolják az új és jobb megoldások utáni kutatást.

Az új alkotmány meghozatalával tehát illuzorikussá vált és minden elméleti és gyakorlati alapot és értéket nélkülöz az öngazgatási döntéshozatal formáinak, módszereinek közvetettre, illetve közvetlenre való felosztása. A dolgozók öngazgatási döntéshozatalának különféle formái tulajdonképpen az öngazgatás mint integrális rendszer megvalósításának útjai, amelyekben nincs helye a dolgozókon kívül álló közvetett döntéshozatalnak és képviseleti rendszernek. Az öngazgatás csak ily módon válhat olyan eszközzé, amely lehetővé teszi a munka és eredménye feletti igazgatás és döntéshozatal mindennemű elidegenítésének történelmi je-

lentségű megszüntetését, valamint a munkásosztály és a dolgozók hatalmának elidegenítését.

Törvényhozásunkban és öngazgatási gyakorlatunkban kifejlődtek a dolgozók személyes véleménynyilvánításának különböző formái a legjelentősebb határozatok meghozatalával kapcsolatban a társultmunka-szervezetekben. A dolgozók véleménynyilvánításának legrégebb formája a referendum, s azt követően (különösen az alkotmányfüggelék meghozatala után) fejlődésnek indultak más formák is, mint például a döntéshozatal a dolgozói gyűlésen, az írásbeli nyilatkozat stb.

A dolgozók személyes véleménynyilvánításának minden formájával kapcsolatban jelentős mozzanat, hogy a társult munkáról szóló törvény szabályként vezeti be: a határozat akkor tekinthető érvényesnek, ha rászavazott a tmsz dolgozóinak többsége. A társult, illetve az összetett társultmunka-szervezetben akkor tekinthető érvényesnek a határozat, ha mellette szavazott a társultmunka-szervezetbe tartozó mindegyik társultmunka-alapszervezet dolgozóinak többsége.

Az ily módon történő állásfoglalás jelentősége sokkal mélyebb, mint ahogyan azt első látásra meg lehet figyelni. A különféle érdekek összehangolására irányuló folyamatról van szó, amelyben tisztelni kell a többség akarátát az öngazgatási döntéshozatal rendszerének hatékonysága céljából, valamint a meghozott határozatok végrehajtása iránti nagyobb felelősség érdekében. Kétségtelen, hogy minden egyénnek saját érdekei vannak, amelyek nem mindig okvetlenül azonosak mások érdekeivel. A társult munkában ugyancsak nincs olyan idill, amelyben nem fordul elő egyes dolgozók, illetve csoportok érdekkülönbsége. Ezek az érdekek néha ellentétben vannak másik dolgozó vagy csoport érdekeivel, avagy útjában állnak. Alapvető fontosságú azonban, hogy a társult munkában nincsenek összeegyeztethetetlen osztályjellegű érdekkülönbségek és áthidalhatatlan ellentétek. Az egyének és csoportok különböző érdekeiről szóló ténymegállapítás, illetve a különféle ellentmondások gazdagítják az öngazgatási elméletet és gyakorlatot és sokban hozzájárulnak a különböző, összetett érdekkülönbségek összehangolásához és megoldásához vezető útkereséshez.

a) Döntéshozatal a dolgozói gyűléseken

A legjobb megoldások kutatásakor a dolgozói gyűléseken történő döntéshozatalt bíráló felmérésnek vetették alá az eddigi gyakorlat és különféle jelenségek és irányzatok szempontjából. Az észlelt fogyatékoságok, a dolgozói gyűléseken történő döntéshozatal kérdései és nehézségei szükségessé tették változtatások eszközölését a dolgozók személyes véleménynyilvánításának e formájában a társultmunka-szervezetekben és kollektívákban. Az eddigi gyakorlat — a dolgozói gyűléseken való személyes véleménynyilvánítás miatti munkaszünet — fokozatosan a másik végletbe ment át, mert a gyűlésezzel töltött munkaórákat nagyobb intenzitással és termelékenységgel kellett pótolni, nehogy még a termelés is csökkenjen, illetve nehogy lényeges változásokat szenvedjenek a jövedelemszerzési és -elosztási viszonyok, s ezzel rosszabbodjon a dolgozók társadalmi-gazdasági helyzete. Ebben az irányban megfelelő megoldások születnek a társultmunka-szervezetekben, s ahhoz kétségkívül hozzájárulnak a társult munkáról szóló törvényben felkinált megoldások is.

A különféle gyakorlat közötti eltérés, mint például az, hogy a társadalmi tevékenységben, mondjuk az iskolákban eddig sem szüneteltett a tanítás gyűlések miatt — amire mégis volt példa egyes egészségügyi és szociális intézményekben —, s ami a termelő tmsz-okban gyakorlattá vált, amellett szól, hogy a dolgozók személyes véleménynyilvánításához szükséges legmegfelelőbb időpont megválasztása minden tmsz saját ügye, azzal, hogy nem okozhat fennakadást az alapszervezetben folyó közös munka és más alapszervezetek azon dolgozóival végzett közös munkában, akikkel kapcsolatban vannak a közös célok megvalósítása

érdekében”³. Lehetetlen és se nem funkcionális, se nem indokolt törvényben előírni a dolgozók személyes véleménynyilvánításának idejét (jóllehet ilyen javaslatok is vannak), mert az egységes nagy nehézségeket idézhet elő a tmasz-ok és a dolgozói közösség munkájában és ügyvitelében.

Egyes eddigi problémák áthidalása érdekében, melyek azon dolgozók döntéshozatalának folyamatában jelentkeznek, akiknek a tmasz-a kihe-lyezett, vagy a munkafolyamat természetéből, illetve más okokból ki-folyólag nem tarthatják meg minden dolgozó részvételével a dolgozói gyűlést, a törvény⁴ az eddigieknél megfelelőbb döntést irányoz elő, még-pedig azt, hogy a dolgozók véleménynyilvánítását minden korlátozás nél-kül meg lehet szervezni a munkaegységben — a munkafolyamat részei-ben. E törvényes rendelkezések konkretizálását a munkaviszonyt szabá-lyozó vállalati szabályzatban vagy öngazgatási általános aktusban kell lefektetni. Az ilyen törvényes rendelkezés sokban hozzájárul a munkaidővel való jobb gazdálkodáshoz, feleslegessé válnak egyes költségek (utazás stb.) és munkában, valamint az ügyvitelben előfordult kiesések, s ami a legjelentősebb, fokozza a dolgozók döntéshozatalának minőségét.

A munkafolyamat egy része intézményesen a munka egészének ré-szét képezi a tmasz-ban, azzal, hogy a dolgozók határozatokat hozhat-nak ezeken a gyűléseken meghatározott öngazgatási jogokról, kötelezett-ségről és felelősségről, amelyeket a vállalati szabályzat vagy a társult munkabeli dolgozók egymás közötti viszonyáról szóló öngazgatási álta-lános aktus szabályoz.

A munkafolyamat része a munkástanács létrehozásához szükséges küldöttségi bázis is. A munkafolyamat részében oly módon történik a döntéshozatal, hogy a tmasz minden dolgozóját érintő kérdésről a tmasz dolgozóinak szavazattöbbségével határoznak, tekintet nélkül arra, hogy milyen eredménnyel járt a szavazás egyes munkafolyamatok dolgozóinak gyűlésein. Ez azt jelenti: annak ellenére, hogy egyes munkaegységek (munkafolyamatok részeinek) dolgozói egytől egyig ellenezhetik, mégis meg-hozható a döntés. Természetesen ilyesmi nem fordulhat elő, hogy ha a konkrét munkafolyamatban dolgozók olyan kérdésről határoznak, amely kizárólag az ő hatáskörükbe tartozik, s amikor a döntéshozatalhoz azon dolgozók szavazattöbbségére van szükség, akikre a határozat vonatkozik.⁵

Annak érdekében, hogy a dolgozók élhessenek azzal a joggal, hogy előre megismerkedhetnek a kérdésekkel, amelyekről a munkásta-nács dönt, és hogy alkalmuk legyen azokról véleményt mondani, a tár-sult munkáról szóló törvény bevezeti a határozattervezet előzetes meg-vitatásának intézményét például a beruházási kölcsön felvételéről szóló szerződés megkötésével kapcsolatban és más szerződéskötések, illetve öngazgatási megegyezések esetében, amikor a munka anyagi alapjának növeléséhez szükséges nagyobb értékű eszközök szerzéséről van szó, vagy a saját felhalmozási eszközök társítására van szükség az eszközöknek a társult munka keretében történő hosszú távú befektetésével, illetve az említett eszközök más módon való társításáról, egyéb közös célok megvalósítása érdekében a közösen végzett munka keretében, valamint a közösen vállalt kockázattal megvalósított közös jövedelem szerzésé-ben. A felsorolt kérdésekre vonatkozó döntéshozatallal kapcsolatban a munkástanács köteles eljuttatni a szakszervezetnek a határozattervezet előzetes megvitatás megszervezése céljából.⁶

Amennyiben ezt elmulasztja, akkor nem lehet határozni ezekről a kérdésekről. Rendkívül fontos, hogy a dolgozók előzetesen megismer-kedjenek a nagy jelentőségű kérdésekkel, ugyanis minden dolgozó jöve-delméről van szó és létérdekük fűződik a határozathoz, amelyről ilyen értelemben dönt a munkástanács.

3. A társult munkáról szóló törvény, 184. szakasz, 7. pont.

4. A társult munkáról szóló törvény, 470. és 471. szakasz.

5. A társult munka törvénye, 471. szakasz.

6. A társult munka törvénye, 467. szakasz.

b) A referendum

A dolgozók a legfontosabb kérdésekről referendum útján döntenek, amelyet a társult munkáról szóló törvény újra érvényre juttat, s így a dolgozó személyes véleménynyilvánítása újra elsődleges helyre kerül. A demokratikus döntéshozatal e formájának érvényre juttatása, amelyet a gyakorlatban indokolatlanul mellőztek, tulajdonképpen a dolgozói gyűlések munkájában észlelt fogyatékoságok ellensúlyozása, mert a referendum a döntéshozatal legegyszerűbb formája nemcsak jogi-technikai szempontból, hanem a dolgozó személyes véleménynyilvánításának szempontjából is, amely mentes a személyes véleménynyilvánítás más formáinak fogyatékoságaitól. A dolgozói gyűlések munkájában és a határozathozatal módja (nyilvános szavazás) tapasztalatai azt mutatják, hogy a pozitív törekvések mellett negatív jelenségek is előfordulnak, amelyeket ki kell küszöbölni.

A referendum útján történő döntéshozatal a gyakorlatban más jellegű társadalmi-politikai és szervezési előkészületeket igényel, mint a dolgozói gyűlések előkészítése. Amennyiben elmarad az alapos és különleges előkészítés és a dolgozóknak nem tolmácsolják kellőképpen a meghozatalra váró határozat célját és rendeltetését, akkor nem lesz sikeres a referendum, s ez negatív következményekkel járhat a társultmunkaszervezet ügyvitelére és munkájára egyaránt. A referendum sikertelenségét oly módon „orvosolják”, hogy a személyes véleménynyilvánítás e formáját ugyanazzal a kérdéssel kapcsolatban csak akkor lehet újra alkalmazni, ha elmúlik a határidő, amelyet ilyen esetekre megszab a munka társításáról szóló öngazgatási megegyezés vagy a társultmunkaszervezet alapszabálya. Ez azt jelenti, hogy olyan vitákat és előkészületeket kell szervezni, melyek eredményeképpen az egyén akarata és öntudata összhangba kerül a társadalmi érdekekkel. Emiatt — nem ok nélkül — a referendumot a dolgozó véleménynyilvánítása olyan formájának tekintik, melynek közepette a határozat valójában a dolgozók többségének akaratát tükrözi, ami a dolgozói gyűlésen lefolytatott nyilvános szavazás esetében relatív dolog lehet.

A dolgozók öngazgatási döntéshozatala, a közvetlen szocialista demokrácia formájaként megköveteli a határozathozatal olyan, demokratikus formáit, mint a referendum. Ennek keretében az egyénnek valamely kérdéssel alkotott tudata és ismerete olyan törvényes határozattá válik, amely megköveteli annak végrehajtásában való teljes részvételét, a saját és nem mások által ráerőltetett határozat végrehajtásában való angazsált részvételét.

c) Különleges nyilatkozattétel

A referendumon egyéb kérdések mellett határoznak a dolgozók társulásáról szóló alapvető és egyetlen öngazgatási megegyezésről is. Ez az öngazgatási megegyezés akkor tekinthető elfogadottnak, ha a tmsz dolgozóinak többsége referendum útján mellette szavazott. A társult munkáról szóló törvény azonban lehetővé teszi azt is, hogy a dolgozó nem köteles (s ez az egyetlen kivétel a szabály alól, mely szerint tiszteletben kell tartani a dolgozók többségének véleményét) elfogadni a munkájának társítására vonatkozó feltételeket, amelyeket a referendum útján „ráerőltet” a dolgozók többsége, akikkel munkáját társítja. Ezeket a feltételeket nem lehet „ráerőltetni” a dolgozóra, mert az ellentétben áll társadalmunkban a munka társításának szabadságával, ami pedig az egyén alkotmány által szavatolt joga. A dolgozónak két lehetősége van ebben az esetben: vagy elfogadja a munkatársításáról szóló öngazgatási megegyezésben lefektetett feltételeket, amelyek egyébként megfelelnek a dolgozók többségének, vagy elhagyja a tmsz-t. Ennek az öngazgatási megegyezésnek az esetében éppen ezért létezik a minden egyes dolgozó által végzett utólagos megerősítés, verifikáció intézménye (s ez ugyancsak kivétel), a dolgozó az öngazgatási megegyezésről szóló külön nyilatkozat aláírásával szabadon határoz arról, hogy munkáját társítja-e

vagy sem. Abban az esetben, ha a dolgozó elutasítja a munka társítására vonatkozó öngazgatási megegyezés elfogadásáról szóló nyilatkozat aláírását, ami a munkaviszonyba való feltétele, akkor a törvény értelmében megszűnik munkaviszonya a tmsz-ban. Ezzel kapcsolatban bizonyos aggodalom jutott kifejezésre, mely szerint ez rendkívül szigorú megoldás és hogy enyhíteni vagy törölni kell, mert megtörténhet, hogy a dolgozók jelentős hányada elégedetlen a munka társításáról szóló öngazgatási megegyezés feltételeivel, azonban kénytelenek elfogadni ezeket a feltételeket (amelyekkel nem egyeznek), mégpedig létszükségleteik miatt, mert nem tudnak, vagy általában véve nagyon nehéz más tmsz-ban munkát találni. Tekintettel arra, hogy hazánkban a foglalkoztatási problémák miatt nem nagyon lehet válogatni a munkalehetőségek között, olyan törekvések is voltak, melyek szerint ezt a kérdést külön meg kell vitatni és másként szabályozni. A kérdés felmérésekor azonban szem előtt kell tartani azt is, hogy a dolgozó nem köteles azokkal a dolgozókkal dolgozni, akikkel arra nem hajlandó. Ez tehát elhatározásának kérdése, s az pedig a szabad, független egyén alkotmányos joga. Ettől nehéz volt eltérni, mert amennyiben nincs szavatolva a munka szabadsága, akkor nem valósulhat meg az emberi jog és szabadság sem, tekintettel arra, hogy senki és semmi módon nem akadályozhatja és korlátozhatja a dolgozót abban, hogy a többi dolgozóval egyenrangúan határozzon munkájáról, annak feltételeiről és eredményéről.⁷

d) Döntéshozatal a küldött útján

A dolgozók döntéshozatala a munkástanács küldöttje, valamint a társadalmi-politikai és öngazgatási érdekközösségek küldöttjei útján — a közvetlen szocialista demokrácia formája, amely túlhaladja a formális-képviselési rendszert és a munka és a politika, a munka és a tulajdon közötti, a történelem folyamán örökölt válaszfalakat. A küldöttrendszer funkciójánál fogva szavatolja, hogy a munkásosztály teljes egészében úrrá legyen a jövedelem ama része felett is, amely eddig objektíven hatalmán és bármilyen jelentősebb gyakorlati hatásán kívül maradt. A küldöttrendszernek, amely a munkásosztály által politikailag gyakorolt hatalom formája, rendkívüli történelmi jelentősége van, mert hatékony funkcionálása nélkül nem lehet megvalósítani az új alkotmányon alapuló társadalmi-gazdasági és politikai rendszerben azokat a változásokat, amelyeknek mélyreható osztályjellegű és forradalmi értelmük és jelentőségük van.

A küldöttrendszer útján a társult munkában túlhaladják az öngazgatási szervek közötti eddigi hierarchikus viszonyokat, mert minden „alacsonyabb” és „felsőbb” öngazgatási szervnek olyan jogai és felhatalmazásai vannak, amelyeket a dolgozók határoznak meg, s ily módon az „alacsonyabbak” nincsenek a „felsőbbek” alárendelve, hanem közvetlen felelősséggel tartoznak a dolgozóknak a társult munkában.

A tmsz öngazgatási szervei küldöttjeinek megválasztása érdekében nem kell küldöttséget választani, mert a küldöttségi bázist a dolgozók képezik, akik megválasztják, illetve visszahívják az öngazgatási szervek delegátusait.

A küldöttrendszer fejlődésének és működésének nem szenteltek kellő figyelmet a társultmunka-szervezetekben, annál az oknál fogva, hogy az igazgatási szerveket különleges illetékesség nélküli, javaslatokat tevő, tanácsadó szervnek tartották, s kevésbé viseltek gondot arról, hogy fejlődjön a társult munkában folyó termelés és ügyvitel feletti igazgatást gyakorló szerv funkciója. Csak a társult munka törvénye helyezte az új alkotmányos alapokra a munkástanács helyzetét, s ezzel megszűnik a voluntarizmus és az önkényes tolmácsolás a társult munka szervezetében működő ezen öngazgatási szerv helyét és szerepét illetően.

7. A JSZSZK alkotmánya, 11. szakasz, 3. bekezdés.

A munkástanács megalakításával kapcsolatban az alkotmány és a törvény előírnyozzák,⁸ hogy azt, a munkafolyamat minden részében dolgozó munkások küldöttei képezik, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden szervezeti, technogazdasági és munkaegységet — tekintet nélkül arra, hogy kicsiny létszámú — legalább egy küldöttnak kell képviselnie. Az alkotmánynak⁹ és a törvénynek irányadó rendelkezéseik vannak a munkástanács megválasztásával kapcsolatban is, mely szerint összetételének meg kell felelnie az alapszervezet dolgozói szociális összetételének. Ily módon kifejezett alkotmányos rendelkezéssel két alapvető elv van biztosítva a munkástanács választásakor: meg van határozva küldöttek részvétele minden munkaegységből (a munkafolyamat részéből) és a szociális összetétel, mely szerint a munkástanácsnak a jövőben mind összetétele, mind pedig elnevezése tekintetében ténylegesen munkásjellegűnek kell lennie.

A munkaszervezet munkástanácsába minden tmsz létszámának megfelelő arányban választják meg a küldötteket, azzal, hogy minden alapszervezetet legalább egy delegátus képviseljen. Újdonság a társult munkáról szóló törvényben, hogy a közös szolgálatok dolgozói közösségének munkástanácsbeli delegátusára vonatkozó alkotmányos rendelkezés határozottan kimondja, hogy a közös szolgálatok dolgozói közösségének is van küldötte a munkástanácsban.

A munkástanács az alkotmányos elvekkel összhangban, funkciója és helyzete tekintetében a küldöttrendszer elvei alapján megválasztott öngazgatási szerv, s ezért meg van határozva az öngazgatási szerv és minden egyes tagjának konkrét felelőssége. Az a küldött, amelyik nem ismerteti az elfoglalt álláspontokat, vagy nem szavaz az utasításokkal összhangban, illetve nem értesíti a dolgozókat a saját és a munkástanács munkájáról, az nem tesz eleget megbízatásának és felelősséggel tartozik az őt megválasztó dolgozóknak. Ugyanez az elv érvényes az összetett társultmunka-szervezet dolgozói által az öngazgatási szervekbe választott küldöttekre is. A küldöttek és az egész munkástanács munkája iránti felelősség fokozásának hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a küldöttek ne idegenedjenek el a dolgozóktól munkájuk során és ne legyenek elszigetelt képviselők — tehát kötelesek az őket megválasztó dolgozók tényleges érdekeit érvényre juttatni, nem pedig saját nézeteiket, önös érdekeiket, elképzeléseiket, álláspontjukat tolmácsolni.

A munkaszervezet munkástanácsának küldöttei, amikor a tmsz anyagi kötelezettségvállalásáról és más kérdésekről döntenek, kötelesek a dolgozók, illetve a tmsz-ok munkástanácsai által kidolgozott álláspontokat képviselni. Ez az út és ez a módszer kizárja annak lehetőségét, ami gyakori jelenség volt az eddigi gyakorlatban, hogy a munkástanács tagjait valaki „meggyőzi”, „rákényszeríti” stb., hogy ne úgy szavazzanak a határozathozatalkor, mint ahogyan azt az őket delegáló szervek, vagy dolgozók elképzelték. Ez azért volt lehetséges, mert a delegátusok nem érezték köteleességüknek (leggyakrabban nem is követelték meg tőlük), hogy rendszeresen tegyenek jelentést a saját és az öngazgatási szerv munkájáról.

A munkásküldöttek számára ugyanez a magatartás kötelező a társadalmi-politikai közösségek és az öngazgatási érdekközösségek, a bankok és a társult munka egyéb asszociációinak közgyűléseiben. A deata-tizálás, az állam sok funkciói elhalásának folyamata nem jelenti azt, hogy tagadni kell az állam szerepét, amelyet az öngazgatási jogok és a társadalmi tulajdon védelmében, valamint a társadalmi újratermelés anyagi, gazdasági és szociális folyamatainak tervszerű összehangolásában és biztosításában betölt. E tekintetben a minőségi változások — különösképpen a képviselőházi rendszerben — amelyek a küldöttrendszer bevezetésével valósulnak meg, lehetővé teszik, hogy az állam, a mind fej-

8. A JSZSZK alkotmánya, 101. szakasz; A társult munkáról szóló törvény, 491. szakasz, 1. és 3. bekezdés.

9. A JSZSZK alkotmánya, 102. szakasz; A társult munkáról szóló törvény, 491. szakasz, 2. bekezdés.

lettebb szocialista öngazgatás feltételei között a társult munka társadalmi szerepe megvalósulásának formájává és a munkásosztály olyan nélkülözhetetlen eszközévé váljon, amely az öngazgatás összetevője és annak hatékony védelmi eszköze.

e) Öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások

Az öngazgatási döntéshozatal e rendszerének létrehozásában jelentős szerepet játszik az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás intézménye, amely a dolgozók különböző érdekeinek összehangolására szolgál a társult munkában és a társadalmi újatermelésben.

Az öngazgatási megegyezés rendkívül széles körű alkalmazása a társult munkában lehetővé teszi, hogy az öngazgatási megegyezést megkötő felek egyenrangúan, akarattukkal összhangban szabályozzák egymás közötti viszonyaikat vagy meghatározott társadalmi-gazdasági kérdéseket. Az öngazgatási megegyezések jogi természetét csak a társult munkáról szóló törvény határozta meg pontosabban. Azok a gyakorlatban a szerződés erejével hatnak, azonban sok elemüknek szélesebb társadalmi jelentősége van, tekintettel arra, hogy megkötésükben részt vesznek olyan felek is, amelyek korábban általában véve nem volt jelen (társadalmi-politikai közösségek és érdekközösségek, a társult munka asszociációi és különösképpen a szakszervezetek stb.). A jogi ügyletek, amelyeket az öngazgatási megegyezések résztvevői egymással vagy harmadik személlyel megkötnek az áruforgalom vagy a szolgáltatások terén a közösen megvalósított jövedelemből való részesedés vagy a közös kockázatvállalás nélkül (eladási szerződés, hitelszerződés, bérletszerződés, az építésről vagy szállításról szóló szerződés stb.), nem tekinthetők öngazgatási megegyezésnek. Ebből következik, hogy nem lehet egyoldalúan, a hagyományokhoz való merev ragaszkodással és gépies jogi felfogással meghatározni az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások jogi természetét.

Egyébként különféle nézetek alakultak ki, melyek szerint az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások törvényt helyettesítő jogi aktusok. Szemmel láthatóan a fogalmak összetévesztéséről és az öngazgatási megegyezések jogi természetének eltérő tolmácsolásáról van szó, mégpedig azon tulajdonságaikból kiindulva, melyek azonosak a szerződések bizonyos tulajdonságaival. Az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás egyébként valójában „törvény” az azokat megkötő felek számára, valamint a rendelkezéseik tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettség tekintetében, továbbá abból kifolyólag is, hogy az elégedetlen fél bármikor eljárást indíthat azok módosítására és kiegészítésére, felbontására stb.

Az öngazgatási megegyezésből eredő kötelezettségek be nem tartása elsősorban anyagi természetű felelősségre vonást von maga után (teljes kártalanítás, mint a szerződések alapján). A felelősség mégis nagyobb fokú, mint a szerződésekből eredő, mert az öngazgatási megegyezésnek, különösképpen pedig a társadalmi megállapodásnak úgyszólván minden esetben meghatározott társadalmi-politikai jelentősége és célja van. A további különbségek a bírósági illetékességből erednek. Az öngazgatási megegyezés végrehajtásából eredő nézeteltéréseket arbitrazs útján, vagy az öngazgatási megegyezésben előirányzott más módon küszöbölik ki, s ha ez nincs szabályozva, akkor a nézeteltéréseket a társult munka bírósága oldja meg (ami nem vonatkozik a szerződésekre).

Ebből a rövid áttekintésből világosan látszik, hogy az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások a jogi aktusok új kategóriái jogi rendszerünkben — különleges jogi aktusok és ebből kifolyólag másképpen kell irántuk viszonyulni az új alkotmánnyal beiktatott új jogi rendszerünkben.

Az öngazgatási megegyezés megkötésével, amely az önkéntességen alapszik (mert az azt megkötő felek szabad akaratából ered), a felek olyan egymás iránti kötelezettségeket vállalnak, amelyeket felelősségtel-

jesen végre kell hajtaniuk. Ezzel a mi feltételeink között létrejönnek az alapok arra, hogy öngazgatás útján nyerjen megoldást egész sor létfontosságú kérdés a társult munkabeli viszonyok terén és lehetővé válik a régi etatisztikus, adminisztratív-központi és nem gazdasági viszonyok felszámolása a társultmunka-alapszervezetek között.

E tekintetben különös jelentősége van annak, hogy mindezekben a folyamatokban, amelyek keretében öngazgatási megegyezéssel és társadalmi megállapodással hangolják össze a társadalmi újratermelésben jelentkező különböző érdekeket, ne fordulhasson elő a társult dolgozók alapvető öngazgatási jogainak csorbítása és elidegenítése. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások eddigi rendszerében elért eredmények mellett számos fogyatékoság fordul elő, amelyek mások érdekeinek semmibe vételében, az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások megkötésének kezdeményezésében tapasztalt lassúságban és azok következetesség nélküli megvalósításában nyilvánultak meg. Ez a helyzet részben annak a következménye, hogy társadalmunkban még mindig van példa a közös érdekű kérdések megoldásának módjával kapcsolatos elavult, etatisztikus gondolkodásmódra, továbbá sokan mutatnak kellő megértést eme intézmény iránt, amely annak a mechanizmusnak a rendkívül fontos része és összetevője, amelyben megvalósul az öngazgatás és szabályozza az egyes társadalmi szubjektumok közötti viszonyokat a munka és a fejlődés terén. Ezek a fogyatékoságok részben abból fakadnak, hogy e téren nincsenek kellőképpen törvénnyel szabályozva a viszonyok, továbbá tudatos ellenállást nyújtanak az öngazgatásellenes erők.

A DOLGOZÓK TÁJÉKOZTATÁSA ÉS A KÖZÖS FUNKCIÓK BETÖLTÉSÉVEL JÁRÓ FELELŐSÉG

A dolgozók tájékoztatása az öngazgatási döntéshozatal és a dolgozók öngazgatási funkciói megvalósításának lényeges előfeltétele. A dolgozó alkotmányos joga tájékoztatást kapni társultmunka-szervezete munkáját és ügyvitelét érintő minden kérdéstről, s ennek lehetővé tétele az öngazgatási szervezetek és közösségek öngazgatási szerveinek kötelezése. A dolgozók öngazgatási döntéshozatalának folyamata minden szakaszában megbonthatatlan kapcsolatban van azokkal az információkkal, amelyeket a dolgozók elé terjesztenek, s az elmúlt időszakban éppen ez volt a leggyengébb pont a dolgozói gyűlések és az öngazgatási szervek munkájában a társultmunka-szervezetekben. Számítalan példa van arra, hogy a dolgozók kiemelik: „nem hoztak volna ilyen határozatot, ha tudták volna”, avagy „ha nem lett volna muszáj”, mert „ennek így kell lenni” stb. Ez arról tanúskodik, hogy a határozatokat néha a dolgozók hangulatának előzetes „beállításával” dolgozzák ki és minden eszközt felhasználnak arra, hogy kikényszerítsék a javasolt határozat meghozatalát.

Jogos a figyelmeztetés, hogy a tmsz-okban még számos példa van a dolgozók késlekedő, hiányos, gyakran pontatlan és érthetetlen tájékoztatásra az élet és munka területén felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. Ez a technobürokrata erők mai hatóterületének „legfőbb szektora”, s a jelenséget ki kell küszöbölni a szervezett társadalmi erők határozott tevékenységével, elsősorban az alapszervezetben, de annak keretein kívül is. A tájékoztatatlanság következménye számítalan törvényszegés. A tájékoztatatlanság háttérbe szorítja, tudatlanságban tartja a dolgozókat, s ez lehetővé teszi a visszaéléseket, a törvényellenes magatartást a társultmunka-szervezetekben. Nem könnyű például feleletet adni arra (különösen ha figyelmen kívül hagyjuk az elmondottakat), hogy úgyszólván sohasem támasztanak kártérítési igényt a bíróságon olyan egynégy ellen, akiknek hibájából, rátermettség hiányából, tudatlanságából, törvényellenes cselekedeteiből eredő károkat anyagilag fedezi az egész kollektíva. Mindez

arról tanúskodik, hogy még mindig sok mindent ügyesen titkolnak a dolgozók előtt, ilyen vagy olyan titok örve alatt, vagy más, a társult-munka-szervezet ügyvitelének szempontjából „fontos okokból”.

Abból az alkotmányos elvből kiindulva, hogy a dolgozók tájékoztatása öngazgatási funkciók megvalósításának lényegbevágó előfeltétele, a társult munkáról szóló törvénye részletesen foglalkozik a dolgozók tájékoztatásának kérdésével egyrészt mint a dolgozók jogával, másrészt mint az öngazgatási szervek kötelezettségével. A tájékoztatásnak tartalmi és formai szempontból a dolgozók számára hozzáférhetőnek kell lennie, s amellet rendszeres, idejében történő, hiteles és teljes kell hogy legyen. A dolgozók tájékoztatásával foglalkozó szerv kötelessége lehetővé tenni, hogy minden dolgozó megismerkedhessen az információkkal, (jelentés, határozattervezet és más anyag), s hogy annak alapján a dolgozók ki-dolgozhassák álláspontjaikat.¹⁰ Ennek érdekében a törvény szabályozza a társadalmi-politikai közösségek szerveinek kötelezettségét is, mely szerint tájékoztatnunk kell a dolgozókat mindazokról a kérdésekről, amelyek jelentősek a dolgozók öngazgatási jogainak és kötelezettségeinek megvalósítása szempontjából az öngazgatási szervezetben és közösségekben.¹¹ Amennyiben a kellő tájékoztatás hiánya, illetve hamis tájékoztatás szolgáltatása miatt nem hoznak meg egy határozatot, vagy kárt okozó határozatot hoznak, akkor a törvény értelmében az ügyviteli szerv anyagi felelősséggel tartozik.

A dolgozó nemcsak munkabeli kötelezettségeinek teljesítéséért, hanem öngazgatási funkcióinak betöltéséért is személyes felelősséggel tartozik. A dolgozók társadalmi-gazdasági és más öngazgatási jogainak megvalósításában az öngazgatási megbízatások öntudatos és felelősségteljes betöltésének különleges fontossága van általában véve az öngazgatási rendszer működésének szempontjából. A dolgozónak nemcsak személyi felelőssége van, hanem a kollektív döntéshozatalban való részvételével kötelezettséget és felelősséget vállal egyes öngazgatási szervezetben és testületekben, a társultmunka-szervezetben. Korábban már hangsúlyoztuk, hogy a dolgozó a munkástanács küldöttjeként is felelősséggel tartozik munkájáért a dolgozóknak. A kijelölt irányvonal és a megkapott utasítások be nem tartása azzal a következménnyel járhat, hogy a delegátusi megbízatással rendelkező dolgozót visszahívják.¹² Ugyancsak meg van határozva az ügyviteli és a végrehajtó szervek anyagi felelőssége az öngazgatási funkciók iránti felelőtlen viszonyulás esetére.¹³

A dolgozók tájékoztatása és az öngazgatási megbízatás iránti felelősség nem mellékes és jelentéktelen kérdés, hanem alapul szolgál, mely nélkül a dolgozók öngazgatási döntéshozatalának egész rendszere és érdekeik összehangolása a társultmunka-szervezetekben és szélesebb körben sem valósulhatna meg az alkotmányban lefektetett elvek alapján, továbbá nem jutnának teljes mértékben érvényre a szocialista demokrácia és a munkásosztály és minden dolgozó hatalma megvalósulásának új útjai.

Az öngazgatás egyébként nem valósulhat meg csak egyszerű jogrendszerként, hanem mint kötelesség és felelősség, ami által lehetővé válik, hogy a termelőeszközök a társult dolgozók eszközei legyenek, akik úgy viseltetnek irántuk, mint saját termékeik és tevékenységük elemeinek tárgyai iránt.¹⁴

VALIHORA ISTVAN fordítása

10. A társult munkáról szóló törvény, 546. és 547. szakasz.

11. A társult munkáról szóló törvény, 549. szakasz.

12. A társult munkáról szóló törvény, 566. és 567. szakasz.

13. A társult munkáról szóló törvény, 570. és 571. szakasz.

14. Marx: *Az értéktöbblet elmélete*. Kultura, Beograd, 1974. III. 482.

A SZAKSZERVEZET A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS POLITIKAI RENDSZERÉBEN

„Az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény által létrehozott öngazgatási szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok fejlett formáiban a szakszervezeteknek sokkal erőteljesebb a szerepük és feladatuk hatóköre is sokkal szélesebb. Mi több, mondhatnánk, hogy a szakszervezetek szerepe be van építve magába a társadalmi-gazdasági viszonyok mechanizmusába, mint e viszonyok lényeges és szerkesztési része.” (Edvard Kardelj: *A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai*)

Az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény — a JKSZ programjának és X. kongresszusának határozatai alapján — az öngazgatás fejlődésének egy olyan átfogó koncepcióját érvényesíti, mely kettős vonatkozásban is szakítás a régebbi gyakorlattal. Egyrészt szakítás azzal a gyakorlattal, hogy az öngazgatás egy-egy vállalat, dolgozói kollektíva keretei közé szorul. Ez ugyanis a vállalatokon kívüli viszonyok alakulását, a társadalmi újratermelés egész folyamatának kérdését rábízta vagy az állami irányítás többé-kevésbé bürokratikus módszerére, vagy pedig átengedte a piac többé-kevésbé automatikusan, sőt anarhisztikusan érvényesülő törvényeinek. Ezzel velejár, hogy az öngazgatás egy-egy vállalaton belül is megcsorbult, vagy a dolgozók érdektelenségének áldozata lett — mert a dolgozók úgy érezték, hogy úgy is tőlük független erők szabják meg gazdasági helyzetük alakulását, tehát nem sok értelme van a vállalaton belüli öngazgatásnak sem —, vagy pedig a különféle technokratikus erők martaléka, amelyek azt vallották, hogy fontosabb az alkalmazkodás a tőlük független tényezőkhöz, mint az öngazgatás fejlesztése. Az új koncepció kiindulópontja most, hogy a munkás-öngazgatás kiterjed a társult munka és a társadalmi élet egészére, felöleli a társadalmi újratermelés egész területét. A társadalmi viszonyok egészének kell tehát a társult munkára és a dolgozók mindjobban érvényesülő jogaira és kötelezettségeire felépülnie. A másik változás pedig a szakítás azzal a tévhittel, hogy az öngazgatás intézményes keretei között automatikusan, a tudatos erők mindennapos és szakadatlan harca nélkül is fejlődhet.

Ezzel az új koncepcióval alapjában véve megváltozott a Jugoszláv Kommunista Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet, köztük a szakszervezet helye és szerepe is. Először is ezek a társadalmi-politikai szervezetek úgy lépnek föl mint tudatos szocialista erők, amelyek szervezeten — nem pedig ösztönszerűen, a véletlenre bízva — szakadatlanul munkálkodnak az öngazgatás fejlődésén, akadályainak leküzdésén, problémáinak a marxizmus-leninizmus tudományához kapcsolódó megoldásáért. Ezzel beleépülnek abba a mechanizmusba, amellyel az öngazgatás átlépi a vállalati kereteket és olyan átfogó társadalmi viszonyvá lesz az élet és a munka minden területén és minden szintjén, amelynek révén fokozatosan minden a társult munkára, a dolgozók tudatos uralmára épül fel és ennek mechanizmusa váltja fel mind az állam közvetlen beavatkozását, mind pedig a piac anarchiáját.

Ebben az esetben a szakszervezetnek megmaradnak mindazok a funkciói, amelyeket a kapitalista gazdaság keretei között mint a mun-

kasosztály érdekvédelmi szervezete betölt. Ez többek között abban nyilvánul meg, hogy a szakszervezet képviseli a munkásosztályt, a munkásosztály nevében részese és aláírója a társadalmi megállapodásoknak és öngazgatási megegyezéseknek, mindezen felül a munkásosztály képviselőjében közvetlen résztvevője a konfliktusos helyzetek megoldásának. A képviseleti funkció mellett a szakszervezetnek megmarad a tőkés társadalomban kialakult érdekvédelmi funkciója is. Ez az érdekvédelem abból áll, hogy egyrészt általában gondoskodik a munkásosztály történelmi, távlati és pillanatnyi érdekeinek érvényesüléséről a döntéshozatal különféle szintjén és különféle formáiban, másrészt védi minden egyes dolgozónak a társult munkából és az öngazgatásból eredő jogait és kötelezettségeit.

Ugyanakkor a szakszervezetnek megmaradt az a nevelő funkciója is, amely az állami tulajdonon épülő szocialista országokban alapvető funkciója és ezekben az országokban a kapitalista gazdaság körülményei között érvényesülő képviseleti és érdekvédelmi szerepet is helyettesíti. A szakszervezetnek ugyanis megmarad az a szerepe, hogy munkásságával és a szervezet tevékenység különféle formáival képesíti a dolgozókat arra, hogy mind rátermettebben és hozzáértőbben kapcsolódjanak bele az öngazgatásba, mind tájékozottabban és hozzáértőbben hozzák döntéseiket. Egyszóval a szakszervezet továbbra is neveli a dolgozókat, hogy azok minél jobb és hozzáértőbb öngazgatók legyenek.

A szocialista öngazgatás politikai rendszerében azonban csak látszólagos a rokonság a kapitalista gazdálkodás képviseleti és érdekvédelmi funkciójával, vagy az állami tulajdonban épülő szocialista gazdaság nevelő funkciójával. Ebben a rendszerben ugyanis a szakszervezet szerepe csak látszólag merül ki ezeknek a funkcióknak a betöltésében és ezzel még ezek a látszólagos rokonságot mutató funkciók is minőségileg új elemekkel gazdagodnak, tehát nem a régi már ismert szerep újrajátszását jelzik a megváltozott körülmények között, hanem minőségileg új szerepet az öngazgatás minden más társadalmi-gazdasági viszonytalal szaitó társadalmi-gazdasági viszonyai között.

Így például annak, hogy a szakszervezet a munkásosztály nevében részese és aláírója a társadalmi megállapodásoknak és öngazgatási megegyezéseknek, semmi köze ahhoz a szakszervezeti funkcióhoz, hogy a munkásosztály nevében kollektív szerződéseket ír alá, hanem ez része annak a mechanizmusnak, amellyel az öngazgatás átlépi a vállalati kereteket és átfogó társadalmi-politikai viszony lesz. Maga a társadalmi megállapodás és öngazgatási megegyezés is annak módja, hogy az öngazgatású társadalom az állami irányítás vagy a piaci automatizmus felcserélésével és kiküszöbölésével szabályozza a részek egységbe olvadását, a társadalmi egész kialakulását a sajátos és egyedi érdekek és szempontok egymás mellé állításával, összehangolásával és egyeztetésével. Ebben a mechanizmusban a szakszervezet a munkásosztály egészének érdekeit képviseli és érvényesíti, vagyis feladata gondoskodni arról, hogy a részleges és egyedi érdekek felülkerelkedésével és elhatalmasodásával szemben mindig a munkásosztály történelmi és távlati érdekei érvényesüljenek.

Ügyszintén a szakszervezet szerepe a dolgozóknak öngazgatásra való képesítésében nem azonos azzal a nevelő funkcióval, amely az öngazgatáson kívüli társadalmi-gazdasági viszonyok között gyakorol. A megváltozott helyzetben ez a funkció része annak az átfogó rendszernek, amelynek célja, hogy a dolgozók közvetlenül és egyenjogúan bekapcsolódjanak a döntéshozatalba, vagyis hogy társultmunka-alapszervezetük szintjén a döntések minden egyes dolgozó részvételével szülessenek meg, a többi szinten hozott döntések pedig a társultmunka-alapszervezet szintjén közvetlenül és egyenjogúan meghozott döntésekből nőjenek ki. En-

nek illusztrálására elég csak megemlítenünk a szakszervezet szerepét a közvetlen öngazgatás szavatolásában. A kiindulópont ugyanis az, hogy a közvetlen öngazgatás nem lehet valamilyen automatikus kézfelemelés, amellyel a munkások formálisan meghozzák a döntéseket, jóváhagyják a tőlük független struktúrák által beterjesztett javaslatokat. Ennek megakadályozását szolgálja többek között a javaslatok kialakításába való bevonás és a javaslatok előzetes megvitatásának törvényes kötelezettsége. Ebben a mechanizmusban a szakszervezetnek meg van a törvényben meghatározott és nélkülözhetetlen szerepe, amely ugyanazt a célt szolgálja mint az öngazgatás politikai rendszerének annyi más mechanizmusa: szavatolni, hogy a dolgozók minél ténylegesebben határozhatnak munkájuk és életük feltételeiről és eredményeiről.

A szakszervezetnek ez az alkotmányban és a politikai rendszerben felvázolt szerepe azonban nem érvényesül automatikusan. A társadalmunkban most folyó viták, főképp a JKSZ kongresszusainak és értekezleteinek előkészületeivel kapcsolatos intenzív politikai tevékenység azt célozza, hogy a JKSZ meg a többi társadalmi-politikai szervezet minél jobban és teljesebben képessé váljon ennek a szerepnek a betöltésére. Ennek érdekében kettős tevékenység folyik. Egyrészt a társadalomban meg kell teremteni a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok olyan átfogó rendszerét, amelyek lehetővé teszik a társadalmi-politikai szervezetek, köztük a szakszervezet ilyen szerepének érvényesülését. Másrészt azonban a harcot meg kell vívni magában a szakszervezetben is. A szakszervezet ugyanis csak akkor lesz képes eleget tenni mindannak, amit az alkotmány, a társult munkáról szóló törvény és általában a szocialista öngazgatás politikai rendszere tőle elvár, ha nem korlátozódik a szakszervezeti vezetőségekre és egyéb fórumokra, ha fellépése és magatartása valóban az egész tagság demokratikusan kialakított álláspontját tükrözi.

Így kapja meg a maga helyét a szakszervezet a szocialista öngazgatás politikai rendszerében. Ennek feltétele az, hogy a szakszervezet minél teljesebben képviselje a munkásosztályt, a társadalmi viszonyok pedig lehetővé tegyék a munkásosztály érdekeinek minél teljesebb érvényesülését.

ALKOTÓMŰHELY

LÉVAY ENDRE

IKAROSZ SZÁRNYÁN A NAP FELÉ EMLÉKSOROK BARANYI KÁROLY HALÁLÁRA

1. Az igazi művész nem tud soha megállapodni. A ki tudja hanyadik mű befejezése után, még meg sem száradtak homlokán a verejtékcseppek, szívének sem tért még vissza szabályos dobogása, máris újabb, nagyobb és mindig nagyobb célok hívogatása zaklatja fel a lelkét. A kész mű már mögötte van: beszédesen vagy szótlanul. A mindig előrenéző ritkán fordul vissza, valami megnevezhetetlen belső szorongás fogja el ettől, mert a tegnap végzetben nem látja azt, amit a holnap adhat. Új fények, új árnyak, s új, még erőteljesebb formák felé kutat, mint aki minden erejét összeszedve szét akarja törni a világosan még nem látott, de sejtett korlátokat, amelyek a még el nem mondott gondolatok, a még teljesen meg nem közelített, de megközelíthetőnek tűnő vonalak, színek, beszédes nyers anyagok egységbe komponálása előtt állnak.

Baranyi Károly ezért vallotta azt, hogy a teremtő művész számára nem elegendő a hat-nyolc évtized: „...legalább százhusz évig kellene élnie, hogy terveit megvalósíthassa.”

Nyolcvannégy éves volt, amikor eltávozott az élők sorából, de az iménti idézetből tudjuk már, hogy kevesellte a nyolc évtizedet.

Miért?

Ha életpályáján végigkísérjük azt a küzdelmes utat, amelyet az indulás éveitől az őszbe hajlásig megtett, szinte minden vállalkozása, kísérlete, befejezetlen vagy befejezett műve arról mesél, hogy ajzott lelke egy pillanatra sem tudott megnyugodni. A hiányérzet annak a belső tűznek a lángjaival égette őt, amely mindig tovább űzte a megálmodott nagy művek megalkotása felé. Oda, a szív felizzásának arra a hőfokára, amelyen a monumentális szobormű megszületik.

Az elhivatott alkotók lelkében így égnek ezek a tüzek, s nemcsak akkor fájdalmasak a lángjai, amikor egy-egy befejezett munka nem tud igazi lelki kielégülést nyújtani, s nem csupán akkor, amikor a megkezdett vázlat előtt ki tudja hányszor összeomlanak, hanem akkor is, amikor a csúcςs eléréséért folytatott kinos küzdelem sziszüphoszi gyötrelmeket okoz.

2. Önéletrajzát lapozgatva, tőle is, mások vallomásaiból is tudjuk, hogy tájunk az első világháború éveiben és közvetlen utána az induló képzőművésznem nyújtott fejlődési távlatot. De egy picit kiindulópontot mégis, mert Baranyi Károly Szabadka falai között Oláh Sándortól tanulta meg azt, amit ez a pálya az elhivatottjától megkövetel. „A tőle tanult művészi felfogás alapul szolgált további fejlődésemhez” — írja az *Ikarosz szárnyán* című önéletrajzában. És a rajzok után született plakettek, szobrok, szoborcsoportok — akár csak egy-két vonásban is — megőrizték Oláh Sándor keze nyomát.

Az ifjú szobrász, ha itt nem akart sírkőfaragó lenni, részt venni a temetéseken, mint Csokonai Vitéz Mihály, és pár garasért, ha nem is sírverset, hanem szomorúfüzet vézni valakinek a fejfájára, nekivágott a nagyvilágnak azzal a féltve őrzött reménnyel, hogy talán valahol még a képzőművészt is megbecsülik, s nem tartják közönséges éhenkórásznak, vagy még nagyobb lebecsüléssel: kenyérpusztítónak. Hát ez lehet tán Amerika: az „ígéret földje”. Baranyi Károly régi barátja, Kilényi János szobrász ilyen szép ígérettel hívta a tengerentúlra, hogy ott majd boldogulni fog. El is indult a mi lelkes művésziünk, de csak Hamburgig jutott el, mert hajójegyre pénze nem volt, s az odaáti művészeknek sem volt még annyi pénzük, hogy hajójegyet küldjenek. A német kikötővárosból nagy csalódással Párizsba menekült, ahol még a fiatal művészt megbecsülték. A párizsi évek, mint ahogy nagyon sok ifjú induló művész számára, nem jelentették azt, hogy itt mindjárt kitarulnak előtte a „kapuk”, és hozzáfoghat igazi nagy műveinek megalkotásához, melyeknek terveit már tarsolyában hozta. De ha nem is jelentették azt, mégis biztosítottak számára szép munkaalkalmat és lehetőséget ahhoz is, hogy korának remekműveivel megismerkedjék.

A nagy festők, a nagy szobrászok között, ahol jelen vannak Rodin, Degas, Bonnard, Matisse, Gauguin alkotásai, sodró erejű ez a roppant áradás: nem könnyű egy fiatal művésznek egyéni hangját megőrizni. Az egyik erre, a másik arra hajlik; megremeg a test, a lélek a nagy művek lenyűgöző hatása alatt, s ha nem képes a végsőkéig kitartani, s nem talál magának egy biztos kapaszkodót, epigonná válik, mint a Montmarte száz és ezer fiatalja.

Baranyi Károly Párizsban sok hívogató ábrázolási formát ismert meg, de ezeknek megismerése után sem ingott meg: következetesen kitartott amellett, hogy szobrászatában érvényesíti az architektonikus felépítés szabályait. Ez még a húszas évek közepén volt, amikor Baranyi a harmincadik életévébe lépett, az érsnek abba a rendkívül érzékeny esztendejébe, amely sok művész egész életére kihatással van. Ezekben és az ezután következő években született munkái — akár kisplasztikáról, akár nagyobb méretű szoborműről van szó — ezek mind arról beszélnek nekünk, hogy Baranyi Károlyt Párizsban az avantgarde művészei termékenyítették meg, teremtettek benne régi formákat szétfeszítő gondolatokat, s innen keltezhető fejlődésének az a korszaka, amikor merészen szakítva a régi kifejezésmóddal az új formanyelvet keresők között találkoztunk munkáival a párizsi, később — még erőteljesebben — a hazai tárlatokon.

Hazatérte után a harmincas évek jelentik azt a nagy korszakot, amikor majd minden darab, ami kikerül a keze alól, megdőbentető hatást gyakorolt a nézőre. Ha mélyebben belemerülünk művébe, érezzük, hogy Baranyi Károly víziója nem lebeg felettünk, sem éppen tájunk felett. A couleur locale nem láncolta le: nem kötötte a bácskai röghöz, Vízióiban mindig átszökken az Időn, s így olyan alakokat léptetett elénk, amelyek — csak sejtetett dimenziókban is (mert igazi méreteikben soha nem kiviteleztek őket) — át tudják hozni a múltat a jelenbe, át tudják vetíteni a jelent a jövőbe. Ilyen az *Albán fej* című szobra, ilyen a *Krisztus-fej* Tiziano *Tövískoszorújára* emlékeztető drámai megkomponálása, a *Tanulmányfej* és a *Katonatípus*; ez utóbbi munkájából minden idők mindenre elszántsága árad. Mindezek *csak gipszből készült szobrok*. Mit jelenthetnek valamennyiünk számára, beleértve természetesen a legújabb nemzedéket is, ha valahol — nem is tudom hol! — kőbe faragva vagy bronzba öntve állnának azok előtt is, akik csak könyvekből vagy a tévéből ismerik a születésük előtt letűnt kort, amely elemésztette az emberek millióit.

Ha az Időben óment akarnak állítani, ezt művésznek: költőnek, festőnek, szobrásznak kell elmondani, hogy maradandó legyen. És erről az alkotói hitvallásról, amikor egy röpké időre a vésőt letette, Baranyi Károly így írt az Üzenet indulásának évében, 1971 őszén, a folyóirat második számában:

„A művészetben annak van elsődleges értéke, ami új értelmű többletként járul hozzá a már elért eredményekhez, más szóval, oly irányban kell fejlődnöm, hogy a kor szellemében alkotva, a kor, amelyben élünk, magára ismerjen alkotásaimban.

Sok munka, vajúdás, töprengés, olvasás, vitatkozás, szemlélődés, mérlegelés után tisztán láttam, mit kell tennem: *századunk legfőbb jellemzőivel kell megalkotnom a modern szobrászat szintézisét!*

Mik századunk legfőbb jellemzői? Mindenekelőtt a technika, a mechanizáció és az építészet. Tehát ezekkel külön-külön, vagy valamennyivel együtt kell megalkotni a szobrászat szintézisét és egyúttal korunk szellemét is kifejezni...

Ezért ezt a kifejezési módot a neoklasszikus formanyelv egyenes folytatásának tekintem, annál is inkább, mert ezek előtt csak azon a formanyelven alkottam. De az építészet vagy a technika és a szobrászat szintézise geometrikus formák használata nélkül nem fejezhető ki. Különben is a geometrikus konstrukciókat világszerte használják a szobrászatban és a festészetben mint klasszikus formákkal adekvát kifejezési módot. Ezek a *formák térben gyakran hatásosabbak, mint a klasszikus formák, azonkívül hatásosabbak, formáik világosabbak, érthetőbbek, fény- és árnyékhatásuk pedig felülmúlja azokét...*

Csak hogy nem szabad elfelejteni, hogy a technika, a mechanizáció, az építészet stb. igen magas fokú, mondhatni szédületes fejlődésének idejét éljük, és *hogy egészen más a korszellemünk, mint az annak idején volt. Tehát mai művészetünknek a mi korszellemünket kell kifejeznie.*”

3. Újabb szoborművei, amelyeket az ötvenes, a hatvanas években és a hetvenes esztendőek első három évében alkotott, már a modern szobrászat megigéző szintézisének a megteremtői. Ha az *Ádám és Éva* szobrát nézzük, ez nem biblikus kép, hanem a biblikus képnek a mechanikus elemekkel való jelenbe vetítése. Színeiben az első emberpár életbe indulás előtti pillanata vibrál. A *Subás parasztlak* három robusztus alakja valósággal betölti a végtelennek tetsző teret, a *Ritmus* pedig ugyanezekkel az elemekkel egy alföldi látomás, mely úgy hat, mint amikor egy ártatlan pásztorlány ébren álmodik az elérhetetlenről, mint az álmodozó költő *A négy ökrös szekéren* a csillagokról, amelyek közül választani is lehet.

Baranyi Károly élete teljében, amikor Erich von Däniken még gyermekcipőben járt, megalkotta az *Ikaroszt*, aki viaszszárnyakkal akart föltrepülni és elérni a Napot. Egyik legjobb szoborműve ez, és küzdelmes útjának szimbóluma is, mert merész művészi íveléssel ő is a Nap felé tört, de nem érthette meg a százhusz évet, mert szárnyait elolvastotta a Nap, és Ikarosz lehullt...

De lehet, mert megálmodta, mint mezei pásztorlánya: mire a százhuszadik esztendő beköszönt, szoborművei a Jövő Parkjaiban hatalmas dimenziókban életre kelnek, mert az utókor hálás fiai — bízunk benne! — fölfedezik azokat a nagy elődöket, akik előre megálmodták azt, amit ők megérnek a XXI. században.

ORTUTAY GYULA (1910—1978)

A magyar tudományos és művészeti életben arat a halál. Legutóbb Ortutay Gyulát ragadta el körünkéből a gyilkos kór. Nehéz elhinni, hogy ez az örökifjú tudósember hiányozni fog a néprajzi intézetből, üresen marad a szobája az egyetemen. Nem látjuk viszont a televízióban, nem hallhatjuk a néprajzi vetélkedőkön lényegre hatoló bírálatait.

Szabadkán született, kétéves korától azonban Szegeden élt. A Tiszaparti város neveltje, de — mint ahogy azt a 7 Napnak tavaly tavasszal adott interjújában említette — beszéde szabadkai maradt, szívesen emlékezett vissza a Palicsi-tó ezüstös, tükrös vízére, a bunyevác asszonyok ünneplő ruhájának selymes suhogására.

Nem véletlen, hogy elindítója a mesekutatásban a szegedi Kálmány Lajos és a bánáti, verbicai Borbély Mihály volt. A Szegedi Fialok Kollégiumának tagjaként jutott el Somogyba, ahol azután megkapta az életre szóló indítást további tudományos munkájához. Itt talált rá első jelentős adatközlőjére, Fedics Mihályra, hogy ez a találkozás meghatározza további tevékenységét. Fedics tehetsége készítette arra, hogy a folklórban új utakat keressen. Iskolát teremtett módszerével, tanítványai az ő nyomán indultak el és kutattak fel új mesemondókat. Ma már jól tudjuk, hogy módszerével, az egyéniségkutatással, nyomon követhetjük a mese és egyéb népművészeti műfajok szerepét az egyéniség és közösség életében. Ez a felismerése juttatta el ahhoz, hogy választ keressen a népköltészet alapvető törvényszerűségeire és esztétikumára: a variálódásra, az affinitásra és az invariánsra. Tanítványaira vár most már a feladat, hogy ezeket az alapvető kérdéseket tovább kutassák és vizsgálják.

Ortutay Gyula munkássága nemcsak tudományos tevékenysége miatt jelentős. Pedagógusként három évtized alatt a néprajzosok egész sorát képezte, nevelte és tanította emberségre, tudmányszeretetre egyaránt. Neki és munkatársainak köszönhető, hogy a magyar néprajz ma világtekintélynek örvend.

Számtalan tudományos munkának az elindítója és irányítója volt. Az ő kezdeményezésére indult meg az Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemény, melynek első kötetében éppen Fedics Mihály meséit jelentette meg 1940-ben. Ő tette lehetővé, hogy ebben a sorozatban helyet kapjanak a *Jugoszláviai magyar népmesék* Penavin Olga közreadásában. A tizennyolc könyvet számláló sorozat sok híres mesemondót ismertetett meg a szakmabeliekkel és a szakmán kívüliekkel: Palkóné, Ami Lajost, legutóbb pedig Tombác Mihályt, hogy csak a leghíresebbeket említsük. Ő kezdeményezte Kálmány Lajos hátrahagyott munkáinak közzétételét, amelyek a mi kutatásainkhoz nélkülözhetetlen forrást jelentenek. 1957-ben megalakította a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Csoportját, ahol — a Néprajzi Múzeum mellett — a legjelentősebb néprajzi és folklórkutatások folynak. Ez az intézmény fáradozott legtöbbet annak érdekében, hogy elkészüljön a Néprajzi Lexikon. Szerkesztője — sajnos — már nem érthette meg a nagy vállalkozás végét, mert csak az első kötetet vehette kezébe.

Íróként indult, irodalom iránti érdeklődését mindvégig megtartotta. Radnóti Miklósról írt tanulmányai s visszaemlékezései nélkülözhetetlenek.

Megtanított bennünket a nagy elődök tiszteletére. Egyetlen kortársa sem foglalkozott annyit a múlt nagy néprajzosaival, mint ő. Betekintést adott Tessedik Sámuel, Kriza János, Ipolyi Arnold, Herman Ottó, Jankó János, Kálmány Lajos és mások munkásságába.

Kemény, viharzó, boldog időket ért meg — ahogyan azt jó egy évvel ezelőtt az említett interjúban mondotta, s hozzátette: élete főművét még csak ezután írja majd meg. Szándékát nem tudta megvalósítani, de csaknem fél évszázados munkássága nyomán tanítványai, az újabb nemzedékek minden bizonnyal valóra váltják mindazt, amit ő szeretett volna egy véges emberi élet során megalkotni.

DEBRECZENI JÓZSEF (1905—1978)

A költő, aki évekig tartó agónia után most meghalt, a vajdasági literátorok első nemzedékéhez tartozott. Anélkül azonban, hogy vállalta volna a vajdasági jelzöt. Húszévesen kiadott első verseskönyve, az 1925-ben megjelent *Történet*, bármely magyar nyelvterületen napvilágot láthatott volna. Semmi se volt benne, ami néphez, vidékhez, tájhoz való kötöttséget árult volna el. Még a tétova keresés, a mondandó bizonytalansága is hiányzott belőle. Ellenkezőleg, a kis kötet egy kialakult, kész költői tehetségre vallott. Formaművészetében, hangjának bravúros csiszoltságában még mintha túl is tett volna azon a hatáson, amelyet Kosztolányi, Szép Ernő s mondjuk egy Emőd Tamás gyakorolt némely fiatalokra. Mert ő nem Ady tanítványa volt, amikor pedig a húszévesek legtöbbje alig tudott kiszabadulni Góg és Magóg fiának árnyékából. Neki a költői attrakció hibátlansága fontosabb volt, mint amit mondott vele. Nem csoda, hogy Szenteleky hozzája fordult, amikor a modern szerb költők bemutatására vállalkozott. Senki se volt, aki ennyire rugalmasan, alkalmazkodón és mégis szabad átköltésben interpretálhatta volna a *Bazsalikom* költőit, mint ő.

Mindezt én akkor messziről néztem, és a suhanckor csodálatával, ha szabad áttérnem a közvetlenebb hangnemre, hiszen oly nehéz nekem hűvös személytelenséggel szólnom róla. Az is fölöttébb természetesnek tetszett, hogy néhány év múlva otthagyta a szabadkai redakciót és felment Pestre. Mert ő nemcsak a születésénél fogva volt pesti, hanem ízlésében és szemléletében is. Talán nem is az érvényesülés vágya vitte fél Budapestre, még kevésbé olyasféle hiedelem, hogy magyar írónak ott a helye, hanem az a kávéházi füsttel és a józsefvárosi udvarok kipárolgásával teli levegő, amely oly sajátosan tudott abban az időben pesti lenni.

Néhány hónapig egy házban dolgoztam vele. Egy képes hetilapot szerkesztett olyan ügyesen és — megint azt kell mondanom — annyira pestiesen, a könnyed elegancia készségével írott s a szellemesség sziporkáival teletűzdelt cikkei és tárcái oly tökéletesek voltak, mintha a leg-nemesebb irodalmi igénynek kívánt volna szerzőjük megfelelni.

Közelebb akkor kerültünk egymáshoz, amikor a háború kitörése előtt hazajött. Állás nélkül, álneven írt cikkekből tengődött. Ő volt Tátray András és Szegedi Kis István, közben örök félelemben élt, elveszettnek érezte magát, mert zsidó volt, s nemsokára csakugyan elvitték családjával együtt.

Ami ezután következett, már a jugoszláviai magyar irodalomtörténet lapjaira tartozik. Megjárta auschwitzot, gyenge szervezete csodával határos módon élte túl a haláltáborok borzalmaival, s amikor megint írni kezdett, egy egészen más világszemlélettel, az elkötelezettség, a harcos humanizmus szelleme szólt az írásaiból.

Abban az időben alig volt jobb barátom nála, ami nagy szó, mert nehezen barátkozó, zárkózott természet volt. Aki nem ismerte, inkább elutasítónak érezte merevségét, nazális hangját, amelyből mindig valami-féle sértettség csendült ki, pedig a legkészségesebb, semmiféle áldozattól vissza nem riadó ember volt, ha másokért kellett tenni valamit.

S ami körülveszi ebben a homályos tablóban őt, abban nincsen semmiféle irodalmi értékrend, hanem talán az a kék révület, amely egyik verséből a halál leheletét árasztja.

Nem tudok többet mondani róla. Megszaggatni magamon a ruhát, ez fejeznék ki méltón a gyászt és a fájdalmat, amelyet halála után érzek. Mondják el mások, akik távolabb éltek tőle, ki volt Debreczeni József. Én csak utána nézek még egyszer, ahogy a kisvárosi fák alatt megy, „fátyolfényű derengésben”, kezében sétabottal, oldalra hajtott fejjel, mintha mindig is így ment volna előttem egy életen át.

OLVASÓNAPLÓ

A VÁLASZTÁS DILEMMÁJÁRÓL EGY TÖRTÉNELMI KORSZAK KERETÉBEN

BURANY NANDOR: *Kamanci Balázs*.

Forum, Újvidék, 1977.

Első pillanatra talán meglepően hangzik, pedig tény, hogy az utóbbi négy-öt évben megjelent jugoszláviai magyar regények többsége történelmi regény, azaz a történelemből, vidékünk közelebbi vagy távolabbi múltjából veszi tárgyát. Más helyen és más alkalomból* e sorok írója megkísérelte nyomon követni a változást, amely íróink, de mondhatjuk, egész értelmiségünk gondolkodásában — különösen a hatvanas évek-től kezdődően — végbement, s amelynek során a gyökértelenség és hagyománynélküliség hamis tudata helyébe a múlt és a hagyományok iránti élénk érdeklődés lépett. Ezért itt elegendő annyit leszögezni, hogy ez az érdeklődés nem múló divatnak, de tartós törekvésnek bizonyult, s nem elfordulást jelent a ma problémáitól, hanem ellenkezőleg az esetek többségében arra irányul, hogy jelenünket, esetleg közelmúltunkat történelmi távlatba állítva jobban megvilágítsa. Gobby Fehér Gyula például, amikor Vajdaság, közelebről a Bácska öröklött gazdasági és kulturális lemaradásával találta magát szembe, szükségét érezte, hogy a magyarozatért — egy lehetséges magyarozatért — visszanyomozzon az időben egy szociális tartalmakat is hordozó, máskülönben meglehetősen zavaros vallási mozgalomig és vezéréig, Szent Miskáig, a múlt század elejéig. Deák Ferenc Ittabé békétlen, hirtelen lobbanó, gyanakvó és bizalmatlan népének, hajdan Békésből idetelepült lakosságának lelkeségét s épp fenti vonásait igyekszik a maga genezisében felmutatni, egykori becsapatásukból, reménytelen birtokpereikből levezetni. Branyó István a még ma is meglevő tanyavilág, a bácskai puszták népe, érdes kezű és lelkű cselédsége, mezőgazdasági munkássága lelki világát szemléli hasonló távlatból, megjelenítve vidékünk zavaros viszonyait a török hódoltság utáni években.

Hogy pedig a múlt iránti érdeklődés és a történetiség igénye nemcsak a szépirodalomban mutatkozik meg, annak friss példája Petkovics Kálmán *A mostoha barázda* című szociográfiai munkája, amelyben (észak-bácskai) parasztságunk magatartását, szemléletét ugyancsak történeti perspektívában mutatja fel, voltaképpen sorsalakulását rajzolja meg a török hódoltság korától napjainkig, az önkéntes társulás most zajló folyamatáig. Ezzel az igénnyel és érdeklődéssel függ össze a falvak egész sorában folyó kutatómunka a település keletkezésének és napjainkig tartó történetének feltárására, falumonográfiák és falumúzeumok létrehozására.

Az általános törekvés tehát mind az irodalom, mind a tudomány területén jelenünk jobb megértését, egy hosszabb történelmi folyamat részeként, eredményeként való értelmezését szolgálja, vagyis a történelem feltárása nem magáért való cél, hanem a jelen, esetleg a közelmúlt jobb megértésének eszköze. Ervényes ez a történelmi regényekre is, amelyek egytől egyig hozzánk szóló üzenetet, nekünk szóló tanulságot

* *Történelmi regényeinkről*. Magyar Szó — Kilátó, 1977. V. 28., VI. 4., VI. 11.

hordoznak, sohasem csupán regényes feldolgozásai a történelmi eseménynek.

Első történelmi regényében, a Rákóczi szerencsétlen bácskai hadjáratáról szóló *Hadjáratban* Burány Nándor is ilyen tanulságot keresett és talált. Azt szemléltette e történelmi eseménnyel, hogy ha az itt élő népeket sikerült egymás ellen uszítani, az „mindig sok áldozatot és szenvedést követelt” valamennyi néptől, tehát a testvéri összefogás az egyetlen alternatíva számunkra.

Legújabb regényének tárgyát szintén a mi vidékünk múltjából veszi, de a kérdés, melyet kifejt benne, a dilemma, melynek részesévé teszi az olvasót, nem csupán nekünk, hozzánk szól, hanem általános és örök emberi: egy döntő pillanatban tanúsított magatartás, egy döntő lépés helyessége-helytelensége. Pontosabban egy mozgalom létrehozójának és vezetőjének dilemmája a választás válságos pillanatában a válalás vagy megtorpanás között.

E dilemma kifejtéséhez Kamanci Balázst választotta hőseül, a XV. századi szerémségi huszita mozgalmakat pedig történelmi keretül. Hogy Burány nem vaktában nyúl egyik vagy másik történelmi korszakhoz, nem véletlenül választja meg a történelmi eseményt mondanivalója közlésére, azt már a *Hadjárat* esetében is tapasztalhattuk, és azt is, hogy regényeihez igen komoly, elmélyült történelmi stúdiumokat folytat, nem elégedve meg felületes impressziókkal a tárgyalt korszakról. Itt is valószínűleg elkápráztatja az olvasót azzal az otthonossággal, ahogyan egykori, már rég eltűnt falvakban vagy azóta falucskává zsugorodott, egykor virágzó mezővárosokban, kolostorokban, püspökségekben mozgatja hőseit, s amilyen magabiztossággal beszélgeti, cselekedtetí e vidék egykori főurait, főpapjait, jórészt történetileg hiteles alakjait.

A XV. századi antifeudális mozgalmak korába kalauzolja tehát az olvasót Burány Nándor, pontosabban a korabeli Szerémségbe és Bácskába. Mint szerte a világon, itt is vallásos köntösben jelennek meg az antifeudális szociális mozgalmak, nevezetesen a huszita eretnység formájában. E mozgalom elterjedésére a mi vidékünkön, a Zsigmond király korabeli Magyarország déli végein kedvező feltételek voltak. Először is, távol esett a központi királyi hatalomtól, de közel Boszniahoz, ahol az ugyancsak antifeudális eretnység, a bogumil, patarén mozgalom olyannyira elterjedt és megerősödött, hogy Hervója (Hrvoje?) „spalatói herceg” államvallással tette. Kedvező körülmény volt a mozgalom szempontjából a török közelsége is, ami már magában véve is gyengítőleg hatott a központi hatalom érvényesülésére, valamint a főurak, oligarchák, főpapok egymás közti, torzsalkodása, olykor valószínű háborúja, gyakran a királyi és főpapi hatalommal való szembeszegülése is. Szem előtt kell még tartani az akkori Bácska és Szerémség jelentős egyházi központjait, kolostori iskoláit (Dombó, Pétervárad, Kamanc, Bács stb.), ahonnan rendszeresen küldtek deákokat Európa különböző egyetemreire, ekkoriban leginkább Prágába. Innen pedig messzire kisugárzott Husz János pápaellenes tanítása csakúgy, mint a taboriták felkelése és világraszóló győzelme.

Maga a regény Marchiai Jakab pápai inkvizítor vizsgálatairól szól, de közben halvány körvonalakban megelevenedik előttünk az akkori Szerémség élete, fejlett szőlőtermesztésével, kolostoraival, főpapjaival, főuraival, a Zsigmond korabeli zilált közállapotokkal, a török veszedelemmel, például a balul végződött galambóci csatával, majd Albert rövid uralkodásával egészen Mátyás király feltűnéséig. Mindez azonban csak a háttérben, jelzés és utalásszerűen van itt jelen, mert a középpontban — mint Burány első három társadalmi regényében is — morális probléma áll: Kamanci Balázs önvizsgálata, lelkiismeret-vizsgálata, bizonyos értelemben pedig maga mentsége. Egyéni morális dilemmája voltaképpen az, hogy elárulta-e a mozgalmat és a testvéreket azzal, hogy nem tudván őket visszatartani a fegyveres zendüléstől, a perbe fogott eretnekek erőszakos kiszabadításától, nem állott az élükre e vállalkozásukban, hanem a bácsi főpap, Ujlaki András és részben ellenfele, de egyúttal lekötöztette, Mátyás pap segítségével akarta kiszabadítani őket.

Egy alkalommal például a következőképpen igyekszik indokolni magatartását: „Nem igaz, hogy határozatlan, gyáva voltam, hogy nem merem vállalni a harcot. Nem gyávaságból húztam a döntés pillanatát, a tévedést akartam mindenáron elkerülni; tudtam, a hibát, amelyet most elkövetek, többé jóvá soha nem tehetem.” Balázs erkölcsi dilemmájának megértése céljából már itt el kell mondani, milyen következményekkel járt a döntő pillanatban tanúsított eljárása, magatartása. Mikor négy testvért gyakorlatilag már máglyahalálra ítélték, köztük Balázs nagy ellenfelét, Bálint papot is (csak az ő elégetését későbbre tervezték, mert fontos vallomást akartak tőle kicsikarni, hogy több eretneket, esetleg magát Balázst perbe foghassák), akkor Balázs Bácsba, Ujlaki Andrásához sietett segítségért, s a főpappal tért vissza Kamanra. Előbb az ifjú papot, Jánost küldte Bálint kiszabadítására, majd maga ment hozzá a börtönbe, hogy aztán a másik három testvért és kimentseék. Bálint azonban, akárcsak a többi testvér, árulónak hitte Balázst, s inkább a máglyahalált választotta, mintsem hogy Balázs segítségét elfogadja. Mikor a három elítéltet már a Duna-parton elkészített máglyához kísérték, a fegyveres testvérek előbb őket, majd Bálintot is erőszakkal kiszabadították, s a menekültek és a gyanúba keveredett testvérek a hegyekben, egy barlangban húzódtak meg. A falut azonban erős íjászegység szállta meg, s miután a husziták belátták, hogy a túlerővel szemben tehetetlenek, Moldvába szöktek.

Ez tehát a regény döntő mozzanata, ez Kamanci Balázs döntő lépése, választása, amelyből erkölcsi dilemmája ered, s amelyet a 470 oldalas regény ismételtelen előrejelez és minden lehetséges oldaláról indokol, magyaráz, értelmez. Tudósít például Balázs gyermekkoráról, családjáról, apja, a tehetős hentesmester életviteléről, legidősebb fia haláláról, akit útonállók gyilkoltak meg egy vásárról hazatérőben, aztán Jakab nagybátyjáról, aki a tudományok nagy tisztelője és Balázs további tanítatásának lelkes híve és szorgalmazója; ismerteti Balázs iskoláztatását a péterváradi cisztercita kolostorban, karácsonyi alamiznagyűjtő körútját két másik deáktársával és rendkívüli tehetségének korai megnyilvánulását. Ezért javasolják itteni tanítói további tanítatását, Prágába küldetését a város költségén. Burány azonban kitűnő szerkesztőnek bizonyult ebben a regényében: egyetlen mozzanat sem lóg ki a regény egészéből, minden epizódnak fontos szerepe van az egész szempontjából, minden mozaikocoka nélkülözhetetlen az összkép kialakításához. Itt például egyik deáktársa, Mátyás alakja, jelleme és Balázs iránti féltékeny gyűlölete bontakozik ki előttünk. A maróti bán szabójának a fia, — nem tehetségénél, hanem apja összekötései révén, nagyobb eséllyel pályázik a prágai továbbtanulásra, mint Balázs. Már ez mintha szembeállítaná őket. Ők azonban együtt járnak a téli tájat említett alamiznagyűjtő körútjukon is, miközben Mátyásnak nézeteltérése támad a csapat harmadik tagjával, a szentmártoni Istvánnal, akit azzal vádol, hogy eltulajdonított valamennyit a gyűjtött pénzből. Mátyás hirtelen haragjában oly szerencsétlenül dobja meg egy kódarabbal Istvánt, hogy az mint egy halott terült el a hóban. Ekkor még lábra tudják állítani, haza is segítik, de a fiú röviddel ezután meghal. Balázs az egyetlen tudója, hogy valójában Mátyás ütötte agyon, tehát ő István gyilkosa! Mátyás nagyobb tehetsége miatt is tehetetlen gyűlöletet táplált Balázs iránt, Balázs pedig azzal a Mátyással hasonlít meg, aki szerényebb képességeinél fogva el sem jut a kételyig, és szükségszerűen keres menedéket a hatalom, a hivatalos egyház védőszárnyai alatt. Balázs viszont egy alkalommal még a testvérekkel szemben is védelmébe veszi, menti az életét, s így kétszeresen is örökre lekötölezi magának. Mátyás ugyan egész életében tehetetlenül gyűlöli Balázst, de az előbbieket miatt még az inkvizítorral szemben is kénytelen pártját fogni. Még ugyancsak Balázs gyermekkorával és a prágai egyetemre való eljutásával kapcsolatban tájékozódunk Balázs családja és a bíró közötti viszonyról. A mostani bíró apja támogatta Balázs továbbtanulási szándékát, s ezért később Balázs, amikor már tekintélyes pap Kamancon, minden erejével támogatja a mostani bíró megválasztását a jóval gazdagabb és tekin-

télyesebb Konttal szemben. Ezért a bíró kezdetben támogatja is a huszitákat, de Marchiai Jakab második „vizsgálata” idején, a döntő pillanatban az inkvizítor mellé áll.

Részletes leírást kapunk Balázs prágai éveiről is és arról, hogyan tette magáévá a huszita tanokat az ugyancsak délvidéki Bálint, a majdani bibliafordító is Tisnovai mester hatása alatt. Itt is van néhány olyan körülmény, melynek ismerete nélkülözhetetlen a továbbiak megértéséhez. Az egyik ezek közül a Bálinttal szövődő kapcsolata és a közöttük kiütőköző alaki és felfogásbeli különbség. Bálint jóval előtte járt a tanulmányokban, rövidesen leteszi a magiszteri vizsgát, s már professzorai is felfigyeltek nagy tudására. Természetesen itt határozza el éppen Huszék példáján föllelkesülve a szentírás magyarra fordítását is, amirehhez majd Tamás nevű szerzetes társával éppen Kamancon fog hozzá. Mint az irodalomtörténetből is ismeretes, az ószövetségből néhány prófétai könyvet és a zsoltókat fordították, az újszövetségből pedig a négy evangéliumot. Ez a fordítás — írja Kardos Tibor — „lépten-nyomon elárulja, hogy a szöveget a patarén hittételekhez alakították, megcsonkították és kibővítették”. Ily módon a nép nyelvén megszólaló szentírás új törvényt jelentett a nép kezében, „amelyet úgy magyaráznak, ahogy a forradalom érdekei megkívánják”.*

Bálint tehát a tettek embere, ami nemcsak a bibliafordításban nyilvánul meg, hanem a mozgalomban kifejtett tevékenységében is. Ez az elszánt forradalmár szinte kezdettől fogva tétovázónak, tehát árulásra is hajlamosnak tartja Balázst, s a kettejük közötti ellentét majd akkor éleződik ki véglegesen és végzetesen, amikor a fegyveres ellenállásról kell dönteni. Burány azonban Balázs emberi kapcsolatainak egész bonyolult szövevényét a maga teljességében, tehát alakulásában, fejlődésében és úgyszólván minden részletében, mozzanatában feltárja. Így már Prágában, Husz János mozgalomának, várható sikerének és kudarcának megítélésében rámutat a radikális és a töprengő-tétovázó forradalmár közötti ellentétre. Balázs például Husz mozgalomának nemzeti, Bálint pedig társadalmi jelentőségét helyezi előtérbe. Ime, milyen szenvedélyesen utasítja vissza Bálint Balázs érvelését: „Igaz, hogy Husz mester lázított a németek hatalma ellen... de ő mondta azt is, hogy ha olyan bárhonnan való idegent ismerne meg, aki erényesebb, jobban szereti Istent és jobban törekszik a jóra, mint saját testvére, kedvesebb lenne számára testvérénél. Ezért hirdette, hogy a jó anglikus papok kedvesebbek neki, mint a becsstelen cseh papok, és a jó német is kedvesebb, mint a rossz cseh testvér.” Balázsnak arra az ellenvetésére, hogy „a nagyobb ellenséget Husz mester is az idegen között keresi! Nem tagadhatod, hogy a nemesek, gazdagok, sőt a király is támogatja törekvéseit”, Bálint így válaszol: „Cserben fogják hagyni. Husz mestert ők fogják legelőbb elárulni, akiket felsoroltál... Be fogod látni. Erted? Nem lehet, ezt a nagy tévedést nem lehet megengedni. Nem szabad. Neked ezt előre tudnod kell, az árulókkal előre le kell számolni...” János pap végül így összegezi a két nagy ellenfél közötti ellentét lényegét: „Tudatosodott bennetek a különbség. Felszínre került, miben különböztek egymástól: éppen abban, ami döntően meghatározza állásfoglalásokat. Sokszor adódott még alkalom összeütközésre — bár mindketten féltetek a következményektől, s ösztönösen kerültek —, de csak két és fél évtized múltán, abban a pillanatban, amikor elhivatottságokat beteljesülni láttatok, következett be a végérvényes szakítás. S ekkor elkerülhetetlenül.” A csehországi huszita mozgalomnál — a vidék és az elkövetkezők szempontjából — jelentősebb események megítélésében is ellentétbe kerültek, nevezetesen az inkvizítor újlaki megfutamításának kérdésében. Balázsnak „nem tetszett Bálinték állítása, hogy kizárólag ők, a huszita testvérek üzték el vidékünkéről az inkvizítort”. Kifogásolta, hogy „Bálinték nem ismerték be, mennyire kedvezett nekik az érsek-ség területén s az országban eluralkodott zűrzavar”.

* Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. 101.

Égészen mellékes természetesen, hogy a XV. századi Bálint pap valóban ilyen tisztán látta-e Husz János harcának jövődő alakulását, a leendő szövetségesek és árulók majdani magatartását, vagy hogy Balázs ilyen világosan látta-e, milyen nagy mértékben kedveztek a korabeli közállapotok a szerémségi huszitizmus terjedésének, s mekkora szerepük volt a sikerekben a szubjektív és mekkora az objektív tényezőknek. Itt a kétféle álláspont és magatartás szembeállítására, illetőleg különösképpen Balázs majdani eljárásának a megindoklása és magyarázata a fontos.

Balázs prágai tanulmányainak leírása során ismerkedünk meg Ujlaki Andrással, a későbbi bácsi főpappal is, akivel Balázs már itt egy életre szóló barátságot köt. András már ekkor, deákkorában is a szabados életforma híve, ő vezeti el az újonnan érkezett földit, Balázst a kocsmába, ahol az egyetemi hallgatók gyülekeznek, s ahol az egyetemmel kapcsolatban minden újságról értesülni lehet. Ez az Ujlaki András később Bácsban is hasonló életmódot folytat, s amikor Balázs hozzá menekül és segítségét kéri a testvérek kiszabadításához, nem találja otthon, mert éppen szeretőjénél van. Az író azonban nem sorolja őt egyszerűen a kor feslett életű főpapjai közé, hanem őszinte, mélyen érző és hűséges szerelmesnek, egyszersmind az élet nyújtotta élvezeteket humanista természetességgel elfogadó egészséges embernek ábrázolja. Lássuk, hogyan szól szerelméről, aki a zárdát hagyta el miatta: „Nem láttál még nemesebb természetű, nemesebb erkölcsű teremtést. Nekem adta az életét, feláldozta értem a fiatalágát, s mit nem adott még, amit én szavakkal ki nem fejezhetek.” Humanista felfogását pedig így fejezi ki: „Voltak olyan pillanatok az életemben, amikor úgy éreztem, nélküle, a szeretett teremtés nélkül már mit sem érne e földi létezés. Miről nem mondtam volna le érte, a kedvéért! Nincs nagyobb boldogság annál, amikor vele lehetek. S nem lehet kárhozát, nem lehet halálos bűn az, ami az ember testének és lelkének ennyire kedvére való.” Nem csodálkozunk ezután, hogy annak a Bálintnak is kész segítségére sietni, aki mindezt olyan nyíltan vallotta, hogy meg is házasodott.

Meg kell azonban mondanunk, hogy az egyetlen döntő mozzanatnak és Balázs eljárásának megértéséhez olyannyira nélkülözhetetlen eseményeket, előzményeket és körülményeket, a fő eseményben résztvevő szereplőket és a Balázshoz fűződő kapcsolatukat nem ilyen egyenes vonalúan, nem ilyen természetes időrendben mutatja be az író, amint mi tettük. Nem is az idősíkok egybemosásáról van itt szó, hanem azok változtatásáról, s ennek „rendjét” Balázs önvizsgálatának, belső monológjának a logikája szabja meg. Anélkül azonban, hogy már magát a döntő lépést ismernénk, amelynek megvilágítása és elbírálása az egész regény tárgya, minden fejezetben új meg új vonatkozásokkal gazdagítja, új meg új magyarázatokkal indokolja a szóban forgó lépést, vagy új adalékokkal, emberi viszonyokkal mélyíti el az alapvető dilemmát. Sajnos, ez az írói logika nem mindig világos, Balázs asszociációi nem eléggé áttekinthetők, s a rendkívül sok szereplő mozgatása — akik újra meg újra elénk kerülnek, amikor az író a már jóval korábban is tárgyalt életrészekhez négy-öt fejezettel később újra visszatér — eléggé megnehezíti a regény olvasását, gyakran kényszeríti az olvasót visszalapozgatásra, emlékeztetnek felfrissítésére. Természetes ugyanakkor, hogy egy ilyen népes szereplőgárdából csak keveset lehet olyan sokoldalúan ábrázolni, hogy az olvasó jól emlékezetébe vésse őket. Emlékezzünk csak például kiemelkedő polgáira, a molnárra, kőfaragóra, szűcsre, szabóra vagy a főpapokra, főurakra, familiáriusokra, várnagyokra, apátokra stb., akik azonban valamennyien részesei a fő eseménynek s valamilyen kapcsolatba kerülnek Balázssal is. Igaz, azzal az írói „fogással”, hogy a fő cselekményt csak a regény vége felé ismerteti — közben több száz oldalon olvasunk róla, anélkül, hogy tudnánk, miben is áll voltaképpen —, felcsigázza az olvasó érdeklődését, de elmondásának folytonos elodázásával időnként már-már kedvét is szegi.

Burány Nándor nemcsak hogy a történelmi korszakot és eseményt nem vaktában választotta meg, de Kamanci Balázs alakját is tudatosan

állította műve középpontjába. Róla ugyanis igen keveset tud a krónika, talán még kevesebbet, mint a bibliafordító Tamásról és Bálintról, hogy a többi történelmi figuráról, az Ujlakiakról, Marótiakról stb. ne is szóljunk. Ily módon vált ugyanis lehetővé számára, hogy az igen gazdag történelmi ismeretanyag birtokában, írói képzeletére bízva magát, otthonosan és szabadon mozoghasson a történelmi időben, s ami legalább ilyen fontos, kedve szerint formálhassa főhőse alakját és életútját a krónikából kölcsönzött rendkívül tág keretek között, hogy végül is a maga dilemmáját vetíthesse elének Kamanci Balázs tettei és önvizsgálata tükrében.

S miben áll ez a dilemma? Abban, hogy Kamanci Balázs „nem tudott belenyugodni abba, hogy minden előre elrendeltetett, hogy csak az a dolgunk, hogy más akaratát szolgáljuk, hogy mit sem változtathatunk sorsunkon, az életünk alakulásán... Elhatározta, hogy változtatni fog a világ dolgain... Kamanci Balázs megpróbálta a legnehezebbet... A kis szeremeségi mezővárosok az akkori világ legnagyobb hatalmával szálltak szembe, és hittek a győzelemben. Volt, aki vállalta, volt, aki megtorpant... Ma is így van. Az ember naponta kerül választút elé; aki ember akar maradni, annak nem lehet, soha nem is volt kétséges, hogy a megtorpanás után melyik úton induljon”. Tehát az elhatározás, a választás jelentőségéről és az érte vállalt felelősségről van szó. „Nem könnyű határozni — teszi hozzá az az író —, még kevésbé — lemondást és áldozatot követel — megvalósítani szándékunkat.”

Lássuk végül is, hogyan dönt Burány Kamanci Balázs dilemmájában, hogyan minősíti a sorsdöntő eseményben kifejtett tevékenységét, magatartását. A regénnyel kapcsolatos vallomásában, amelyből már idéztünk, a következő kérdést teszi fel, mintegy megindokolva a Balázs sorsa és tette iránti érdeklődését: „Mit tettem volna én az ő helyében? Vagy mihez kezdene ő most az én dilemmáimmal? Hányszor feltettem magamnak azt a kérdést az elmúlt évek folyamán! Nem a válasz miatt. Kielégítő választ úgysem adhatok. Maga a kérdés az érdekes, az izgató.” Nincs tehát kielégítő, megnyugtató válasz Balázs dilemmájára, sőt semmilyen válasz sincs! Vajon ezért boncolgatja az egész regény folyamán a dilemmát, ezért világítja meg minden lehetséges oldaláról, külső körülményekkel, lelki állapotokkal stb., hogy végül is nyitva hagyja a kérdést? Nem okoz ezzel csalódást olvasóinak, nem hagyja őket cserben? Nem. Voltaképpen felmutat két alapvetően különböző, ellentétes magatartásformát, a Balázsét és a Bálintét, s így lehetőséget nyújt az olvasó számára, hogy a dilemmát önállóan végiggondolja, illetőleg hogy az íróval együtt töprengjen rajta. Burány így valójában a tézis-regény legfőbb buktatóját kerüli el, a szájbarágást, a kioktatást, s az olvasót a passzív el- és befogadás helyett aktív együttgondolkodásra ösztönzi.

Már bevezetőben említettük, hogy Burány számára a történelmi korszakok és események felidézése nem cél, hanem eszköz. Ahhoz azonban, hogy Kamanci Balázs tettét, tétovázását és dilemmáját minden dimenziójában elének tárhassa, ezt az „eszközt”, e történelmi-társadalmi közeget nagyon komolyan kellett vennie, rendkívül fontos volt e korszak és millió hiteles ábrázolása. Egyik legfőbb eszköze ennek természetesen a nyelv, noha mindjárt ki kell mondani, hogy a XV. századi magyar nyelv-állapot felidezésére még csak kísérletet sem tesz. Csak elvétve használ egy-egy régies szót (leveles szín) vagy alakváltozatot (ánglikus). Olykor azonban egy-egy feszebb mondatfűzéssel, nem is nagyon szembeötülő szórendi változtatással érzékeltetni tudja a múlt levegőjét. Pl.: „Aki nem hisz a szentek mondásaiban, csak a szentírásban, baja annak se essék többé, meg annak se, aki nem ismerti el a pápa hatalmát”; „Aruló közülük egy sem lesz”; „Jakab többé senkit el nem ámit.” Máskor egy hasonlattal ér el ugyanilyen hatást: „Erős tél volt az, olyan hidegek voltak, hogy a kard is befagyott hüvelyébe”; Jakab prédikációjára Bácscon „úgy megtelt a templom, hogy ha főnről egy szem kölest közéjük ejtenek, az sem esett volna a földre”. A történelmi múltat idézi a vidék helységneveinek régies alakjával és az egykori, azóta eltűnt falvak nevének emlegetésével: Ujlak, Dombó, Péterváradja, Belcsa, Kamanc, Csikászó, Gyé-

kényes, Málnás, Csikóvár, Száva-szentdemeter, Zalánkemén, Szerlek, Csóreg, Kőárok, Bánmonostora, Tatárnyereg, Ordas, Kisasszonyfalva, Böki, Újlakkal szembeni Pest stb. Ugyancsak korfestő erejük van a régies személyneveknek is (Gyórfia János), melyek jórészt a foglalkozást vagy tulajdonságot jelölő közszavakból és keresztnévekből állnak: „az öreg szakállas János”, „a sánta Miklós”, András molnár, Bálint szabó, Gergely szűcs, György kőfaragó, Kelemen főesperes, Bálint pap, Jakab inkvizítor stb. Maga a tárgy, a vallási mozgalom szinte önként kínálja a biblikus nyelv elemeit, amelyekkel természetesen kiválóan lehet jellemezni a szereplőket. Jakab inkvizítor stílusa természetesen kenetes, ájtatos, de egyúttal szemforgató és vészjósoló, fenyegetésekkel is terhes: „Fájdalomtól sajgó szívvel kell látnunk, hogy egyházunk fölszentelt papjai nem törődnek eléggé a reájuk bízott hívek lelki üdvösségével, a pásztorok elhanyagolják a bárányokat, nem óvják meg őket a kerge kosok mételeyétől. Minden eszközzel útját kell állnunk ennek a veszedelemnek, nem nézhetjük tovább tétlenül, a pásztorok bűnös hanyagsága miatt hogyan kárhoznak el az ártatlan lelkek. Maga a sátán rejtőzött az eretnekek szívébe, hogy megrontsa az emberiséget, hogy romlás, döghalált hintsen; tüzzel-vassal ki kell üznünk a gonoszt azokból, akiket már megrontott, csak így tudjuk megakadályozni a pusztulás továbbterjedését.” A pápa inkvizítora, a „szent törvényszék” kegyetlenségéről és kíméletlenségéről hírhedt bírāja Balázshoz intézi e szónoklatot, akiről tudja, hogy szintén eretnek, csak még bizonyítékok nincsenek a kezében, hogy nyíltan megvádolhassa.

A kor-, a környezet- és a jellemfestés szempontjából egyáltalán nem mellékes az író hozzáállása a valláshoz és hősei, főleg az eretnekek vallásosságához. Burány igen helyesen nemcsak azt a történelmi tényt tartotta szem előtt, hogy voltaképpen vallási, pontosabban vallási formában megjelenő szociális mozgalomról ír és hogy hőseinek többsége egyházi vezető, papi ember, tehát őszinte hívő is lehet, sőt többségében az is. Szem előtt tartotta azt is, hogy e mozgalom nem az egyház, még kevésbé a vallás ellen lép fel, hanem ellenkezőleg a tiszta vallásosság és a jobb egyház érdekében, amely közelebb áll a néphez és mentes lesz a pompától, erkölcsstelenségtől és a világi hatalomtól. Ők valójában az egyház hivatalos vezetőit tartják eretnekeknek, s önmagukat az igaz vallásosság letéteményeseinek. Még az egyházi tizedet is azzal az indoklással tagadják meg, hogy az egyház és a főpapok ne gazdagságra és világi hatalomra törjenek, hanem a maguk és híveik lelki üdvével törődjenek. Balázs például azt hangoztatja, hogy „A világi javakkal foglalkozó egyháziak az ördöggel cimborálnak, hogy azok a papok, akik csak a tizedekkel és a világi tisztségekkel törődnek, eretnekek, hogy a tulajdonnal bíró papnak száz démon van a lelkében, hogy a pápai adószedés simóniás eretnekség, hogy el kell venni az egyház világi uraságát és birtokait, hogy visszatérjen eredeti állapotába”. Egy-egy kirívó egyedi példát is olvashatunk erről. A szegescői Rafael érsekről például köztudott volt papi körkben, hogy „az egyház kincseit a maga kényelmére tékozolja el, egyházatyához nem illő életmódot folytat, rossz hírű nőkkel és férjes asszonyokkal él, a misézéssel és egyházi teendőivel nem törődik”. Ezért követelik „a szentírás szavaihoz, az apostolok egyszerűségéhez való visszatérést a pápai pompával és hazug tanokkal szemben”. Az ilyen egyházi vezetők leleplezését szolgálja a biblia lefordítása is a nép nyelvére, mert az ilyen főpapok ellen használható fegyverként. Tisnovai prágai atya például Husz mester következő szavaival bocsátja haza Balázst: „Nyilvánvaló, hogy a szentírás igazságait, amely azért íratott, hogy az egész nép emlékezetébe véssze, az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni... A nép csak úgy juthat el az erény felismeréséhez és a bűntől való megtisztuláshoz, ha olvassa és magyarázza a bibliát.”

Burány tehát nemcsak XV. századi természetes tényként fogadta el az eretnekek őszinte vallásosságát, kételkedéstől ment istenhítét, hanem jó érzékkel tartózkodott a papság feslettségének, romlottságának részletező, vulgáris leírásától is. Úgy gondolhatta, igen helyesen, hogy ilyen esetben a kevesebb több, hatékonyabb. És ahogyan nem adja meg Ka-

manci Balázs dilemmájának megoldását, hanem a róla való együttgondolkodásra készíti az olvasót, hasonlóképp az egyenrangú felnőttként kezelt olvasóra bizza az ítékezést egyfelől a képmutató, erőszakos, az egyház intézményét és hierarchiáját valóban tüzzel és vassal védelmező inkvizitorok, másfelől a nép érdekeit is magában foglaló huszita tanokat hirdető papok és világi eretnekek perében is. Maga a mozgalom bukásának pusztja ténye és résztvevőinek keserű sorsa viszont sokkal beszédesebben bizonyítja a középkori egyház népellenességét s a vallás felhasználhatóságát a népellenes hatalom céljaira, mint tehetné azt a legékezősőbb írói kommentár vagy ideológiai szónoklat. S a regényíró Burány Nándor legjelentősebb előrelépése — mind a korábbi társadalmi regényeihez, mind a *Hadjárat* című történelmi regényéhez képest — épp abban az eljárásban mutatkozik meg, hogy mondanivalója és üzenete továbbítását az olvasóhoz teljes egészében a tudatosan megválasztott és regénnyé szervezett történelmi anyagra bízta, az elmélkedő-ideologizáló író pedig bátran húzódott vissza az ábrázoló író-mögé.

JUHÁSZ GÉZA

A TEREMTŐ, ÚJ VILÁG FELÉ

El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk 1937—1977.

Válogatta és az utószót írta: Ács Károly.

Forum, Újvidék, 1977.

Múltunk és jelenünk képe, milliók lázadása, élni akarása és teremtő, új világba vetett hite, az emberrel, ember által alakuló történelem és forradalom vetítődik elénk azokból a versekből, amelyek Ács Károly válogatásában forradalmi költészetünk 1937-től 1977-ig felölelt szakaszának első szerény antológiáját képezik. Szerény, bár mindenképpen értékes antológiáját, mert ha a százegy oldalas füzetszerű könyvecskébe mindössze 50 vers került, az alkalmi kötetben helyt kapott huszonnégy költő s a kivégzése előtt megszólaló, dalolni kezdő Ismeretlen is hiteles indulattal és felrázó, mozgósító erővel szól hozzánk. Mint például Laták István is kötetnyitó versében, aki a cséplő-sztrájkolók testvéri örömétől és a tiszta szemek fényétől rézgedik meg, s attól, hogy „Ha lassan is, készül, készül e tájon, / Készül az örök virágos holnap”.

Azt, hogy hogyan készül és milyen megpróbáltatásokon, rothadásokon és erjedéseken át közelít ez a nagy változás, Gál László és Atlasz János, majd pedig Lórinç Péter és Zákány Antal egy-egy verse

fejezi ki leginkább. Hiszen mindannyian tudják, hogy az újért való következetes, megváltó harcban minduntalan résen kell lenniük, s mindvégig szálfagyenesen, „függőlegesen” kell járniuk, mert akárcsak a felhőkarcoló és a villámhárító: „az akarat és a tett” is mindig függőleges.

Emberségre, emberi tartásra, töretlen forradalmiságra, történelmi tisztánlátásra nevelnek tehát ezek a versek, nem pedig romantikus álmodozásra. És éppen ez a jó bennük, a kemény szókimondás, a harc után, forradalom után feltáruuló dolgos, új világra való buzdítás, a „száguldó, nagy harci énekek” helyett csak így:

„A fejed emeld föl legelébb!
A hangod emeld föl legelébb!
és ne felejtőd soha apád!
Ha tiéd a föld s ahol a tiéd,
ott van a hazád!”

(Gál László: Úrnál nagyobb ír)

Százados kínok, panaszok és tiszta indulatok hömpölyögnek ezekben a versekben, de a társadalmi

igazságtudat, a felkelt nép szabadságküzdelme és a más népek szabadságáért való aggodás, kiállás is ott van bennük, mint ahogy annak tudatosítása is, hogy a forradalom sohasem tekinthető végérvényesen befejezettnek. Nem tekinthető, mert az „ember eszméért” és az „eszme emberért” éppúgy küzdeni kell, mint azért, hogy — a kötetet összeállító Ács Károly szép verse szerint — a „csillagatlan csillagához... igaz ügy az igazához... forradalom — forrásához” minduntalan visszataláljon.

A forradalomnak és forradalmiságnak ebben a felmutatásában, megtalálásában, ezenkívül pedig emberségünk, testvériségünk és egységünk, nemzetköziségünk megőrzésében segít ez a kötet. És abban, hogy a fiatalabb vagy az éppen most felnövő nemzedék biztosan

tudja mindenkor, hogy hol, merre keresse a megmaradásához, boldogulásához oly fontos, oly nélkülözhetetlen legtisztább gyümölcsöt.

Szociális irodalom, forradalmi, elkötelezett költészet került tehát az *El nem taposható csillagokkal* a kezünkbe, de egyúttal jó irodalom is, mivel csak itt-ott van benne esztétikailag ki nem érlelt mondanivaló, nyersség, szólamszerűség. A kötetben olvasható legtöbb vers azt hirdeti, hogy a forradalom tűz, amelynek — a költőkkel és mázsás szavú munkásokkal együtt — mi, egymást elérni, egymást megérteni akaró emberek képezzük a paraszát.

Mi, akik hiszünk a virágzásban, a jelenben és a jövőben, s akik felett éppen ezért nem siethetnek s nem nézhetnek el többé az istenek sem közömbösen.

SZÜCS IMRE

FEHÉREN IZZÓ VERSEK

ACS KAROLY: *Ének füstje, füst éneke*. Versek és versfordítások 1945—1975.

Forum, Újvidék, 1976.

A ritkán szóláló emberre szavainak megsejtett, sőt elvárt súlya rántja oda tekintetünket. Társaságban, magányunkat enyhítő beszélgetéseinkben ő az, aki visszatérít bennünket az emberség, az élet alapvető dolgaihoz, miután már elmondták magukét a hivalkodók, a bőbeszédűek, a szó tornászai, a leplezetlenül érzelmesekek és titkoltan érzélgősek, az elvadultak és hevesek, a mimelten még ámulni tudók és a szenttelenül szemtelének, avagy a rím kovácsai, de nem ácsai; a mutatványosok és mulatságosak, egyszóval a többiek.

Az ének füstje és a füst éneke sámant vagy tűzbe bámulót idéz; magányos valakit, szótlanul is beszédeset, elrévedzöt, mérlegelöt, hitetlenkedöt, keresöt, keservesen megszenvedöt, meg nem alkuvöt, egyszóval — valakit, aki nem téveszthető össze a többivel, a csak

melegedökkel vagy virrasztökkel; a tompított hangon okoskodökkel, a paraszat olykor csupán megpöccintöt szemtanökkel, jelenlévökkel.

A tűz próbája a lélek próbája ebben a költészetben; de a szöt, hogy lélek, nem szabad kimondani, mert megnevezetlenül létezik csak a versben és a költöben; megkopatták, kisajátították és értékétöl fosztották a mértéktelen használat; inkább vállalni kell a tudatoság fogalmának behelyettesítöt, de semmit nem fedöt látszatát — azt, hogy szavakkal kifejezhetöt az emberi lélek.

A szó addig van, amíg tart.

A költészet: időtállóság, marandóság.

És mi maradt? Néhány vers, látszatra szilárd anyagü: kövület. De ha kézbe veszed: porlik, oszlik, voltaképp: alakul még mindig. Láthatatlan robbanások remegtetik.

Füstöl. Óvatosan kettémetszed: évgyűrűi azonnal elmozdulnak, füstkarikákká foszlanak. Szó füstje, ének füstje. Ez volt, ez van. Egyetlen világom. Füst.

Ez az utolsó vers a kötetben. Nem fért bele a tartalommutatóba.

És legelső, rangban is legelső szeszje röffel és bunkóval mérő vajdasági műbírálatunknak. Mért nem írtak még így versről minálunk? Szenteleky óta... Talán a vers szeretete hiányzott? Vagy maga a vers? Mégis inkább a megfogalmazás képessége és képtelensége? Az inkább érzékeltető, mint a szavak magömlésével elhomályosító, egyenes beszéd?

Az ének füstjének költőjét talpig fehérben láttatja a meggondolatlanul tovább vezetett képzettársítás; az az örökösen megismétlődő csapda ez, hogy a középszerűek, a műkedvelők szeretik továbbfejlesztetni az ámulva megértett, megsejtett szóképet, amivel a rangos költészet ajándékozza meg őket... A giccs valójában nem más, mint a művészi tökéletesség továbbfejlesztésének szándéka. Ezért értetlenkedtem mindig: a giccs ádáz ellenségeiben, a hangos(kodó) gyűlöleten kívül miért nincs legalább ilyen tömény — szájalom? Résztét. Vagy épp megértés. A kíméletlenség törjeit ennek a könyvnek a megszerkesztésekor egy-egy alko-

tó esztendő visszalebegő kéziratpapírjaiba döfte a vers évgyűrűinek látszólag higgadt ismerője; a megújuló tűzpróbák után, az írásra készítő órák termékeny lélekviaszkodásai után, már-már mindegy volt, melyik énjét nyújtja felénk — törhegyen...

Az ének füstjének költőjét nem ismerjük. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy ő maga — a tudós és pontos, tehát azért tudós, mert pontos — megfogalmazások ritkán szóló mestere vállalná-e az egyénisége megjelölésének kockázatát. A társak felé kinyújtott kéz árulkodásával, hasonlíthatatlan rokonítású műfordítói munkásságával adta tudunkra gimnazistakorától: egyedül van, társat keres és szeretetet. Aztán a hiábavalóságok, a megvalósulatlanságok elemző számadásával kereste már társ helyett magát a verset, a tökéleteset, a szó füstjével elizzót, de fanyar illatával emlékeztetőt, vigasztalót, igazolót.

Jugoszláviai magyar költészetünkben ritka példája az önismeretnek ez a verskötet. Talán egyedülálló. Gál László a kételkedésben volt ilyen termékeny, amilyen hit sugárzik ebből a költői szűkszavúságból. Nem egyértelmű hit és nem közismerten az. A szó addig van, amíg tart? Igen. S meddig tart? Acs Károlyé addig, amíg mi itt leszünk.

FEHÉR FERENC

ÖNVIZSGÁLAT ÉS ÖNISMERET

NÉMETH LÁSZLÓ: *Homályból homályba.*

Magvető — Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Németh László — önéletrajzi írásainak most megjelent kétkötetes gyűjteménye tanúsítja — szinte egész életében készült arra, hogy megírja a maga memoárjait. Pontosabban nem is memoárokat: emlékiratokat, hanem „mentséget”: a pálya és a mű személyes hangú magyarázatát. Mintha kedves erdélyi emlékiróinak: Misztótfalusinak,

Bethlen Miklósnak, Kemény Jánosnak és Árva Bethlen Katának a példája lebegett volna a szeme előtt. Nem az emlékeiket idéző s gondozó idős írók gesztusával nyúlt a múlthoz, hanem a kutató minden apró részletre kiterjedő figyelmével és a vitairatok szerzőjének fennlobogó szenvedélyével, amely a múltat is azért kelti új életre, hogy

a maga igazságaihoz gyűjtson álta-
la érveket. Ő maga ezt az alcímet
írta önéletírásának első része elé:
„Tanulmány az életéről”. Való-
ban tanulmányt írt, a monográfus
igényével hajlott saját írói pályája,
művei és küzdelmei fölé. „Mint egy
láttelemből a tanulságokat keresem”
— olvassuk erről a tanulmány-
írói vállalkozásról.

Az önéletíró vállalkozás egész
életét átszötte, hiszen részben re-
gényei is átfogalmazott-áthangsze-
relt önéletrajzok, sőt a *Bűnben* és
az *Égető Eszterben* közvetlen mó-
don nyilatkozott meg az önéletírás
igénye és ihlete. A teljes pályakép
mégis töredékben maradt. A készü-
lő önéletrajz korábbi részletei: a
Magam helyett és az *Ember és sze-
rep* ma már könyvészeti ritkaság-
nak számítanak. Őket folytatta, egé-
szítette ki az író a negyvenes évek
közepén, majd az ötvenes évek vé-
gén, általában a regényírói munka
vagy a közéleti szereplés kényszerű
szüneteiben, hogy teljessé tegye az
önéletrajz folyamatát. S ehhez a
folyamathoz csatolta, mintegy do-
kumentumok gyanánt, fiatalkori
verseit, Móricz Zsigmondról szóló
emlékezéseit és későbbi naplótöre-
dékeit. A kép, amlyet kapunk, ta-
lán mozaikos, mégsem mondhat-
nók, hogy nélkülözi a teljességet
és folyamatosságát.

A kétkötetes önéletrajzi gyűjt-
mény átfogó képet rajzol írójának
életéről és munkásságáról. Ponto-
san rögzíti ennek a pályának a bel-
ső történetét is, magyarázatot adva
az írói-ideológusi érdeklődés alaku-
lására és állomásaira. Hadd emlit-
sünk egyetlen példát csupán. Köz-
tudomású, hogy Németh László mi-
lyen figyelemmel hajlott a kelet-kö-
zép-európai népek irodalma és tör-
ténélmé fölé. Bennük: a szerbek-
ben, horvátokban, csehekben, szlo-
vákokban, lengyelekben és romá-
nokban látta a magyarság termé-
szetes szövetségeseit, ahogy ő ma-
ga mondta: „tejtestvéreit”. Ennek
az érdeklődésnek a kialakulásáról
is pontosan tudósítanak az emlék-
iratok. A Tanú programján dolgoz-
va, 1932-ben kezdett el foglalkozni
a „dunai népek” kultúrájával.
„... érdeklődésem — jegyzi fel —
már kezdetben a szerb, román,
cseh, szlovák, lengyel »tejtestvérek»
felé fordult. Sátorción e furcsa ke-
rülő jóvoltából már román és cseh

nyelvtanokat is böngészek; és
augusztusi levél meg épp a dunai
tudóstársaság (...) álmánál tart”.
Gulyás Pálnak ekkor írja a követ-
kező levelet: „Valami kulturális ösz-
szeműködésre is gondolk a szom-
széd államok íróival; hamarosan
megtanulok csehül, szerbül, romá-
nul.” Majd a Tanú negyedik számá-
ban egy „Közép-Európa-kutató fo-
lyóirat” tervét veti fel. Ennek az
érdeklődésnek az eredményei vol-
tak a szomszédos népek íróiról (pl.
Krežáról) és kultúráiról képet adó
tanulmányai.

Az alakuló írói pálya ekkor: a
Tanú idején szoros kapcsolatban
állt a vajdasági magyar irodalom-
mal. Németh László, valamint Szent-
eleky Kornél és Szirmai Károly
között szövődtek erősebb kapcso-
latok. Az első önéletrajzi munka:
az *Ember és szerep* a Kalangya
1933—1935-ös számaiban kapott te-
ret, s pár év múlva, 1938-ban ugyan-
ott jelent meg a *Tanú-évek* című
visszatekintés, amely az „egyszemé-
lyes” folyóirat történetét beszélte
el. Az önéletrajzok írója később is
hálásan emlegette azt a szívélyes
barátságot, amellyel a jugoszláviai
magyar folyóirat neki és munkái-
nak otthont adott.

Maga Németh László önéletírá-
sának még 1968-ban kezteztett be-
vezetőjében arról beszél, hogy „a
könyv, amely így keletkezik, közép-
helyet foglal el a folyamatos éle-
trajzok s azok közt a szemelvény-
gyűjtemények közt, amelyekben a
szerkesztő egy író önmagára vonat-
kozó idézeteiből igyekszik összeál-
lítni élettörténetét”. Ez persze,
szerencsére, nincs így: minthogy az
író maga „szerkesztette meg” rend-
kívül bőséges anyag alapján éle-
trajzát, az élettörténet kompozíció-
ja nem adta át helyét a népszerű
„ha naplót írt volna” műfajú konst-
rukcióknak. Németh László kétkö-
tetes önéletírásából, ahogy a mű-
faj klasszikusaiból, valóban a szer-
ző emberi-írói sorsát ismerjük meg.
És természetesen a kor hazai mű-
velődési, valamint irodalmi életé-
nek a történetét, minthogy az ön-
életírás szerzője ennek a történet-
nek egyik alakítója és központi sze-
replője volt, s így nemcsak önma-
ga, a kor tanúja is.

A vallomás azonban így sem hi-
ányzik e két kötetből: az önéletrajz-

zi anyag, a kortörténet, a korról és szereplőivel folytatott szenvedélyes viták mellett képet kapunk Németh László eszmei és érzelmi, mondhatnám úgy is: lelki fejlődéséről. Arról a belső „üzemről”, amelynek hajtó motorja a szüntelen tervezgetés volt; az eszmékkal, irányokkal és mozgalmakkal számot vető érdeklődés, az ismeretek szomja, a fáradhatatlan kérdés. Németh László ebben a tekintetben kettős szerepet vállalt: a teoretikusát, akitől az utópiák sem idegenek, hiszen velük is valóságos kérdésekre próbál választ adni, és az organizátorét, akinek éltető közege az állandó szellemi küzdelem, a polémikus csatározás. Ő maga is e kettős szerepben látja írói sorsának egy lehetséges kulcsát, magyarázatát: „egy ember voltam és két ellentmondó szerepet próbáltam betölteni. Egyik az elkiáltóé: aki behúzódik magányába, kotlik, néz, vizsgál, s szakadjon ég, föld, elkiáltja, amit igaznak hisz. A másik: a mozgalmi emberé, aki száz kart szeretne, hogy száz más karba ölttesse, s egy egész makacs, tehetetlen táborot vonszolhasson, amerre szíve a jobbat érzi. Hogy e két egymást kizáró szerep közt én nem tudtam választani, annak talán al-

kati oka is van: az artemiszi vadócság főszólama alatt mindig ott lelkendezett egy másik: vágy az együtt játszásra, bajtársi, a közös önfeláldozó rohamok »Budavár bevétele« után; az igazi azonban mégiscsak az volt, hogy e két szerep egyikére sem volt ember nemzedékemben, s hiába nyestem én bele egyik vagy másik szerepbe magam, a szükség, a veszedelmes hiány úrra és újra fölébresztette, akit el akartam ejteni. Vagy az igazságvillámcsapásai nélkül volt kibírhatatlan az égalj, vagy az igazság látszott kevésnek hordozók nélkül.”

A betöltött írói sors — az „ember és szerep” — vallomások magyarázata szüntelen jelen van az önéletrészben, erős szálakkal szövi át a biográfikus anyagot. A kétségtelenül izgalmas irodalmi polémiák, ideológiai küzdelmek leírása mellett talán ez a vallomásos önvizsgálatra és önismeretre törekvő írói vállalkozás jelenti a *Homályból homályba* legérdekesebb övezetét. Hiszen Németh László nyughatatlan, terveket forraló, mindig dolgozó agyveleje és szíve századunk magyar szellemi életének egyik páratlan tüneménye volt, s ebbe a tüneménybe pillantani maga is izgalmas olvasói élményt jelent.

POMOGATS BÉLA

A SZOLGÁLAT MŰFAJA

POMOGATS BÉLA: *Radnóti Miklós*. Gondolat, Budapest, 1977.

A cím többet ígér, mint amennyit ez az írás megvalósíthat, de az alkalom kényszerít, hogy erről is beszéljünk végre: a tudomány és a népszerűsítés viszonyáról. Tudományról szólva természetesen csak az irodalomtudományra gondolok, a példám is irodalomtörténeti munka: Pomogáts Béla könyve Radnóti Miklósról. Jobb példát kívánni sem lehet. Radnóti a század egyik legnépszerűbb magyar költője, nagy verseinek megrendítő szépségét az oktatás és a publicisztika sem tud-

ta elkoptatni, egyéniségének varázsa és a tragikus vég, melyet a faszizmus reá mért, olyan tényezők, melyek révén az utód a versek szépségét nem képes elválasztani az élet szörnyűségeitől. A versek követelő nyomatékkal figyelmeztetnek a sorsra, a sors ismeretében pedig még tündöklőbb fényt kap a mű. Róla írni a vele történt események ismerete nélkül is lehet, népszerűsítő munkát azonban aligha. De túl az életrajz és a történelem eseményein, Radnóti műve stílustörténeti pél-

daként is rendkívül tanulságos. Tendenciák találkoznak benne, ezek összeforrása hibátlan versekben megy végbe, s így az olvasó az irányzatokról való ismeretét azok legfőbb értelme: a megvalósult szépség tanulmányozásából szerezheti. S végül, aki e könyvet írta, Pomogáts Béla, éppen olyan szakember, amilyen a népszerűsítő könyvek írásához szükséges.

Mert senki se higgye, hogy az ismeretterjesztés könnyű munka. Bukttatói közül épp a „könnyűség” a legártalmasabb. Elolvasni néhány alapvető tanulmányt, s azokból — könnyed, olvasmányos előadásban — csinálni egy újat. Szerencsére nálunk ez a népszerűsítés nem népszerű. Bennünket inkább az újat vagy másmondás ingere, buzgalma tart távol az ismeretterjesztéstől. Magam is rossz lelkiismerettel gondolok erre: egy Csáth-levél-, novellavariáns föl kutatását, publikálását mindig méltóbb föladatnak éreztem, mint az ismeretterjesztés bármely műveletét. Akikben meg az interpretáló szándék erős, azok akkor vannak elemükben, ha meghalladhatják, cáfolhatják azt, ami előttük történt. Nagyobb baj, hogy irodalomtudományunk — a tankönyveket kivéve — már nem is igen számol nagyobb közönséggel. Magunknak írunk, értvén ezen a szakma vajdasági és határon túli művelőit. Jól emlékszem, milyen ingerült kioktatásban részesültem, mikor szóvá tettem, hogy az ifjabbak előadasmódja követhetetlenül tudálékos. Senkit sem aggaszt, hogy esszénk kisugárzásának ereje is e tudálékoság elharapódzásával párhuzamosan csappant meg. Igaz, vannak ennek más okai is: például az értérend kedvező alakulása, az értékek ma ritkán szorulnak rá, hogy a kritika kiálljon értük, alázatos interpretálásuk pedig nem támaszt nagy visszhangot.

S ezzel a jó népszerűsítés alapfeltételéhez értünk. Igen, ehhez a munkához alázat kell. Pomogáts könyvében az a legszembeötlőbb erény, hogy amikor kulcspontokra ér, amikor learathatná a lelkiismeretes építkezés — ismeretösszehordás, pályarajz, jellemzés — természet, akkor háttérbe húzódik, s elődjei közül azt engedí szóhoz, aki az esedékes gondolatot a legszebben, legkifejezöbben fogalmazta meg. Mi-

kor például a Radnóti-versek természetfestő mozzanatainak átalakulásáról, majd ahol a haláltudat jelentőségéről, természetéről beszél, Bálint Györgyöt idézi; mikor az idillre való hajlam és a halálfélelem találkozásáról, akkor Sötér Istvánt; mikor a harmadik nemzedék jellegzetességeiről, akkor Kassákot, Halász Gábort, de Vas Istvánt is, hogy a sajátos jelleg tényeit és értelmezését a kor közegében, dialektikus mivoltában láttathassa.

Az idézetekre tehát nemcsak azért van szüksége, hogy egy-egy gondolatot, amelyet saját szavaival is előadhatna, alátámasszon vagy kiemeljen, hanem hogy a mű születésének, a stílussajátság és a magatartás hatásának, ellenerőinek és befogadásának drámájából is megsejthessen valamit az olvasó. Kassák, Halász Gábor, Sötér István és mások nemcsak személyes akcentusukkal jelentenek szint, érdekeséget a fegyverezett és puritán előadásban, hanem azzal is, hogy erőteret, közeget, észjárást, ízlést is reprezentálnak. Ehhez persze tudni kell idézni.

Hogy ez mit jelent — jól idézni —, arról hosszabban kellene értekezni. Itt erről csak annyit mondanék, hogy a pályát és a művet, amelyről szó van, nemcsak ismerni kell, de látni kell, s jól látni a súlypontokat, a fejlődés fordulóit, azok természetét, föl kell ismerni azokat a tendenciákat, amelyek az opus alakulása szempontjából lényegesek, tehát minden időszakban kitapintható és mérhető bennük a gazdagodás és mélyülés. Természetes, hogy az ilyen belső tendenciák csak a tehetség természetét alkotó hajlamokkal együtt ragadhatók meg. Radnóti esetében Pomogáts az otthon utáni vágy, az otthonosságra való képesség, a vele rokon hajlamok: a meghitt béke óhaja, az áhítat és jóság érzéseiben ismeri föl ezeket az állandósuló ihleteket. Ezek a hajlamok és ihletek a pálya során más-más helyzetekbe kerülnek, „párbeszéd” alakul ki köztük és a világ között, kegyetlen szembesülések sorozata, s aki ezeket kíséri, az életmű minden fontos eseményével találkozik, s a hajlamok változását, érését is mérheti.

Pomogáts nem magyarázza a maga módszertanát, de vizsgálódása nagyon tudatosan ennek a párbe-

szédnek a medrében halad, s ennek köszönheti, hogy az új fejlemények, egy-egy új mű tárgyalásakor nem kell mindent előlről kezdenie; hogy egyazon folyamaton medrében haladva jut el állomástól állomásig, s amikor elér a pálya legmagasabb pontjaira, e pontokat jelző versekben a fölfelé vivő út egész történelme is érzékelhető. A megrendítő vég embertelenségében a másra termett, másra méltó élet megcsúfoltatása is. Az a többlet, amely Radnóti mártíromságát kiemeli a sok-sok mártírium közül, s a képtelenség máig égető jegyeivel hozza remegésbe olvasóit.

Pomogáts nem engedi direkt hatásokban megnyilvánulni ezt a megrendültséget: a tények arányos és alázatos beszéltetésével rendíti meg. S így nem gond számára, hogy a szükséges információk közlését és a művek rá tett hatását fejezze-e ki. A népszerűsítés egy másik nagy buktatóját, a lírizálást kerülheti el ezzel.

A népszerűsítés, ha nagyon alázatos, azzal a veszéllyel jár, hogy a pálya alternatíváit mellőzve mindent, ami küzdelem eredménye, természetes és magától értetődő fejleményként ismertet. Ha a polemiкус természetű szerzők a műről magukra vonják a figyelmet, az alázatosak a konfliktusok sterilizálására, az értékelő mozzanatok megszelídítésére hajlamosak. Kísért ez a veszély Pomogátsnál is. Kivált Radnóti és a korbabeli dogmatizmus viszonyáról szólva. Nem, Pomogáts nem hallgatja el a tényeket, beszél az értetlenségekről, de Radnóti szocialistaságáról szólva határozottabban is érzékeltethette volna e szocializmus sajátos jellegét, eltéréseit a munkásmozgalomban akkor érvényes normáktól. Az értékelő mozzanatokban pedig akkor sem lehetne határozott, ha nagyon törekedne erre, mert a költészetről való elképzeléseiben — rá jellemző prakticitással — ezúttal figyelmen kívül hagyja azt a fajta lírát, melyben a metafizikai, történelmi érzékenység mélyebbre hatol, rejtettebb lelki tájak örvényeiről tudósít. Pomogáts természetesen tud arról, hogy Radnóti költészete az utolsó periódusban milyen óriásit emelkedik, de nem törődik azzal, hogy ez bizonyos értelemben meglepetés. Ady vagy József Attila arányú költőt a

pálya előző szakaszai nem ígértek, s a költészet egészének megítélésében a kiteljesedés felé haladva talán látható is, hogy miért nem. Hogy mi hiányzik egyik vagy másik versből, miért nem érezzük bennük a nagy költészet szárnyacsapását.

Különbön Pomogáts nem kerüli ki a nehéz kérdéseket. Ha nem is polarizálja egy-egy fejlődésszakasz fordulópontjának alternatíváit, a tendenciákat igen meggyőzően jellemzi. Történetisége és a költői jellem ismerete megóvja attól, hogy a választásokat, a továbbhaladás irányát elvontan és voluntarista eltökéltséggel magyarázza, minősítse. Ő az adott valóság és a művészi jelleg törvényeire figyel.

Szembeötlő nyeresége ennek a világos és tiszta eljárás, amellyel Radnóti haláltudatát és az avantgardehoz való viszonyát jellemzi, értékei. Hogy elődjeit meghaladja, ez a becsvágy itt kísérelte volna meg legerősebben, de belátta, elődjei helyesen láttak, amikor a költő haláltudatát nem egy névtelen szorongás kifejezéseként, hanem az adott történelmi helyzet fejleményeként értelmezték. Lemondott hát az élmény abszolutizálásának, lételméleti vonatkozásainak ideeröltetéséről, s magyarázata konkrét és hiteles lett. Így kerülhetett összhangba Bálint György és Sötér István idevágó magyarázata, noha az előbbi a haláltudatról, az utóbbi az idill és a tragikum viszonyáról szól. Fölületebb műértő is idézhetné tekintélyes elődjeit, de nem hatna egy hosszú gondolat sor summázatának az idézet. Pomogáts azonban nem az idézetek nyomvonalán, hanem a pálya, a beérés folyamatára figyelve halad, s így könnyen kerülnek összhangba nála a lényegre irányuló megfigyelések.

A sokféle szempont és ismeret egymást támogató egybehangzása az avantgarde-dal való kapcsolat magyarázatában még meggyőzőbb. Természetesen ő is, mint mindenki, aki józanul számol a tényekkel, úgy látja, hogy az, amit Radnóti az expresszionizmustól, a szürrealizmustól tanult, betagozódik egyfajta lírai realizmusba, egyfajta klasszicizálódásban valósítja meg jobb lehetőségeit. Akár Illyés, József Attila, Déry, Szabó Lőrinc és még sokan mások. Nálunk újabban „hivatalos”-nak is szokás nevezni ezt az igazságot, noha

fölismerői — Komlós Aladár, Illyés Gyula, József Attila, Vas István stb. — a nem hivatalos igazságok vállalásában nehezebb időkben vizsgáztak bátorságból és szuverenitásból. De a tény az tény: ez az igazság ma már olyan, mint a kétszerkettő, lehet tehát hivatalos is.

Pomogáts azonban nem éri be azzal, hogy kinyilvánítja: így történt. Idézi ugyan Kassákot, aki a Nyugat 1932-es vitájában az akkori avantgarde-ról maga is azt írta, hogy „az izmusok megbuktak, és nem tudtak továbbfejlődni...” „...átváltoztak eszközökké, illetve a nagy egész részletévé”. Magyaroztatában azonban ez az idézet csak kiindulás, hogy a klasszicizálódás tényeinek egész sorát ráépíthesse. Mindenekelőtt Radnóti elméleti érvényű gondolatait a konstruktív fegyellemmel alkotott, rugalmas, de mértékes formáról, az európai verselőkultúra vívmányait átörökítő, új-játeremtő formáról. Hogy Radnóti szükségképpen jutott ehhez a formához, az előzmények és a következők felől egyaránt igazolható. A mesterségbeli tudás, a forma-érzék, a mű gondos megmunkálásának igényét, képességét Radnóti alapvető követelményként, törvényként tisztelte. A hagyományhoz bensőséges és erős szálakkal fűződött, s az otthon utáni vágya, gyöngédsége miatt is vonzódott a finom és árnyalatos formákhoz, a meghitt zengésekhez. S végül a politikai-emberi barbárság elleni küzdelem is az antikvitás és az európai szellem rendezett, arányos, nemes formáihoz vitte közelebb. Az artisztikum törékeny szépségeiben otthonosan tüntethetett a védtelen szellem.

Pomogáts tehát sokfelől igazolja az avantgarde klasszicizálásának nagy tendenciáját, s meggyőzően, mert nem egy vita eldöntése a számdéka, hanem fölfejteti a fejlemények okait, motívumait. Azt már mi tesszük hozzá ehhez a munkához, hogy számunkra talán ez a klasszicizálódási folyamat, ennek interpretálása lehetne a legtanulságosabb. A barbárság, amelyet Radnóti átélt, s amelynek áldozata lett, idillinek igazán nem mondható, költőként mégis rendezett, numeróztatással tüntető, ékes formában tudott róla beszélni. S tiltakozása is így volt hiteles. El kellene gondolkodnunk,

hogy azok az elméletek, amelyek ma minden zagyvaságot, harsogást és dadogást az ember mostoha helyzetével magyaráznak, komolyan vehetők-e. El kellene gondolkodnunk, hogy a költői erkölcs szakértői számolnake azzal, amit a forma fegyelmé, a munka felelőssége jelent. Radnóti elég tiszteletre méltó példa, hogy ürügyen erről beszélhessünk.

A méltatott könyvnek talán az a legfőbb érdeme, hogy a pálya kifejlése felé közeledve, a műfaji fejlemények magyarázataiban is természetesen mozdulattal nyúlhat vissza, utalhat arra, amit előbb elmondott. Az életrajzi tényekre is. Igen, egy műfaj, például az ekloga kapcsán arra a kapcsolatra, amely Radnóti a néphez fűzte. Erdemes megnézni, Radnóti esetében, vagyis Pomogátsnál mennyire szakszerű és szerves ez a kapcsolat: politikum és műfaj összetartozása, megfelelése. S épp ilyen szervesen nyílik a békeóhajának ihletéből kilátás a rendezett, meghitt formára, a remekmű pedig a lélek méltóságának, önvédelmének eszközeként interpretálva visszautal az életrajzra. Természetesen azon a magasabb szinten, ahol a virtuális győzelem, a szellemi hatalom az élet vára lehet. Röviden szólva: élet és mű együttlátása a szerzót még a műfaji fejlemények magyarázatában is sokkal jobban eligazítja, mintha a mű „immanens” létének hamis ígézetében számolgatná a magánhangzók és mássalhangzók viszonyát.

Ezzel a műelemzések kérdéséhez érkezünk. Ha a műelemzések, magyarázatok lehetséges változatoságát Komlós Aladár nyomán (*A líra műhelyében*. Magvető, Budapest, 1961. 131—132.) két alaptípusra redukáljuk, a tüzetes nyelvi elemzésre és a mű egészét átvilágító tömör értelmezésre, akkor Pomogáts verselemzései az utóbbira lehetnének példák. Ez természetes is, hiszen népszerűsítő munkáról van szó, s az nem bír el nyelvstatistikákat, grafikonokat. Abban, amit nyújt, ha nem is lép meg izgalmas fölismerésekkel, mindig meggyőző, s mindig olyan okos is, hogy sohasem érezzük vulgárisnak. Huzamosabban csak a kiemelkedő verseknél időzik, a többi jellemzését átfogóbb módon, a pályaszakasz művészi jegyeinek összegezésében adja. Amiről nem beszél részletesebben, annak helyét

is megtalálja az olvasó, ha figyelmesen keresi.

Ahhoz képest, hogy ismeretterjesztő munkával állunk szemben, talán túlságosan is hézagtalan. Külön tárgyalja a kritikust, a műfordítót, ismerteti a lapokat, amelyekben Radnóti publikált, kapcsolatait politikával, irányzatokkal, írókkal, költőkkel, szerelmi életének fontosabb eseményeit. Az a fejezet például, amely *Istenhegyi kert* címmel a haláltudat és az életöröm összeszövődését taglalja, mintaszerűen és szinte észrevétlenül tud átváltani az életrajz adalékaiból a művészi hajlamokhoz, illetve a költeményekhez. A mindent legalább jelezni igyekvő alaposág azonban gyakran kényszerül szimpla adalékközlésre vagy alapismeretek ismétlésére. Megmagyarázza például az enjambement-t, noha föltételezi, hogy az impresszionizmust vagy a szürrealizmust nem

kell megmagyarázni. Lehet, hogy az ő érzéke súgja pontosan, mit kell és mit nem kell, de az való igaz, hogy túl sok teret kell alapismeretek közlésére fordítania.

Munkájának mintaszerű voltát azonban ez nem kisebbíti: velejár a módszerrel, amelyet követ. Elképzelhető olyan könyv is Radnótiról, amelyik egy-egy fontosabb életfordulatra, versre összpontosítva fogja át a jelenséget, közvetlenebbül tükrözi a műélményt, a jelenségről támadt gondolatokat. Huzamosabban időzik egy-egy érdekesebb életmózanatnál, egy-egy jellegzetesebb művészi megoldásnál. Az alapismereteket pedig jegyzetben, szótárban közli. De ez már másfajta munka lenne. Pomogáts a maga módszeréhez következetes, s könyve a maga föladatát kitűnően oldja meg. Alkalmos rá, hogy kedvet adjon az ilyenfajta munkához, a szöveget műfajához.

DÉR ZOLTÁN

TALÁLKOZÁS AZ ESZME-BARIKÁDOKON

Madžarska lirika 20. stoletja.

Državna založba Slovenije, Ljubljana — Pomurska založba, Murska Sobota, 1977.

ENDRE ADY: Kri in zlato.

Pomurska založba, Murska Sobota, 1977.

A Duna völgyében egyre eredményesebben bontakozik ki az érdeklődés az itt élő népek élete, irodalma felé. Ha néhány évtizeddel visszalapozunk e népek irodalmának történetében, összehasonlíthatatlan a régi kép azzal, ami a mában él. A tizes, a húszas években alig találkozhattunk egy-két regénnyel, pár verssel, amelyek fordításban hírt adtak a szomszédos népek irodalmáról. Abban az időben, ha a szlovén irodalmat akarta megismerni a magyar olvasó, Francé Prešeren pár verse és Ivan Cankar *Jernej, a szolgalegény* című regénye adott röpke betekintést egy gazdag irodalom ismeretlen berkeibe, a magyar irodalom felől pedig Petőfi költeményei, Arany *Toldija*, Ady új verseinek néhány gyöngyszeme közvetítette a magyar irodalmi alkotások

hírét — így, izelítőként — a szlovén olvasó felé.

A felszabadulás után minden dimenziójában megváltozott: gazdagodott ez a kép. A testvériség-egység és a baráti együttműködés szellemével kialakult légkör megtermékenyítette az élet minden területén tevékenykedő alkotókat: az írókat, a műfordítókat is. Minden műhely benépesedett. Az egymás nyelvét ismerők között az eredeti mű volt az elsődleges indító erő ahhoz, hogy a szélesebb olvasórétegek is megismerkedjenek korunk kiemelkedő értékeivel. A szerbhorvát és szlovén nyelvről csak maga Csuka Zoltán több mint száz művet ültetett át magyar nyelvre, és hasonlóképpen eredményes munkát végeztek a belgrádi, a zágrábi, a ljubljana, a szarajevói és a szkopjei műfordítók

is a magyar írók, költők, esztéták, filozófusok munkáinak átültetésében.

Ezúttal — mint újabb ilyen megnyilatkozásról — két szlovén nyelvű kötetéről adhatunk számot.

A Szlovén Állami Könyvkiadó — Državna založba Slovenije — az elmúlt év második felében kiadta a *Madžarska lirika 20. stoletja* című antológiát Jože Hradil és Kajetan Kovič szerkesztésében. Az ízléses kiállítású vaskos kötet századunk magyar költészetét mutatja be a dunavölgyi népek irodalmában kitűnően jártas szerkesztők válogatásában. Már a kötetbe felvett költők névsora is ékesen bizonyítja, hogy az antológia kezdeményezői, amikor ehhez a nagy munkához hozzáláttak, valóban átfogó kép megkomponálására törekedtek. Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Kassák, Karinthy Frigyes, Füst, Szabó Lőrinc, Illyés, József Attila, Zelk, Radnóti, Vas, Weöres, Jékely, Benjámín, Csanádi, Pilinszky, Nemes Nagy Agnes, Váci, Nagy László, Simon István, Lator, Juhász Ferenc, Garai Gábor, Csoóri, Székely Magda, Tandori verseinek válogatása — már a költők felsorakoztatásával is — azt érzékelteti a költészet iránt érdeklődő olvasóval, hogy ebben a könyvben több mint fél évszázadot megjelenítő tablót kap a magyar lírikusokról. Ady Endre *A fehér csönd* című verse nyitja a kötetet, s nem véletlen, hogy az *Új versek* új korszakot nyitó poétája tizenhét verssel szerepel ebben az antológiában. Az ilyen nyitány után a Nyugat nagy költői következnek, mint e fejlődésvonal folytatói. Ilylyés Gyula nemzedékén át a magyar költészet második világháború utáni kimagasló lírikusai: Pi-

linszky Jánosig, Nemes Nagy Agnesig, Váci Mihályig és Nagy Lászlón, Juhász Ferencen, Garai Gáboron, Csoóri Sándoron át Székely Magdáig, Tandori Dezsőig. A műfordítók: Kajetan Kovič és Jože Šmit minden elismerést kiérdemlő műgonddal ültették át a több mint száz magyar verset szlovén nyelvre, s a kötet zárófejezeteként Jože Hradil utószava az antológia szerkesztőinek nemes szándékával hangsúlyozza a *Magyar jakobinus dalával* azt, hogy ím ismét elkövetkezett egy nagy találkozó az „eszme-barikádokon”.

Ady Endre születésének századik évfordulójára a Muravölgyi Könyvkiadó — Pomurska založba — mintegy zászlóhajtásként két nyelvű verseskötettel adózott a nagy költő emlékének. A *Kri in zlato* című verseskötet Jože Hradil és Kajetan Kovič gondozásában jelent meg a legkomolyabb elismerést érdemlő nyomdatechnikai kivitelezésben. Jóllehet ez a kötet — leleményes telitalálattal — a *Vér és arany* címet viseli, de az itt közölt 116 vers olyan alapos és igényes válogatás, amely a költő fejlődésének forradalmas útját *Az utolsó hajó*ig átöleli. A fordítást Jože Hradil végezte, a műfordításban Kajetan Kovič munkáját kell a legszebb elismerés hangján kiemelnünk, mint egy remek példáját annak, hogy kell a szomszédnépek irodalmát megismertetni a hazai olvasóközönséggel. A szlovén verskedvelők ezzel a kiadvánnyal egy remekművet kapnak kézhez, s esztétikailag még fokozza ezt az a valóban tetszetős külső, amelyet Franc Mesarič védőborító-tervező készített olyan műérzékkel, amely az igazi bibliofilek kifinomult ízlését is kielégíti.

VÖLGYI ENDRE

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZI FELFEDEZÉSE

TÁLASI ISTVÁN: *Kiskunság*.

Gondolat, Budapest, 1977.

A Gondolat Kiadó magyar néprajzi könyvsorozatát ma már Kanadától Ausztráliáig mindenütt ismerik és

keresik. Sikerének az a titka, hogy a fontosabb magyar népcsoportokról gazdag és színes körképet ka-

punk. E néprajzi „felfedezés” csaknem két évtizede folyik már, eddig az Őrségtől a Nyírségig összesen kilenc tájat ismerhettünk meg és most tízedikként a Duna—Tisza közí Kiskunságot, Petőfi szeretett szülőföldjét. Tálasi István e három évtizedes munkái alapuló összefoglalásával a magyar népterület nagyobb része kezd kirajzolódni, a további köteteket gyorsabb egymásutánban és nem kétévenként kellene megjelentetni, mint eddig. Folytatásul mindjárt a Nagykunság és Jászság kívánkozik, hogy a régi Hármaskerület néprajzi képe is teljes legyen. Kívánatos lenne Jugoszláviában Bácska, Bánát és más tájak néprajzi összefoglalása.

A kiskunok nem viseletük, nem is színes népművészetük vagy sajátos építkezésük révén különböznek a többi magyar népcsoporttól, hanem elsősorban a származásuk és régi kiváltságaik révén. A nagykunokkal és a jászokkal együtt ők is IV. Béla idejében költöztek Magyarországra, tehát a honfoglaló magyarok után csaknem négy évszázados késéssel érkeztek, és katonáskodásuk fejében bizonyos adómentességet és önkormányzatot kaptak. Viszonylag szabadabb életük gyorsabb fejlődést biztosított, így pl. a kiskunok viselete a XVIII. század végén volt a legdíszesebb, míg más magyar népcsoportoké csak a XIX.-ben. Am ez a fejlődés korántsem volt kezdettől ilyen gyors és főként nem zavartalan! Feljegyzik pl. hogy egyes kunok még 1347-ben is mezésátrakban laktak, amikor a szomszédos magyarok házai már több osztatú, fűtött és ablakkal ellátott épületek voltak. A kiskunok is éppúgy megszenvédtek a török pusztításokat, mint a délszlávok, magyarok, nekik is alig maradt lakott helységük, mindenesetre ezek közé tartozott Pest megyében pl. Kiskunlacháza, amely nemrég ünnepelte 700 éves fennállását. Erre az alkalomra messze földről összesereglettek a kunok és a jászok, még Kiskundorozsmáról és Kiskunmajsáról is érkeztek vendégek. Mi lehet a „titka” ennek a nagyfokú összetartozásnak?

A kunok valamikor török nyelvűek voltak, a jászok pedig alán (összét) nyelven beszéltek, de lega-

lább félezer éve már csak magyarul tudnak, sőt a kiskunok ö-ző, a nagykunok i-ző, a jászok pedig a-zó nyelvjárásban beszélnek; a múlt században még ismertek egyes kun nyelvű szövegtörödékeket: így pl. asztali áldást, a miatyánk elrontott szövegét és hasonlókát. Egy-két kun eredetű szót is megőriztek; ilyen pl. a pánya jelentésű árkaný s a közismert komondor. Ennél jóval több helynév őrzi ma is emléküket, mint pl. Bugac és Alpár és még sok más.

Azért volt fontos a közös származás ápolása, mert az említett kiváltságokat csak a közéjük valók kaphatták meg vagy pedig azok, akiket ők befogadtak. Sőt, amikor a XVIII. században eladták őket a Német Lovagrendnek, csakis a törzsökös kunoknak és jászoknak, az ún. redemptusoknak sikerült a jobbagyságtól magukat pénzzel megváltani. (Ez volt a híres redempció.) 1848 után ezek a kiváltságok is megszűntek, így végleg felszámolták a kun és jász kerületeket és beolvastották őket a megyékbe, ezzel mintegy 600 éves önkormányzatnak vetettek véget. Egy részük a mai Vajdaságba települt. Köztudott pl., hogy a pacsáriak zöme 1786-ban érkezett Kisújszállásról.

A katonaaállítás kötelezettsége egész életmódjukra és gondolkodásukra rányomta a bélyegét: előszeretettel tenyésztették pl. a jó lovakat, sokáig megőrizték a kun verbunk nevű toborzót. Kevesen tudják viszont, hogy a kunok voltak Rákóczi leghívebb kurucái és hogy 1848 hírére nemcsak a Petőfi által is megénekelte Lenkei, hanem Szőnyi Virágh Gedeon jász—kun huszárszázada is hazatért idegenből, és végigharcolta a szabadságharcot.

A múlt század egyébként minden tekintetben nagy változást hozott: a Duna—Tisza közí sívó homokot, amelybe még bukfencet sem lehetett vetni, sőt még a madár is sírva szállt el fölötte — ahogy mondták —, verejtékes munkával megkötötték. Leonardo találmányáról mit sem tudva, ez a Duna—Tisza közí nép újra feltalálta a homokbuckák elegyengetésére szolgáló ún. höghűzót, továbbá egy sündisznóhoz hasonló szalmahengert, melynek segítségével a szétteregtetett szalmát valósággal belevarrták a homokba

és így a szél nem tudta elhordani: lehetett vetni és aratni; de sorra telepítették a gyümölcsöt, a kecskeméti barack mellett világhírré tett szert a halasi „csoda-cseresznye”. A magyar Szaharát az ember legyőzte, ennek eposzát Erdei Ferenc is megírta *Futóhomok* c. könyvében.

Elszaporodtak a tanyák, eltűntek a szélmalomok, nem hányják már a cigánykereket, mint Petőfi idejében még 62 félegyházi szélmalom. A régi tájat ma már csak a Bugaci Nemzeti Park őrzi és a Petőfi által megénekelt száz kővér gulya helyett is csak egy-két védett ménes, gulya és nyáj legelész.

A kiskun történelemnek e menetéről és a népelet változásairól érzékletes képet rajzol Tálasi István, aki a történelmi fejezetet szinte egy tömbben, a néprajziakat pedig a szokásos módon: gyűjtögetés, állattartás, táplálkozás stb. fejezeteire tagolja. Szerzőnket inkább érdekelté maga a társadalom és a természet, mint a folklór, de azért a néphittről és a vallásról is színes és újszerű képet ad, saját adatait pedig izes népi elbeszélésekkel vegyíti, és nem fárasztja az olvasót szakzerű jegyzetek tömegével sem.

Megtudjuk pl., hogy még e korán protestáns hitre tért kiskunok körében is milyen sokáig fennmaradt a boszorkányhit: a megvádolt személyeket pl. mérlegre tették, aki a szokottnál gyanúsán könnyebb volt, perbe fogták; máskor vízre vetették, és ha lebegve maradt a víz színén, vád alá helyezték. Mindez bizony még a középkort idézi. Még a XVIII. században is égettek itt el boszorkányt, borsószalmába burkolva, az ún. Akasztófádombon. (Máskor a „rossz” gyermekeket térdeltették borsószalmára.) A tanúk legképtelenebb állításait is elhitték: az egyikük pl. azt vallotta, hogy a boszorkányok éjszaka lovagoltak rajta, sőt befogták malmot húzni, ahol legyeket öröltek! A másik látta (?), hogy egy boszorkány száradó kölesét annyi ördög őrizte, ahány köleszem volt kiterítve. Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy még a XVIII. században is előfordult, hogy kitepték a csúnyán káromko-

dók nyelvét, sőt egynek a fejét vették azért, hogy — úgymond — „ezen égbekiáltó káromkodásnak elhallgattatásával országunkat (az ég) bosszúálló csapásával meg ne büntesse”.

De eleink „szabályozták” a divatot is: a szolgálknak és a béreseknek megtiltották a cifraszűr viselését, korlátozták a dohányzást stb. Persze, hiába. Mindenesetre keményebb és nyersebb s egyben természetközelebbi életet is éltek: pl. a farkasok üvöltését utánozva csalogatták elő a nádasokból és terítették le őket (ez volt a „farkas kiordítása”); egyesek a nyári melegben az ingderékba kígyót (vízi siklót) és békát tettek hűtözésül, sőt titokban a kocsmáros is így hűtötte langyos borát. (Talán innen ered a kebelbe bújó sárga hasú kígyó balladája is?) A szélében ismert joghurt helyett pedig a kevésbé savanyú és forralt tejből erjesztett tarhót ették, nyáron egy boza nevű italt fogyasztottak; ezt már csak a Balkánon, Bácskában ismerik.

Mindezt és még sok érdekesezt, tanulságosat megtanulhatunk Tálasi István kitűnő könyvéből. A szerző fő erénye a hitelesség és a pontosság, nem enged semmiféle romantikának és lazaságnak. A szakszerű szöveghez Filep Antal válogatta a szép képeket; de igazán gondja lehetett volna arra, hogy a kunoknak és a jászoknak ne csak a múltbeli, hanem a jelenlegi elhelyezkedését is térképre vigye. Több részre tagolt, terjedelmes, de még így is csak válogatott bibliográfia segíti a további kutatásokat. Nem kétséges azonban, hogy a Kiskunságra vonatkozó könyvtárnyi irodalomból Tálasi István akadémikus munkája a legjobb. Mindenki asztalán ott a helye, a kiskunokéra pedig biztosan oda is kerül, mert a hatezer példánynak nagyobb részét ott fogják árusítani. Mivel a jugoszláv határtól északra fekvő Kiskunhalas már kiskun terület, ahova a török alatt drávaszögi magyarok is behúzódtak, többszörös a kapcsolat a jugoszláviai magyarság és a kiskunok között. Ezért is érdemes megismerni ezt a legújabb néprajzi kismonográfát.

KATONA IMRE

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 14. KÖTETE

GARAY BÉLA

Festett világ

(Színészek és szerepek)

Garay Béla könyve Szabadka, illetve már tovább lépve, Vajdaság színházi életét dolgozza fel a XIX. század közeptől kezdve századunk elejéig. A szerző erénye az, hogy az egykorú sajtóban, folyóiratokban és a lexikonokban közölt szövegek tanulmányozásával igen alapos munkát végzett, s már-már a feledésből olyan alakokat hozott fel, akiknek életútja, művészi munkája összetevő része színművészetünk történetének. Így, egy kötetbe gyűjtve a teljességet jobban megközelítő a kép, amelyet az elmúlt évszázad színházkultúrájáról alkothatunk. Egyrészt az innen elindult kiváló tehetségek bizonyítják a több mint százéves szabadkai színház művészi eseményekben gazdag múltját, másrészt azok a pontos adatok — színházak, kezdeményezések, szerzők, művek, szerepek —, amelyeket e kötet írója majdnem minden egyes portréjának megrajzolásakor feltüntet.

Garay Béla eddigi munkáit lapozgatva, a *Festett világ* című kötetének egy igen értékes új színháztörténeti szempontja is van. Ebben a munkájában — már szélesebb látószöggel — feltárja a tartományunkban egymás mellett élő népek színházi életét is. Rendkívül értékesek és hasznosak ezek a fejezetek nemcsak az olvasó, hanem az elkövetkező évek kutatói számára is. Mert a magyar és a szerbhorvát színjátszás itt csaknem párhuzamosan fejlődött: a színpadi szerzők, a műfordítók, a színművészek már a múlt században megtalálták az egymás felé vezető utat és — amint az ezekből az írásokból kiderül — testvéri együttműködésük nemegyszer igen termékenyítő volt. A vajdasági szerb színjátszás — részben szabadkai, részben bácskai, bánáti származású — nagy alakjainak bemutatása sokban hozzájárul ennek a törekvésének érvényesítéséhez. Sőt egy-egy fejezete — például Jovan Đorđević, Antonije Hadžić, Pero Dobrinović, Dimitrije Ružić, Dragomir Kranjčević színművészi pályájának leírása — ennek a kötetnek legértékesebb fejezetei közé tartozik.

Az 56 művész életét és munkásságát ismertető, 212 oldalas, 37 dokumentumértékű portrét tartalmazó, ízléses külalakú könyv előfizetési ára 80, bolti ára pedig 100 dinár. Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletemen.

HAMAROSAN MEGJELENIK
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 15. KÖTETE

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvendetesen föllendült. A szinte már kisebb könyvtárra rügő szakirodalom azonban főként a balladákkal, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmese gyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomonza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időszakban hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanulmányosak és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven sebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi háttérrel; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervezsen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmese kiadványok — így a *Sárkányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is felsorakozik.